

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ
МИНИСТРЛІГІ**

ҚАЙНАР АКАДЕМИЯСЫ

Мемлекет басшысының 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару және жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыруға арналған IV Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы. Конференцияның тақырыбы «Қоғамдық сананы жаңғырту аясындағы құқықтық ғылым мен білімнің қазіргі заманғы мәселелері».
04.05.2022 жыл

Сборник IV Международной научно-практической конференции, для реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 16 марта 2022 года «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации». Тема конференции: «Современные проблемы правовой науки и образования в рамках модернизации общественного сознания».

04.05.2022 год.

УДК 37.0
ББК 74.00
С 19

Редакционная коллегия

Н.Ж. Апахаев – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Б.Қ. Қалағанов - кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Н.Б. Калкаева – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Г.И. Турсынбаева - магистр юридических наук, старший преподаватель
Т.М. Тлеуов – магистр юридических наук, старший преподаватель
А.Б. Утеева - магистр юридических наук, старший преподаватель
И.С. Амреева – магистр юридических наук, старший преподаватель. Технический редактор

«Современные проблемы правовой науки и образования в рамках модернизации общественного сознания», сборник материалов IV-Международной научно-практической конференции. Казахстан. г. Алматы, Академия Кайнар, 4 мая 2022 года. - Алматы, 2022 – 139 с.

ISBN 978-601-08-0454-8

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1. КОНСТИТУЦИЯ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СОСТОЯВШЕГОСЯ ГОСУДАРСТВА.....	4
<i>Мадзигон В.Э., Кадыргали О.Р., Абилбек Д.А., Мухамеджанова А.Н.</i> Основные проблемы деятельности судебных органов в РК и методы их разрешения.....	4
<i>Алтысбаева Т.Т.</i> Правовая культура - показатель качества правовой жизнедеятельности общества.....	7
<i>Даулетова Б.Д.</i> Проблема эвтаназии в современном обществе.....	15
СЕКЦИЯ 2. КОНСТИТУЦИОННЫЕ НАЧАЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ И СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	19
<i>Ж.А. Аманқос.</i> Қазақстан Республикасында меншік құқығын қорғау әдістері.....	19
<i>Н.Нурбаев.</i> Қазақстан Республикасында корпоративтік құқық ғылымына жалпы сипаттама.....	24
<i>Успанов М.</i> Сущность и особенности авторских и смежных прав.....	30
<i>Успанов М.</i> Развитие законодательного регулирования авторских и смежных прав в Республике Казахстан.....	39
<i>Алтысбаева Т.Т.</i> Правовая культура личности и условия ее развития: теоретические аспекты.....	45
<i>Джунусалиева Ж.Б.</i> Понятие и сущность права интеллектуальной собственности.....	52
<i>Джунусалиева Ж.Б.</i> Место права интеллектуальной собственности в системе права и системе законодательства Республики Казахстан.....	61
<i>Жугралина Б.М., Шалабаева Ж. С.</i> Правовое обеспечение жизнедеятельности по законодательству Республики Казахстан.....	67
<i>Тыйлов Н.Т.</i> Азаматтық құқықтағы мерзім, мерзім түрлері, талап қою мерзімі, азаматтық құқықтағы мәселелері.....	72
<i>Тыйлов Н.Т.</i> Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімдері.....	77
СЕКЦИЯ 3. КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ.....	81
<i>Калкаева Н.Б.</i> Қылмыстық құқық ғылымындағы қылмыс заты, оның объектіден айырмашылығы.....	81
<i>Бисенова А.</i> Жаза - қазіргі қылмыстық-құқықтық саясаттың қылмыстан сақтандыру мақсаты ретінде.....	86
<i>Құрманова А.</i> Развитие института дознания по законодательству Республики Казахстан.....	91
<i>Манап Р.</i> Кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективті белгілерін талдау.....	99
<i>Жумаханов А.А.</i> Ұйымдастырылған киберқылмыстылық сипаттамасы.....	105
<i>Абдижамил А.Ж.</i> Зарубежный опыт правового регулирования института стадий совершения уголовного правонарушения.....	108
<i>Асқар Д. А.</i> Проблемы изучения информационных преступлений.....	112
<i>Копбаев Д.З., Тулебеков К.К.</i> Мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің шетелдік тәжірибесі.....	117
<i>Копбаев Д.З., Тулебеков К.К.</i> Мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарындағы жемқорлықпен күрестің шетелдік тәжірибесі.....	121
<i>Апахаев Н.Ж., Слямкулов Д.Т.</i> Сотқа дейінгі тергеп-тексеру кезінде ішкі істер органдарының және басқа құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылы мәселелері.....	124
<i>Апахаев Н.Ж., Слямкулов Д.Т.</i> Сотқа дейінгі тергеу барысында ішкі істер органдары мен басқа да құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылын жетілдіру.....	130
<i>Джардемев Д.А.</i> Проблема контроля в акционерном обществе.....	134

СЕКЦИЯ 1. КОНСТИТУЦИЯ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СОСТОЯВШЕГОСЯ ГОСУДАРСТВА.

Мадзигон В.Э.

*м.ю.н. ст. преподаватель Академии Кайнар
Кадыргали О.Р., Абилбек Д.А., Мухамеджанова А.Н.
студенты 3 курса Академии Кайнар*

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНЫХ ОРГАНОВ В РК И МЕТОДЫ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ

Аннотация. В статье авторы рассматривают проблемы судебной системы связанную с обеспечением правопорядка в стране. Любой государственный орган, подведомственная структура и должностное лицо несет ответственность перед законом за свои противоправные действия, а основным регулятором данных поступков являются законодательные нормы, которые и определяют степень ответственности за нарушение законов и меру наказания.

Ключевые слова: судебная система, правосудие, презумпция невиновности, латентная коррупция.

Аңдатпа. Мақалада авторлар елдегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге байланысты сот жүйесінің мәселелерін қарастырады. Кез келген мемлекеттік орган, ведомстволық бағыныстағы құрылым және лауазымды тұлға өзінің заңсыз әрекеттері үшін заң алдында жауап береді және бұл әрекеттердің негізгі реттеушісі заңдарды бұзғаны үшін жауапкершілік пен жазалау дәрежесін белгілейтін заңнамалық нормалар болып табылады.

Түйін сөздер: сот жүйесі, әділеттік, кінәсіздік презумпциясы, жасырын сыбайлас жемқорлық.

Abstract. In the article, the authors consider the problems of the judicial system related to ensuring law and order in the country. Any state body, subordinate structure and official is liable before the law for their illegal actions, and the main regulator of these actions is the legislative norms, which determine the degree of responsibility for violation of laws and the punishment. In the article, the authors consider the problems of the judicial system related to ensuring law and order in the country. Any state body, subordinate structure and official is liable before the law for their illegal actions, and the main regulator of these actions is the legislative norms, which determine the degree of responsibility for violation of laws and the punishment.

Keywords: judicial system, justice, presumption of innocence, latent corruption.

Все участники правовых отношений в РК в соответствии с законодательством несут полную ответственность за все, что происходит на территории страны, если это относится к их компетенции, или является результатом его деятельности.

От нормативно-правовой базы напрямую зависит степень развитости территорий страны, эффективность деятельности предприятий и учреждений, условия жизни граждан, соблюдение их прав и свобод, соответствие правовых актов нормам Конституции, отсутствие коррупции, произвола властей, и эффективность судебной системы.

Любой государственный орган, подведомственная структура и должностное лицо несет ответственность перед законом за свои противоправные действия, а основным регулятором данных поступков являются законодательные нормы, которые и определяют степень ответственности за нарушение законов и меру наказания.

Обеспечение правопорядка в стране следующий этап к созданию правового государства после отправления правосудия, которое и призвано распутывать запутанное,

отыскивать сокрытое, определять, где, правда, а где злой умысел, наказывать виновного и защищать невинных.

Так как законность это соблюдение прав и юридических норм, а следовать им могут только в том государстве, где люди испытывают определенный страх к запретам, уместно сказать, что основной задачей судебных инстанций является не только отправление правосудия, но и выработка у общества позиции «что закон это не прописная норма, а нерушимая истина, которую никто не может нарушить». Судебная система государства является важным звеном, обеспечивающим защиту интересов и прав, как граждан (физических лиц), так и различного рода организаций (юридических лиц) от ущемления, посягательств, преступлений со стороны отдельных лиц так и групп злоумышленников, представляющих угрозу эффективному развитию страны.

Для законного функционирования любых органов власти и различного рода инстанций государство вынуждено осуществлять надзорную деятельность, с целью не допущения произвола властей и для соблюдения ими норм и законов Конституции.

Именно судебные инстанции занимаются вопросами защиты и восстановления прав и свобод человека и гражданина, которые могут быть нарушены как человеком, так и органами власти.

Судебные органы функционируют и существуют для того, чтобы люди, организации, структуры, органы власти действовали, не нарушая прописанные нормы и правила.

В данный момент основными проблемами судебной системы РК являются:

- несовершенство и нестабильность законодательства;
- требует своего совершенствования сама структура судебной системы, поскольку совпадение территориального нахождения судов в границах административно-территориальных единиц создает условия для оказания местными органами власти воздействия как на суды, так и на судей;
- проблема достойного материального и социального обеспечения судей;
- несовершенство требований, предъявляемых к кандидатам на должность судьи и процедуре формирования судейского корпуса;
- права вышестоящих судов по осуществлению судебного надзора, которые в сочетании с широкими полномочиями председателей этих судов являются довольно мощными средствами воздействия на судей;
- латентная коррупция в судебной системе, подверженность судей коррупции;
- требует своего совершенствования также деятельность аппаратов судов и иных вспомогательных служб, обеспечивающих судебную деятельность.

Казалось бы в государстве существуют и представлены все необходимые законы, принципы и нормы, призванные защищать интересы граждан, открывать пути к более совершенному развитию, делать все, необходимое для создания не просто современного гуманистического государства, но и для развития в обществе осознания ценности законов и их соблюдения для строительства по действительному правового государства не только как страны, имеющей прописанные нормы, а как страны их признающей и соблюдающей.

Сейчас проблема выбора наиболее остро стоит перед людьми, органами власти, страной в целом; выбора правил и принципов существования в этом мире:

- выбирает государство развитую правовую систему для страны или рассадник преступности и процветающей коррупции;
- выбирают граждане государства жизнь, по законам принимая их запреты, или жизнь в полной свободе действий ничем не ограниченных, подвергая себя прямой опасности, ввиду развития преступности;
- выбирают лица, совершающие правосудие справедливость принятия решений, или личную выгоду.

Основой совершенствования системы правосудия сейчас является:

- четкое определение в действительности существующих проблем;

- их анализ и выявление причин возникновения;
- разработка политики, с учетом необходимых изменений, как в законодательстве страны, так и в системе управления государством.

Конечно же, стоит признать, что в нашем государстве осуществляются действия, направленные на создание эффективно развивающейся страны. У нас есть все, что нужно для совершенствования системы государственного управления, развития всех сфер жизни страны, разработки и внедрения новых законов и норм, главное это объединить свои усилия, направив их на общее дело.

Ведь, по сути, контроль государством органов власти, судебной системы и законодательных норм не единственное что следует сделать.

Государство будет справедливым, только когда в нем живут люди, признающие закон и следующие его нормам, но не следует заставлять граждан исполнять его положения, нужно дать понять людям, что жизнь без законов и ограничений опасна для них самих.

Было определено, что судебная система РК хоть и имеет правовую базу, и разрешает судебные споры, но является не эффективной, так как:

- в стране недостаточно законов, регулирующих деятельность судебных инстанций;
- нет в стране эффективных методов борьбы с коррупцией в органах власти и судебных инстанциях;
- существует проблема ограниченной структуры судебных органов, судебные инстанции не развиты;
- судебная система не может позволить себе высококвалифицированных сотрудников из-за отсутствия достойных материальных поощрений и социальной поддержки судей;
- вышестоящие судьи имеют обширный круг привилегий, которыми пользуются для удовлетворения личных интересов.

Судебная система РК требует немедленной модернизации, принятия нового Конституционного закона, с более обширной структурой судебного аппарата, и наличием стандартов привлечения к уголовной ответственности за коррупцию, а также разработки стандарта подбора судей на должности и повышения их квалификации.

Список использованной литературы

1. Конституция РК (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.04.2022 г.) // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution
2. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132-II «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021164#pos=5;-108
3. Мами К. «Конституционная законность и судебная власть в Республике Казахстан: основные тенденции и положения». Автореф. дис. докт. юрид. наук. Алматы, 2003.
4. Ткаченко С.В. Реформирование судебной системы РК. Реальность и перспективы. // А? Жол. Светлый путь. 2003-17-10.
5. Ескендиоров А. Вопросы реформирования судебной системы. // Юридическая газета. 2008-11-12.
6. Каурбеков М. Пасынки Фемиды: судебная реформа: опять хотели как лучше. // Аргументы и факты. 2008-27 августа. 25 сентября.
7. <https://sud.gov.kz/rus> - Сайт Верховного суда Республики Казахстан

Алпысбаева Т.Т.

Магистрантка юридического факультета Академии Кайнар

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА - ПОКАЗАТЕЛЬ КАЧЕСТВА ПРАВОВОЙ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВА

Аннотация: Научная статья посвящается понятию и раскрытию сущности правовой культуры как показатель качества правовой жизнедеятельности общества. Правовая культура — современная актуальнейшая проблема, поскольку без неё нельзя реализовать потенциал гражданственности, заложенной в Конституции, а также формировать само гражданское общество и правовое государство.

Известно, что правовое образование является важным комплексным компонентом механизма правовой социализации личности - процесса усвоения, принятия и реализации субъектами правовых ценностей общества, идей, переживаний, чувств и эмоций людей, правовых оценок, норм и моделей поведения.

Ключевые слова: правовая культура, правосознание, право, институт правосудия, механизмы защиты, правовая охрана, ценности.

Annotation: The scientific article is devoted to the concept and concealment of the essence of legal culture as an indicator of the quality of the legal life of society. Legal culture is the most urgent problem today, because without it it is impossible to realize the potential of citizenship, which is laid down in the Constitution, and also to form a civil society and the rule of law.

It is known that legal education is an important complex component of the mechanism of legal socialization of an individual - the process of assimilation, acceptance and implementation by subjects of the legal values of society, ideas, experiences, feelings and emotions of people, legal assessments, norms and behaviors.

Keywords: legal culture, legal awareness, law, institution of justice, protection mechanisms, legal protection, values.

Аннотация: Ғылыми мақала қоғамның құқықтық өмірінің сапасының көрсеткіші ретіндегі құқықтық мәдениеттің мәнін түсіну мен жасыруға арналған. Құқықтық мәдениет бүгінгі күннің ең өзекті мәселесі болып табылады, өйткені онсыз Конституцияда бекітілген азаматтық әлеуетін іске асыру, сонымен қатар азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетті қалыптастыру мүмкін емес.

Құқықтық тәрбие жеке тұлғаның құқықтық әлеуметтену тетігінің маңызды кешенді құрамдас бөлігі – субъектілердің қоғамның құқықтық құндылықтарын, адамдардың идеяларын, тәжірибелерін, сезімдері мен эмоцияларын сіңіру, қабылдау және жүзеге асыру процесі екені белгілі. құқықтық бағалар, нормалар мен мінез-құлық.

Түйін сөздер: құқықтық мәдениет, құқықтық сана, құқық, сот төрелігі институты, қорғау механизмдері, құқықтық қорғау, құндылықтар.

В настоящее время в юридической науке и правовой практике наблюдается определенное внимание к таким категориям как правосознание, правовая культура. Это объективно, поскольку сегодня остро стоит вопрос о дальнейшем развитии человечества в период кризисных явлений. Многие ученые полагают, что именно с помощью культуры возможно преодоление кризиса во всех сферах общественной жизни, в том числе правовой сфере.

В монографии казахстанского ученого А.С. Ибраевой «Правовая культура: проблемы теории и практики» отмечается следующее: «Изучение культуры как объекта науки должно основываться на диалектическом методе познания явлений и представлять собой процесс изучения того, как данное явление появилось, какие периоды развития пережило, каким является оно сейчас. Современное понимание культуры должно быть

расширено, поскольку здесь необходимо учитывать такие факторы как этнонациональный и географический, а также ментальность народов. Подобное изучение культуры направлено на выявление общих черт, признаков, присущих большинству культур мира и всей общечеловеческой культуре» [1, с. 5].

Соглашаясь с этим мнением, добавим, что сегодня культура как способ жизнедеятельности в большой мере зависит от ментальности народа, тогда как в недавнем прошлом культура трактовалась как явление, детерминированное, прежде всего, естественными условиями проживания. Соединение двух терминов – право и культура породило новую категорию – правовая культура. Отметим, что в последнее время среди ученых данная категория вызывает живейший интерес и внимание. На наш взгляд, это связано не только с ее широким диапазоном, но и с оценкой существующих правовых явлений с точки зрения качества, ценности, необходимости, восприятия обществом.

Отметим различные подходы в понимании правовой культуры. Это деятельностный, когнитивный, оценочный, аксиологический, нормативистский, информационный и др. Эти подходы были исследованы в монографии Ибраевой А.С. Анализ данных подходов показал, что в зависимости от того или иного критерия каждый автор обращает внимание на ту или иную сторону правовой культуры. Однако все авторы согласны в том, что правовая культура является широким понятием, суть которого есть оценка правовой жизнедеятельности общества.

Именно поэтому полагаем наиболее приближенным к нашей точке зрения концепцию правовой культуры как качественного состояния правовой жизни общества на каждом этапе его развития. При этом правовая культура многими учеными отождествляется с правовым прогрессом, критерием которого, на наш взгляд, является обеспечение и защита прав человека, его безопасная жизнедеятельность, способность государства и государственных структур обеспечить нормальные условия для человека, социума в целом. По мнению Семитко А.П., критерием правового прогресса «является правовое положение личности, переход от социо – к персонцентристскому правовому статусу, от одного уровня правовой свободы к другому – качественно иному, гораздо более высокому» [2, с. 12].

Одним из основных преимуществ данного подхода является то, что он позволяет охватить и измерить как всю правовую жизнь в целом, так и все ее основные сферы деятельности. Недостаток многих подходов в определении правовой культуры заключается в выделении той или иной характеристики правовой культуры, неспособности охватить специфику правовой культуры, позволяющую ей присутствовать во всех сферах правовой жизни. Необходимо отметить, что авторы данного подхода смогли преодолеть этот недостаток и выразить специфику правовой культуры именно как качественного состояния правовой жизни, что позволяет распространить правовую культуру на всю жизнедеятельность людей, так как она в той или иной мере урегулирована нормами права. Эту позицию развивает понятие правовой культуры как совокупности правовых ценностей, накопленных людьми в истории общественного и правового развития. Сюда мы можем отнести такие прогрессивные достижения права как техника правотворчества и правореализации, демократические и гуманитарные идеи правового развития, институты правосудия и т.д.

Данный подход оценивает право как достижение цивилизации, поскольку право обеспечивает всестороннее развитие личности на базе неуклонного прогресса всего общества. Развитие и совершенствование человека совпадает с общим развитием человеческой цивилизации. Отсюда правовая культура и ее конкретные проявления отражают общее состояние культуры общества [3, с. 44].

Поддерживая в целом указанную позицию, считаем необходимым указать и на некоторые ее недостатки и, соответственно, внести в нее некоторые дополнения.

Во-первых, понимание правовой культуры как качественного состояния правовой жизни общества практически отождествляет правовую культуру с понятием правовой

надстройки или правовой системы общества. Казахстанский исследователь Аюпова З.К. в монографии «Проблемы становления правовой системы Республики Казахстан в условиях глобализации» подчеркивает, что «правовая культура пронизывает всю правовую систему, наполняя ее гуманитарным содержанием и определяя в ней естественно-правовой характер правовых механизмов и средств, сама представляет систему разных элементов с непростой структурой» [4, с. 142].

Исходя из этого понимания, полагаем, что Аюпова З.К., несмотря на ее вывод о том, что правовая культура и правовая система есть разные явления, фактически отождествляет эти понятия. Тогда как правовая культура и правовая система – суть различные явления.

Во-вторых, определение правовой культуры как качественного состояния правовой жизни общества требует определения уровня или критериев такого качественного состояния либо выработки критериев, по которому то, или иное явление можно отнести к ценностям правовой культуры. На наш взгляд, правовая культура – это есть внешняя форма проявления данного явления. Внутреннее ее содержание заключается в развитии (в данном случае правовом развитии) человека во всем многообразии и целостности его общественного существования, в обеспечении прав человека. Развитие человека в процессе деятельности по созданию, усвоению правовых ценностей есть личностная форма существования правовой культуры. Правовая культура – это не просто качественное состояние правовых явлений в оторванности от человека, а качественное состояние правового развития и самого человека, и социальных групп, стратов, наций и народностей, а также их правовая деятельность, в процессе которой меняются воззрения на мир и привносятся в него новые качества.

В-третьих, в системе различных критериев правовой культуры необходимо указать на главные и определяющие критерии, на основании которых можно судить о качествах правовых явлений и их общественной и субъективной (для человека) ценности. На целесообразность выработки ценностных критериев оценки правовых явлений в целях определения содержания правовой культуры справедливо обратил внимание российский ученый С.С. Алексеев, отметив, что “без ссылки на ценностный критерий характеристика правовой культуры лишается необходимой определенности по содержанию” [5, с. 181].

В четвертых, понятие правовой культуры предполагает указание на такой ее признак как преэминентность. На наш взгляд, игнорирование принципа преэминентности ведет к правовому нигилизму.

Полагаем справедливым мнение Ибраевой А.С., которая предлагает в качестве главных критериев правовой культуры такие как: степень использования общечеловеческих правовых ценностей в правовой практике; стабильность правовой системы общества, ориентирующегося на эти ценности и применяющего их на практике; степень демократизации общества; правовое положение личности в обществе, мера ее свободы и защищенности от произвола в любой его форме » [1, с. 56].

На наш взгляд, к этим критериям полагаем необходимым добавить и другие показатели: это отношение людей к праву, выражающееся в степени уважения к законам; уровень использования правовых традиций в праве, т.е. принцип преэминентности; а также уровень выражения в праве общих правовых интересов. Эти три критерия, на наш взгляд, определяют и особенности правовой культуры современного общества. Также эти критерии можно применить при характеристике особенностей правовой культуры с исторических позиций.

На наш взгляд, принцип преэминентности в правовой культуре может быть выражен следующим образом:

- опора на положительный, достигнутый уровень права на предыдущем историческом этапе;
- перспективность, нацеленность на будущее в развитии права,
- связь в процессе развития, т.е. прямая или опосредованная связь между этапами развития права, компонентами правовой культуры;

- целенаправленность – процесс преемственности в правовой культуре управляется деятельностью государства,
- коммуникативность - воздействие элементов правовой культуры друг на друга в процессе преемственности,
- селективность, избирательность, удержание и развитие лучших правовых ценностей.

Отметим, что в юридической литературе используется понятие «правокультурность», как особого среза или уровня правосознания, законности, законодательства и юридической практики, а также правовых учреждений, характеризующееся их соответствием ценностям человеческой культуры на данном этапе развития общества [6, с. 500].

Полагаем введение такого понятия в теорию права вполне логичным, поскольку посредством понятия «правокультурность» можно давать оценку всем компонентам правовой действительности.

На наш взгляд, говоря о правовой культуре, следует иметь в виду, что существует общечеловеческая правовая культура и правовая культура того или иного народа или национальная правовая культура. К примеру, сегодня в Казахстане идеи активный процесс изучения особенностей национальной правовой культуры казахского народа. Этот научный процесс в Казахстане возглавляет академик Зиманов С.З. Под его научным руководством проведены научные поиски, сделаны определенные открытия в правовой системе казахского народа кочевого периода, позволившие определить особенное место кочевого права и кочевой правовой культуры казахского народа в общемировой сокровищнице права [7, с.26].

Приведем некоторые высказывания ведущего казахстанского ученого, основателя научной школы по изучению правовой культуры традиционного общества казахов Зиманова С.З. В книге «Казахский суд биев – уникальная судебная система» он отмечает: «Казахское право, основанное на культурных и демократических традициях обычно-правовой системы, пережило и перешагнуло свою эпоху, его породившую. Оно продолжало сохранять регулятивную жизнеспособность до XIX века, отчасти и до начала XX века. Долговечность Казахского права можно объяснить двумя факторами. Во-первых тем, что хозяйственно-бытовые, мировоззренческие основы кочевой цивилизации на обширной земле Казахии сохранились вплоть до новейшего времени. А во-вторых, и это главное, тем, что Казахское право было максимально приближено к самому народу, к логике его жизни и в значительной степени выражало извечную духовную суть человека и его устремлений независимо от стадии его совершенства и развития. Казахское право – сокровище культурной жизни казахского народа и всей кочевой цивилизации. Оно имеет тысячелетнюю историю, и пик утверждения его условно относится к XIV-XVIII векам. Парадоксальность этого явления заключается в том, что ранний упадок величия Великой Степи кипчаков – прародины кочевой цивилизации, не повлек за собой синхронного упадка престижа и роли казахской правовой культуры. В этом противоречивом процессе, по-видимому, сказалось ее жизнеобитание на «свободной» и «островной» зоне этой обширной Степи» [8, с. 46].

Полагаем, что уникальность правовой культуры казахского народа в том, что здесь все были равны, т.е. говоря современным языком, здесь соблюдался принцип формального равенства. Ибраева А.С., подчеркивая уникальность правовой культуры казахского народа, заключает: «Кочевое право гораздо сложнее, оно состоит не только и несколько из писанных официальных норм, оно включает в себя сложную совокупность правовых ценностей, правовых образов, правовых понятий, правовых отношений, правосознания, институтов права и правовых процедур. Именно эти качества и дают нам основание определить казахское обычное право как уникальный правовой феномен, действовавший в течение тысячелетий, сохранившего казахский народ и его территорию для потомков. Право казахского народа закрепляло вольность, нравственные идеи, идеалы и принципы,

воспринимаемые всем народом. Это и явилось фундаментальными причинами того, что оно выдержало испытание временем. Степное право обладает синкретичностью, в нем сливаются воедино нравственность, религия и мораль, оно растворено в политических, экономических, семейных и прочих институтах и процессах. Главное назначение права заключалось в способности его удерживать людей вместе на огромных территориальных пространствах, быть инструментом примирения, а не наказания, сплачивать, а не разъединять людей» [9, с. 43].

Сартаев С.С., в своем выступлении на международной конференции в Алматы 22 мая 2008 г. подчеркнул: «Наши бии призывали народ к мудрости даже в обыденной жизни. Всем известно, что бий Среднего Жуза Казбек Келдибекулы сказал: «Не кори молодость за то, что сияет, - все мы из нее вышли! Не кори старость за то, что ковыляет – все мы войдем в нее!». Я думаю, что обычаи, обычное право казахов, которыми руководствовались наши Бии, это есть результат анализа и синтеза культур всех этносов, которые прошли через казахскую степь».

Как известно, хранителями правовой культуры казахского народа были бии. Сартаев С.С. отмечает: «Никого, никакая процессуальная норма не обязывала к какому бию обращаться со своими тяжбами. Эту проблему стороны решали сами. Но при обращении со своими тяжбами был один существенный процессуальный порядок. Обращающиеся к суду биев именуется жүгінушілер. Они должны были перед бием бросить «свои плети-камчи в знак признания его решения». Это было обязательным условием началом судебного процесса биев. Судебные процессы были открытыми и в них могли присутствовать все желающие. Деятельность биев постоянно находилась под внимательным оком и слухом народа. Бий принимал решение не только в присутствии заинтересованных лиц, но и при стечении большого количества людей, приглашенных и неприглашенных. Иначе говоря, Бии знали, что на чашу весов положены их честь и совесть. Они помнили народное изречение: «Биің қылаң болса, елің ылаң болады», то есть если бий принимает решение кривя душой, то не минуем раздор в роду или племени».

И далее продолжает Сартаев С.С. «Легендарные бии выполняли для населения такие виды деятельности, как сейчас органы прокуратуры, суда, органов внутренних дел, органов юстиции. Одним словом бии исполняли функции всех правоохранительных органов. При этом бии не прибегали к услугам тюрем, поскольку их не было и в помине в казахской степи. Знаменательно, что на решения биев не могли оказать давление даже ханы, их решения были ведущими и окончательными. Если взглянуть на все эти явления глубже, то становится очевидным, что сами Бии, хотя и не знали произведений Джона Локка, Жан- Жака Руссо, Шарля Монтескье – успешно внедряли в жизнь принципы разделения власти. Хань и Бии вершили свои дела независимо друг от друга. Наши предки Бии были защитниками своего поколения, проявляя неустанную заботу о роде – племени и всего своего народа. Наши мудрые предки знали, что в разумном человеческом мире, в отличие от животного мира, существует три омерзительных порока: зависть, лживость и предательство. Они существуют на всём протяжении развития человечества. Степные судьи – бии, пользуясь нормами традиций, обычая и обычного права старались избавить от них свое общество» [10, с.50].

Отметим, что бесспорным памятником мировой правовой культуры является римское право. Изучая особенности правовой культуры казахского народа полагаем, что наряду с римским правом в истории цивилизованных народов, в истории права достойное место должно занять кочевое право – Жаргы и его правовые институты. Это институты, регулирующие споры о чести и достоинстве, институт куна (выкупа), институты, регулирующие спорные отношения по поводу пользования землей, институты, регулирующие семейно-брачные отношения и др. Эти институты отличаются стремлением предотвратить конфликты, затяжную борьбу между народами и коллективами, стремлением к поиску мира и справедливости, добру и согласию. Значимость правовой культуры традиционного кочевого казахского общества для современного Казахстана

видится в следующих позициях. Сегодня важно использовать в современном праве правовые и нравственные принципы казахского права, а именно поднять в обществе роль общественного мнения; отдавать приоритет решениям дел на основе мирного соглашения; повсеместно проводить гласные и публичные судебные разбирательства; назначать на должность судей людей, имеющих большой авторитет среди народа; постоянно выяснять мнение народа относительно справедливости вынесенных судебных решений, ориентировать право на поиск компромисса, ориентироваться не на карательную роль права, а на его регулятивную и воспитательную роль.

В связи с этим необходимо затронуть вопрос о пересмотре роли права в современный период. Сегодня в общественном сознании право воспринимается как средство кары, наказания, принуждения. И эта позиция особенно проявляется в деятельности правоохранительных органов. Эти органы стали в первую очередь карающими, наказывающими, и даже больше того, во многих случаях органами, провоцирующими членов общества на совершение преступлений, или точнее органами, ожидающими, чтобы члены общества совершали преступления, что, безусловно, выгодно для представителей этих органов, т.к. приносит им определенные дивиденды. Тем самым сегодня забывается такая функция права как предупредительная и воспитательная. Это весьма опасно для общества и для его будущего. В Послании Президента РК народу Казахстана от 6 февраля 2008 г. отмечается этот негативный аспект в деятельности правоохранительных органов.

Полагаю, что сегодня результативность правоохранительных органов должна оцениваться не только по количеству вынесенных наказаний, а и по количеству превентивных мер, направленных на предупреждение совершения преступлений и воспитание членов общества. Это и есть один из ведущих показателей правовой культуры общества.

Для выяснения сущности правовой культуры необходимо выделить ее ключевые основы. К ним можно отнести понятия, отношения, ценности и правила. Рассмотрим эти понятия применительно к современной правовой культуре.

Понятия или категории есть результат обобщения (и выделения) предметов или явлений того или иного класса по более или менее существенным признакам [11, с. 68]. Понятия формируются в результате осмысления окружающей среды и проявляются посредством языка – явления социального.

Благодаря понятиям становится возможным упорядочить, систематизировать знания об окружающем мире, добытые предыдущими поколениями. В правовой культуре существуют понятия, которые составляют терминологический аппарат юриспруденции в целом. Недаром в каждом крупном законе или кодексе в первой статье дается терминологически-категориальный аппарат, позволяющий трактовать однозначно и едино правовые явления. Правовую культуру любой страны можно оценивать по уровню ее категориально-понятийного аппарата, по уровню подготовки законов страны. Именно поэтому мы восхищаемся правовой культурой римского права. Здесь впервые были предложены точные правовые формулировки, используемые до сих пор во всех странах романо-германской системы права.

Культура не только понятийно определяет те или иные элементы отношений, но и выявляет, как они связаны между собой – в пространстве и времени, семантически («черное» противоположно «белому») и в рамках причинной обусловленности. Эти связи понимаются как определенные отношения. В правовой культуре отношения занимают особое место. Через отношения между лицами происходит реализация права, ее конечный продукт – осознанное правомерное поведение.

Основу культуры составляют ценности. Ценности – это общепризнанные критерии, составляющие основу нравственных принципов. Проблема системы ценностей сегодня становится центральной проблемой всей человеческой мысли, всей социологии, всей политики и всей философии. Приведем в качестве примера воззрения Президента США Б. Обамы. В своей книге «Дерзость надежды» он говорит о ценностях американского

общества, подчеркивает, что главной ценностью является ценность личной свободы. В то же время есть и вторичные ценности, вытекающие из главных ценностей. Это уверенность в своих силах, самосовершенствование, готовность к риску, энергия, дисциплина, умеренность и трудолюбие, бережливость и личная ответственность. Президент США Б. Обама подчеркивает, что индивидуализмом не ограничивается сущность американского общества. Индивидуализм ограничивается общественными ценностями, такими как патриотизм, семейная жизнь, чувства общности, чувства долга, самопожертвование во имя родины, верой в существование высшего разума [12, с.56].

В правовой культуре ценности связаны с нравственностью и моралью. Те ценности, которые воспринимаются моралью, воспринимаются и правом. Это естественно. У многих народов существовала единая по своей природе и человеческим качествам концепция нравственной ценности: активного добра, помощи слабому, взаимопомощи, сострадания, признания красоты добра, его подлинности и, с другой стороны, бесчеловечности зла, его уродливости, деформирующего воздействия его на человека. Обеспеченная и благоустроенная жизнь, здоровье, нравственное совершенство, гуманность, свобода и справедливость, счастье давно уже признаны несомненными общечеловеческими ценностями.

В сфере нравственных отношений к общечеловеческим ценностям относятся веками выработанные нормы поведения, законы порядочности во взаимоотношениях людей, сложившиеся в итоге общечеловеческого опыта.

Особое место в правовой культуре занимают правила. Это нормы, регулирующие поведение людей в соответствии с ценностями конкретной культуры. Нормы права предусматривают известные стандарты поведения. Законодательство большинства государств запрещает убивать, ранить других людей или угрожать им, что свидетельствует о том, что жизнь и благополучие человека – это главная общественная ценность. В праве содержатся и нормы защиты собственности в любой ее форме, что исключает какое-либо оправдание краж, присвоение чужого имущества, порчу собственности и т.п. Ценность права в том, что оно защищает честь и достоинство, что особенно важно подчеркнуть в условиях развития современного общества. В этих нормах отражено стремление к защите собственности, тем более, что согласно Конституции РК, право собственности признается естественным правом человека (ст. 6). Поэтому правовая культура особенно важна в правотворческой деятельности.

Рассмотрим правовую культуру применительно к ее носителям – субъектам. В юридической литературе выделяются следующие субъекты - личность, группа, народ, общество, человечество в целом.

Правовая культура личности определяется как обусловленные правовой культурой общества степень и характер прогрессивно-правового развития личности. Отметим, что в Казахстане в последнее время появился ряд научных исследований, в которых были рассмотрены проблемы правового развития личности, правосознания личности и правовой культуры личности.

Правовая культура законодателя проявляется в его бережном отношении к законам, в особенности к нормам конституционного значения.

Культура правоприменения представляет собой систему идеальных требований и материализованных в правоприменительной деятельности результатов властной реализации права, соответствующих высшим идеалам и ценностям общества. Это своеобразный сплав профессионального мастерства и этики в деятельности должностных лиц, государственных служащих, обеспечивающих вынесение ими по юридическим делам, законных и справедливых по содержанию, и безупречных по форме актов применения права. Культура правоприменения достаточно сложное и емкое явление. На наш взгляд, необходимо указать основные элементы правовой культуры правоприменителя. Это следующие показатели:

- знание и уважение Конституции и конституционных норм;

- знание норм законов и иных правовых документов, регламентирующих полномочия государственного органа;
- отношение к работе (чувство ответственности, добросовестность и оперативность при выполнении своих служебных обязанностей, соблюдение должностной инструкции, приверженность основным ценностям государственного органа);
- соблюдение государственной и трудовой дисциплины, а также норм служебной этики, установленных законодательством;
- действия в отношении служебных задач (достаточное понимание значений и условий своей служебной деятельности, адекватность принимаемых мер, творческая инициатива и новаторство в работе, своевременность и точность принимаемых решений);
- наличие трудовых поощрений;
- организаторские и деловые качества;
- морально-психологические качества.

Укажем, что правовая культура правоприменителя в значительной мере охватывается понятием профессиональной этики, но отличается от нее более широким и емким содержанием. Требования этики ориентируются на соблюдение должностными лицами норм нравственности и профессиональной чести, культура же зовет и требует соответствия юридической деятельности достижениям всей человеческой культуры, ценностям и прогрессу всего общества [13, с. 46].

Уместно привести высказывание известного мыслителя Ф. Бэкона: «Все те, кто писал по правовым вопросам, рассматривали их либо с философской, либо с юридической точки зрения. Философы говорят много прекрасных, но весьма далеких от практической пользы вещей. Юристы же, подчиняясь требованиям законов своей страны, а также римского или канонического права, не могут высказать независимого, свободного мнения, а говорят так, как будто они закованы в кандалы. Совершенно очевидно, что подлинное изучение этой области доступно, собственно, только политическим деятелям, которые прекрасно знают природу человеческого общества, общественного блага, естественной справедливости, знают нравы различных народов, различные формы государства и поэтому могут выносить суждение о законах на основе принципов и положений как естественной справедливости, так и политики» [14, с. 147].

Казахстан является многонациональной и многоконфессиональной страной. Как известно, в нашей стране проживают представители более 130 наций и народностей мира. Однако для поддержания стабильности необходима постоянная работа, направленная на совершенствование законодательства, улучшение механизма реализации принятых законов, непрерывная разъяснительная работа государственных органов, активизация деятельности неправительственных организаций (НПО), специализирующихся на защите прав человека, развитии языка, национальных культур и др. Цель опроса - определить соблюдение прав человека по расовому, национальному и этническому признаку в Казахстане. Для определения существования на территории Казахстана каких-либо признаков расовой дискриминации по отношению к этническим меньшинствам поставлены следующие задачи:

- 1) определить степень толерантности коренной нации к проживающим этническим меньшинствам в Казахстане;
- 2) определить уровень осведомленности людей о своих правах и свободах по национальному признаку;
- 3) определить в каких областях нарушаются права и свободы различных этнических групп (по национальному, этническому признаку).

Предметом исследования является выявление нарушения прав и свобод человека (по национальному признаку).

Список использованной литературы

1. *Ибраева А.С. Правовая культура: проблемы теории и практики.* – Алматы, 2002. – 382 с.
2. *Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: понятие, структура, противоречия.* – Свердловск, 1990. – 224 с.
3. *Вопленко Н. Правосознание и правовая культура.* – Волгоград, 2000. – 52 с.
4. *Аюпова З.К. Проблемы становления правовой системы Республики Казахстан в условиях глобализации.* – Алматы, 2006. – 368 с.
5. *Алексеев С.С. Проблемы теории права: Курс лекций: В 2-х т.* – Свердловск, 1972. – Т. I. – С. 181.
6. *Сальников В.П. Правовая культура // Общая теория права.* – Нижний Новгород, 1993. – 567 с.
7. *Өзбекұлы С. Көшпелі қазақ өркениетіндегі құқық. Право кочевой цивилизации казахов.* – Алматы, 2002. – 224 с.
8. *Зиманов С.З. Казахский суд биев – уникальная судебная система.* – Алматы, 2007. – 234 с.
9. *Ибраева А.С. Особенности формирования и развития казахского права «Жаргы» и роль биев в его укреплении // Вестник КазНУ. Серия юридическая.* – 2008. №3. – С. 42-49.
10. *Сартаев С.С. Казахский суд биев и его цивилизационное значение // Вестник КазНУ. Серия юридическая.* – 2008. - №3. – С. 49-53.
11. *Меськов В.С., Карпинская О.Ю., Ляшенко О.В., Шрамко Я.В. Логика: наука и искусство.* – М.: Высшая школа, 1992. – 268 с.
12. *Обама Б. Дерзость надежды. Мысли о возрождении американской мечты.* – СПб.: Издательский дом «Азбука-классика», 2008. – С. 63-67.
13. *Вопленко Н. Правосознание и правовая культура.* – Волгоград, 2000. – 52 с.
14. *Бэкон Ф. Великое Восстановление Наук // Бэкон Ф. Соч. в 2-х томах.* – Т.1. – М., 1971. – С. 507-529.

*Даулетова Ботагоз Даулетқызы,
судья Медеуского районного суда города Алматы*

ПРОБЛЕМА ЭВТАНАЗИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ.

Аңдатпа. Көптеген медициналық, құқықтық, діни проблемалардың ішінде эвтаназия мәселесі маңызды орын алады. Эвтаназия құбылысы-халықтың әлеуметтік-құқықтық санасын бейнелеуге арналған мәселе. Адам өмірі қазіргі өркениеттің басты құндылығы болғандықтан, эвтаназия мәселесі талап етудің басқа жолына түсті. Адам өмірінің құндылығы барлық құқықтық және моральдық шындықтарға қатысты кез-келген әлеуметтік-құқықтық проблеманы (мысалы, өлім жазасына, түсік түсіруге, адамды клондауға жол беру) өмір сүру құқығына әсер ететін қандай-да бір аспект бойынша қазіргі заманның жалпы адамзаттық, жаһандық проблемалары дәрежесіне көтереді.

Түйінді сөздер: эвтаназия, қоғам, адамгершілік

Аннотация. Среди множества медицинских, юридических, религиозных проблем важное место занимает проблема эвтаназии. Явление эвтаназии – пища для размышления общественно-правового сознания населения. В связи с тем, что человеческая жизнь является главной ценностью современной цивилизации, проблема эвтаназии приобрела иной путь востребования. Ценность человеческой жизни по отношению ко всем правовым и нравственным реалиям возводит любую общественно-правовую проблему (например,

допустимость смертной казни, аборт, клонирования человека), в том или ином аспекте затрагивающую право на жизнь, в ранг общечеловеческих, глобальных проблем современности.

Ключевые слова: эвтаназия, общество, нравственность

Abstract. Among the many medical, legal, and religious problems, the problem of euthanasia occupies an important place. The phenomenon of euthanasia is food for thought in the public-legal consciousness of the population. Due to the fact that human life is the main value of modern civilization, the problem of euthanasia has acquired a different way of demand. The value of human life in relation to all legal and moral realities elevates any socio-legal problem (for example, the permissibility of the death penalty, abortion, human cloning), in one aspect or another affecting the right to life, to the rank of universal, global problems of our time.

Keywords: euthanasia, society, morality

О праве на жизнь уже немало сказано, однако в последнее время актуальными становятся в дискуссиях вопросы определения содержания этого права. Интересна, в частности, точка зрения на такие проявления реализации права на жизнь, как право на самоубийство, эвтаназию, реализация репродуктивных прав (в самом широком смысле этого слова), использование генетических материалов человека, трансплантация органов и тканей и т. д. Как и любое право на жизнь обеспечено возможностью каждого человека распорядиться своими правомочиями, в том числе и отказаться от их использования. Таким видится право на смерть, как возможность отказаться от продолжения жизни. Доктрина располагает широким определением права на смерть и предполагает, что подобное право это возможность человека сознательно и добровольно в выбранный им момент времени уйти из жизни избранным им и доступным ему способом. Суицид и эвтаназия — формы реализации этого права. Суицид по сути национального законодательства декриминализован, эвтаназия запрещена. Однако, как основные формы реализации права на смерть требуют детального рассмотрения и анализа.

Впервые термин «эвтаназия» предложил в XVI в. известный английский философ Френсис Бекон (от греческого *eu* – хорошо, *thanatos* – смерть, т. е. легкая, счастливая смерть). Бекон считал, что человек имеет право как на жизнь, так и на смерть: «Умирать столь же естественно, как и родиться». В частности, он сказал: «Я не дам никому просимого у меня смертельного средства и не покажу пути для подобного замысла». Созвучно клятве Гиппократова и Женевская декларация Всемирной медицинской ассоциации: «Я буду проявлять высочайшее уважение к человеческой жизни с момента ее зачатия и никогда, даже под угрозой, не использую свои медицинские знания в ущерб нормам гуманности».

Однако существует и иное мнение на проблему эвтаназии, в основе которой лежит принцип гуманного отношения к страданиям неизлечимо больного человека. Эта точка зрения прослеживается в древних обычаях некоторых народов умерщвлять престарелых и больных людей. В 1806 г. Реил писал, что врачебное искусство достигло больших успехов в том, чтобы помочь человеку появляться на свет, однако почти ничего не делается для того, чтобы дать ему возможность сносным образом уйти из жизни.

Приоритет создания устройства для эвтаназии принадлежит англичанину Д. Кинстоуну (1881), который для этих целей разработал специальное кресло, куда садится желающий умереть счастливой, радостной смертью. С помощью рычагов управления, фактически самоубийца в начале включал подачу газа, содержавшего гашиш, а затем автоматически происходило восемь выстрелов — два в область сердца, два — в легкие, два — в область желудка, два — в теменную область головы. В 1961 г. всемирно известный литератор А. Моруа издает свой известный роман «Отель Танатос», в котором практически поддерживает позицию необходимости эвтаназии в человеческом обществе.

Наиболее остро проблема эвтаназии возникла в Германии, когда в 1939 г. Гитлер издал приказ о физическом уничтожении «неполноценных» личностей (душевнобольные, беспомощные, старики, неизлечимые больные).

Однако до настоящего времени нет четкого определения понятия эвтаназии. Так, R. Veulok считает, что термин эвтаназия объединяет 4 группы мероприятий:

- 1) облегчение физических и психических страданий агонизирующего больного применением болеутоляющих и успокаивающих средств;
- 2) прекращение мероприятий по поддержанию жизни, дающих лишь отсрочку неизбежного наступления смерти (например, у коматозных больных);
- 3) умышленное причинение смерти из сострадания по просьбе умирающего либо его близких;
- 4) под видом эвтаназии рассматриваются «евгенические мероприятия» — прямое или косвенное уничтожение больных с уродствами, с тяжелой инвалидностью, умственно отсталых и т. д.

Большинство исследователей данной проблемы различают пассивную и активную эвтаназию. Пассивная эвтаназия (или ее еще называют «метод отложенного шприца») заключается в том, что прекращается направленная на продление жизни медицинская помощь. Это ускоряет наступление смерти — что на практике достаточно часто встречается и у нас в стране. В частности, известны мнения и самих медиков по этому вопросу. Нередко высказывается позиция, что «эвтаназия (безболезненная смерть)[1] — это милосердие, это благо». И на возражения подобные тому, что эвтаназия — это клятвопреступление, отвечают: «Вы видели когда-нибудь страшные мучения и боли, которые приходится терпеть множеству больных раком, инсультникам[2], парализованным? Вы видели когда-нибудь муки родителей, вынужденных не месяцами, годами, а десятилетиями, ухаживать за детьми, у которых атрофировалась ЦНС, за детьми-дебилами? Вы видели, вы чувствовали боль матерей, у которых родился ребенок-урод, причем урод с неизлечимой патологией. Если да, вы поймете меня».

Все вышеизложенное убедительно доказывает, что вопрос о том, нужна ли человечеству эвтаназия или нет, остается открытым. Мы считаем, что окончательное разрешение данного вопроса будет возможным лишь тогда, когда мировая медицинская наука полностью познает человека и ответит на вопросы «Что такое жизнь?», «Что такое смерть?».

Четкого унифицированного международного определения эвтаназии до сих пор не существует. Объем понятий, охватываемых этим термином, неодинаков, а толкования, даваемые различными авторами, часто неполны и противоречивы. Данный термин употребляется в самых разнообразных словосочетаниях и имеет различное значение, что вызывает путаницу

Сам термин «эвтаназия» ввел в XVII веке английский философ Фрэнсис Бэкон для обозначения легкой безболезненной смерти, то есть спокойной смерти без мучений и страданий. Буквально термин «эвтаназия» (от греч. *euthanasia*, *eu* – хорошо, *thanatos* – смерть) переводится как «благоумирание» [3].

В «Новом словаре иностранных слов» эвтаназия рассматривается как «содействие наступлению смерти и тем самым прекращению страданий неизлечимо больных людей (с их согласия или с согласия родственников или опекунов при невозможности принятия решения находящимися без сознания, психически неполноценными и тому подобными больными)».

В «Большой медицинской энциклопедии» говорится: «Эвтаназия — намеренное ускорение наступления смерти неизлечимого больного с целью прекращения его страданий».

«Большой юридический словарь» эвтаназией называет «удовлетворение просьбы больного об ускорении его смерти действиями или средствами, в том числе прекращением искусственных мер по поддержанию жизни».

Можно выделить две классификации видов эвтаназии[4] :

1. В теории вводится градация добровольной и недобровольной эвтаназии. В первом случае эвтаназия осуществляется по просьбе компетентного пациента. Под компетентностью понимается способность пациента принимать решение, при этом принятые решения могут быть не обоснованными: люди имеют право принимать решения, которые другие считают не разумными, поскольку их выбор основан на личных ценностях. Недобровольная эвтаназия проводится с некомпетентным пациентом (пациент сам не может сообщить о своих желаниях) на основании решения родственников, опекунов и т. п.

2. Существует активная и пассивная эвтаназия. Пассивная эвтаназия означает недопустимость использования для сохранения жизни больного экстраординарных и чрезвычайных средств, если он не хочет их применения. Она также предполагает прекращение дальнейшего лечения. В этих случаях по желанию пациента должны быть прекращены даже внутривенные вливания и искусственное питание, при этом нельзя предпринимать попыток воскрешения человека, если его сердце или лёгкие перестали работать. Если пациент может выписаться из больницы для того, чтобы умереть дома, то ему нельзя препятствовать в этом. Об этом говорят и другие: жизнь не должна превращаться в застенок и мучить неизлечимо больных людей изнуряющими процедурами, капельницами и т. д. только ради того, чтобы констатировать их естественную смерть[5], это куда более неэтично, чем помочь им безболезненно уйти из жизни. Люди имеют право на «достойную смерть». Мы демонстрируем уважение к человеческому достоинству, когда признаем свободу личности делать выбор в соответствии с ее собственными ценностями.

Простыми словами это означает, что «право на жизнь» может иметь различные смысловые содержания, которые еще не устоялись. Основной конфликт состоит в различии его трактовок, как «права жить», или же — как права на свободный выбор, «права решать, жить или умереть».

Эвтаназия — практика прекращения жизни человека, страдающего неизлечимым заболеванием, испытывающего невыносимые страдания.

Определения:

- Право на жизнь — неотъемлемое право каждого человека, охраняемое законом. Его содержание заключается в том, что никто не может быть умышленно лишен жизни.
- Самоубийство, суицид (от лат. *suicidare* — убивать себя) — преднамеренное лишение себя жизни, как правило, самостоятельное и добровольное.
- Эвтаназия (от греч. *εὖ* — хорошо + *θάνατος* — смерть) — практика прекращения жизни человека, страдающего неизлечимым заболеванием, испытывающего невыносимые страдания.
- Безболезненная смерть — утопление, сердечный приступ, смертельное кровотечение, смерть от огня, обезглавливание, смерть от электрического тока, падение с высоты, повешение, смертельная инъекция, взрывная декомпрессия.
- Инсульт — острое нарушение мозгового кровообращения (ОНМК).
- Естественная смерть — все виды смерти, не связанные с насилием, аварией, стихийными бедствиями и т. п.

Список использованной литературы:

1. Акопов В.И. *Этические, правовые и медицинские проблемы эвтаназии.*//*Медицинское право и этика*, – 2000.
2. Туманов А.В. *Эвтаназия – преступление или благо?*//*Правда*, – 2008, – № 14.
3. Филиппов Ю.Н. *Эвтаназия: сострадание или корысть?* – 2006, [*Электронный ресурс*]. – Режим доступа: <http://www.rian.ru/analytics/20060818/52790876.html>
4. Водовозов А.А. *Эвтаназия в России: нельзя, но можно.* – 2004.
5. Загыртдинова Ф.А. *Эвтаназия. Право родиться и право умереть.* – 2005. – [*Электронный ресурс*]. – Режим доступа: http://www.church.uz/page_id23

СЕКЦИЯ 2. КОНСТИТУЦИОННЫЕ НАЧАЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ И СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.

Ж.А. Аманқос

Қайнар академиясының құқықтану мамандығының магистранты

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа. Адамзат дамуының тарихындағы әртүрлі дәуірлер олардың меншік нысандарын сипаттайды. Меншік құқығы мемлекет пен құқық тарихының барлық кезеңдерінде негізгі, бағыттаушы құқықтық институт болып табылады. Осылайша, барлық құқық жүйелерінде меншік құқығы институтына ерекше назар аударылды. Қорғаудың заттық-құқықтық әдістері меншік құқығын және басқа да заттық құқықтарды тікелей қорғауға бағытталған, меншік иесімен міндеттемелік құқықтық қатынаста өзара байланысы жоқ кез келген үшінші тұлғалардың оларды бұзған жағдайда қолданылады. Бұл әдістер меншік құқығының иелерін иеленуді, пайдалануды және билік етуді қалпына келтіруге, осы өкілеттіктерді жүзеге асыру кезінде кедергілерді немесе күмәндерді жоюға бағытталған.

Түйін сөздер: меншік құқығы, виндикациялық талап, негаторлық талап, меншік құқығын қорғау

Аннотация. Различные эпохи в истории развития человечества характеризуются присущими им формами собственности. Право собственности является основным, направляющим правовым институтом на всех этапах истории государства и права. Отсюда то исключительное внимание, которое уделяется институту права собственности во всех системах права. Вещно-правовые способы защиты направлены на непосредственную защиту права собственности и иных вещных прав, применяются в случае их нарушения любым третьим лицом, не состоящим с собственником в обязательственных правоотношениях. Данные способы имеют целью восстановить владение, пользование и распоряжение обладателей вещных прав, устранить препятствия или сомнения в осуществлении этих правомочий.

Ключевые слова: права собственности, виндикационный иск, негаторный иск, защита прав собственности

Abstract. Various epochs in the history of the development of mankind are characterized by their inherent forms of ownership. The right to property is the main, guiding legal institution at all stages of the history of the state and law. Hence the exceptional attention paid to the institution of property rights in all systems of law. Real-legal methods of protection are aimed at direct protection of the right of ownership and other real rights, are applied in case of their violation by any third party who is not in the relationship of obligation with the owner. These methods are aimed at restoring the possession, use and disposal of holders of property rights, to remove obstacles or doubts in the exercise of these powers.

Keywords: property rights, vindication claim, negation claim, protection of property rights

Меншік құқығын қорғаудың шарттан тыс әдістері азаматтық құқықта Ежелегі Рим кезеңінен бері белгілі. Бұл қорғау әдістері бөтеннің заңсыз иелігінен меншік иесімен мүлікті талап ету туралы талаптар (виндикациялық талап), сонымен қатар иеліктен айырумен байланысты емес бұзушылықтан меншік иесінің құқықтарын қорғау туралы талаптар (негаторлық талап) кеңінен қолданылып келеді. Қазіргі таңда бірқатар ғалым-цивилистер осы екі талаптардың қатарына тағы бір талапты қосып отыр – ол белгілі бір мүлікке меншік құқығын тану туралы талап. Заттық-құқықтық талаптардың мұндай

түрлерін негізге ала отырып, олардың ерекшеліктерін қарастырайық. Олардың ерекше сипаты:

- 1) бөтеннің заңсыз иелігінен меншік иесінің мүлікті талап ету туралы талап;
- 2) иеліктен айырумен байланысты емес бұзушылықтардан меншік иесінің құқықтарын қорғау туралы талап;
- 3) меншік құқығын тану туралы талап.

Заттық-құқықтық талаптар үшін келесі ерекшеліктер тән болып келеді:

- олар шарттан тыс сипатқа ие болады;
- талап меншік иесі мен затқа қатысты заңсыз қол сұғатын кез келген тұлғаға қойылуы мүмкін;
- тікелей заңнан туындайды;
- меншік құқығын қорғаудың абсолюттілігі туралы куәландырады.

Бөтеннің заңсыз иелігінен меншік иесімен мүлікті талап ету (виндикациялық талап). Виндикациялық талап ҚР АҚ-тің 260-бабымен реттеледі. Бұл нормаға сәйкес, меншік иесі өз мүлкін бөтеннің заңсыз иелігінен талап етуге құқығы бар [1].

Меншік құқығын қорғау әдісі ретінде виндикациялық талап ежелден белгілі екені анық. Талаптың атауы латын сөзі *vindicare*, яғни күш қолдану туралы жариялау дегенді білдіреді. Яғни оның мағынасы – меншік иесіне өз затын іздестіріп, табуға байланысты құқық беретін, қай жерден затты тапсам, сол жерден аламын дегенді білдірді. Талап қоюшы болып заттың иесі табылатын, ал жауапкер болып дау туындау сәтіндегі кез келген оның иесі табылды. Талап қоюшы нақты белгіленген затқа өзінің меншік құқығын дәлелдеуге міндетті еді. Егер талап қоюшы сол затқа өзінің меншік құқығын дәлелдейтін болса, жауапкердің сол затты сақтап қалуға ешқандай мүмкіндігі болмайтын [2, 208 б.].

Қазіргі таңда виндикациялық талаптың концепциясы осы құрылымды жетілдіріп, виндикациялық талап мынадай ерекше қасиеттерге тән болады:

1) бұл талап шарттан тыс болып табылады және талап талап қоюшы мен жауапкердің арасында шарттық, міндеттемелік қатынастар болмаған жағдайда ғана қойылуы мүмкін. мысалы, мүлікті виндикациялауға құқық жалдау шартының негізінде жалға алушыға затты берген меншік иесінде пайда болмайды. Виндикацияға құқық мұндай жағдайда меншік иесінде пайда болуы мүмкін, егер жалдау шарты өз әрекет етуін тоқтатқан жағдайда;

2) виндикация құқығына ие болатын субъект – талап қоюшы болып, талап етіліп отырған затқа өзінің құқықтарын дәлелдеуге тиіс болатын мүліктің меншік иесі табылады. Меншік иесінің дәлелдемесі ретінде заңмен кез келген фактілік мәліметтер танылады, оның негізінде заңмен белгіленген тәртіпте сот тараптардың талаптары мен қарысылықтарын негіздейтін мән-жайлардың болуы мен болмауын, сонымен қатар істі дұрыс шешу үшін мәні бар басқа да мән-жайларды белгілейді.

Процессуалдық заңнаманың маңызды талабы болып, белгілі бір құқықтың болуы немесе болмауына қатысты дәлелдемелер заңда көзделген жерлерден алынуы тиіс. Бұл тараптардың түсіндірмелері, куәгерлердің айғақтары, жазбаша құжаттар мен заттай дәлелдемелер, сарапшылардың қорытындысы. Аталған құралдардың көмегімен меншік иесі өзінің талап етіліп отырған затқа меншік құқығын дәлелдейді. Мұндай жағдайда, әдетте, заттың сатып алынғанын дәлелдейтін құжаттар, мысалы, чектер, түбіртектер, қолхат және т.б. рөлі маңызды. Егер талап етіліп отырған зат жылжымайтын мүлік болса, онда жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеуді жүзеге асыратын органның анықтамасы болуы қажет. Заңды тұлғалар үшін мүліктің олардың балансында болу фактісін анықтау қажет;

3) виндикацияның объектісі болып әрқашан талап қою сәтінде зат түрінде сақталған нақты-анықталған зат табылады. Виндикация барысында затқа шын мәнісінде иеленуді қалпына келтіру туралы айтылады. Бұл затты көптеген заттардан бөліп алу қажет. Затты дараландыру үшін адамзат көптеген әдістерді ойлап шығарды. Мысалы, жаппай өндірілетін заттардың сериялық нөмірі (теледидар, автокөлік және т.б.), жергілікті жерде орналасқан жер учаскесінің жоспары және т.б. Бұл ережені жоққа шығару азаматтық айналым

субъектісіне сол заттың тиесілі екендігін дәлелдеу қиындыққа әкеп соқтырады. Сондықтан, виндикация барысында сол түрдегі және сол сападағы ұқсас затты талап ету заң тұрғысынан дұрыс емес. Сондықтан, виндикациялық талапты топтық белгілермен анықталған заттарға қатысты немесе жойылған, бүлінген, ұрланған заттарға қатысты қоюға болмайды. Мұндай жағдайда зиянды, шығынды өтеу туралы талап қойылады;

4) виндикация барысында міндеттеменің субъектісі болып кез келген тұлға емес, тек талап қою сәтінде затқа ие болып табылатын заңсыз иеленуші табылады. Заңсыз иеленуші болып виндикацияның пәні болып табылатын затқа заңды негізсіз мүлікпен иеленген тұлға табылады [3, 112 б.].

Жоғарыда келтірілген төрт талап болған жағдайда ғана меншік иесінде мүліктің виндикациясына құқығы пайда болады. Виндикацияға құқықты жүзеге асыру үшін ҚР АҚ-тің 260-263 баптың нормаларын басшылыққа алу қажет.

Мәселен, меншік иесі өз затын жоғалтып алды дерлік. Соңғы жағдайда меншік иесінің иелігінен заттың шығып кеткен жағдайын да негізге аламыз. Виндикацияға өз құқығын жүзеге асыру үшін меншік иесі, ең алдымен, затты заңсыз иеленіп отырған тұлғаны табуы тиіс. Әдетте, ол жоғалған заттың иесімен белгілі бір іздестіру шараларын ұйымдастыру және жүргізу жолымен жүзеге асырылады. Кейде меншік иесі үшінші тұлғалардың, мемлекеттік органдардың және т.б. көмегіне жүгінуі мүмкін. Өз затын заңсыз иеленушіден тапқан жағдайда ғана, ол өзінің виндикацияға құқығын жүзеге асыра алады.

Виндикация туралы меншік иесінің талаптарын қанағаттандыру белгілі бір мән-жайлардың болуы не болмауына байланысты болады:

1) егер меншік иесі оның меншік құқығын тікелей бұзған тұлғадан өз затын тапқан болса, онда виндикациялық талап сөзсіз қанағаттандырылады. Одан басқа, ҚР АҚ-тің 263-баптың 1 тармағына сәйкес, меншік иесі заңсыз иеленушіден иелену кезінде алған немесе алуға тиіс болған барлық табыстың өтелуін немесе қайтарылуын талап етуге құқылы;

2) егер затты талап ету меншік иесімен үшінші тұлғалардан жүзеге асырылатын болса, онда заң шығарушы иеленушінің адалдығына байланысты виндикацияның мүмкіндігі туралы ғана айтады. Адал иеленуші деп затты бергенге дейін затты иеліктен шығарушының сол затқа билік ету құқығының жоқ екендігін білмеген және білуге тиіс болмаған тұлғаны айтамыз.

Өз кезегінде заңсыз (адал емес) иеленуші деп затты иеліктен шығарушының сол затқа билік ету құқығы жоқ екендігін білген немесе білуге тиіс болған тұлғаны айтамыз. Мұндай жағдайда, меншік иесінің өз мүлкіне виндикация қоюға құқығы бар;

3) адал иеленуші болған жағдайда заң шығарушы меншік иесі үшін ғана виндикацияның мүмкіндігін қарастырады. Мұндай мүмкіндік адал иеленушімен затты ақылы немесе ақысыз иелену әдістеріне тікелей байланысты. Соңғы жағдайда, меншік иесінің мүлікті адал иеленушіден талап етуге құқығы бар;

4) ақылы адал иеленген жағдайда виндикацияға құқық меншік иесінің иелігінен немесе заңсыз иесінен заттың шығуына байланысты болады: а) еркінен тыс немесе ә) олардың еркімен. Бірінші жағдайда, меншік иесінде виндикацияға құқығы пайда болады. Мұнда меншік иесінің иелігінен зат қандай мән-жайлардың негізінде шыққаны маңызды емес. Ондай мән-жай болып тойтарылмайтын күш, жоғалту және т.б. болуы мүмкін.

Сот тәжірибесінде меншік иесінің белгілі бір шарттың негізінде мүлікті берген жағдайлар кездеседі. Берілген затты иеліктен шығаруға бағытталған заңды иеленушімен мәміле жасасу нәтижесінде меншік иесінде виндикацияға құқығы болмайды, егер заңсыз иеленуші адал болса, және оның иеленуі ақылы сипатқа ие болса [4].

Келтірілген мысалда меншік иесінде негізі болып шарт табылатын міндеттемелік құқық табылады. Сәйкесінше, шарт талаптарын бұзған жағдайда, меншік иесінде қарсы тараптан шығындарды өтеуге ғана құқығы болады. Меншік иесі үшін зат біртұтастай жоғалды деп саналады. Бұл мысалдың негізінде меншік құқығын қорғау өзінің абсолюттік сипатын жоғалтады.

Сот тәжірибесінен виндикацияға қатысты мысал. Кооператив бала-бақшамен әртүрлі құрылғыларды салу туралы мердігерлік шартын жасасты. Арбитраждық соттың шешімі бойынша бұл шарт аталған мерзімде орындалмағанына байланысты шарт бұзылған.

Содан кейін арбитраждық сотқа кооператив бала-бақшадан үш беседканы талап ету туралы талаппен жолданды. Сот бұл талапты қанағаттандырды, өйткені тараптар арасында мердігерлік шарты бұзылған, кооперативке төленген алдын ала төлем толығымен қайтарылған. Басқаша айтқанда, тараптар арасында міндеттемелік құқықтық қатынастар толығымен тоқтатылды.

ҚР АҚ-тің 263-бапқа сәйкес, меншік иесі мен заңсыз иенің арасында мүлікті виндикациялау барысында есеп айырысу тәртібін белгілейді. Бұл тәртіп иесінің адалдығына немесе адал еместігіне байланысты.

Адал емес иеленушіден меншік иесі бөтеннің затын иеленген уақыт барысында алған немесе алуға тиіс болған барлық табыстардың өтелуін немесе қайтарылуын талап етуге құқығы бар.

Иеліктен шығарумен байланысты емес бұзушылықтардан меншік құқықтарын қорғау (негаторлық талап). Цивилистік әдебиеттерде негаторлық талаптың келесі ерекшеліктерін бөліп қарастырады:

- 1) бұл талап меншік иесінің мүлкіне қатысты егемендік биліктің бар екендігін көрсетеді;
- 2) тек қана меншік құқығын қорғау үшін емес, сонымен қатар өзге заттық құқықтардың, мысалы, сервитуттарды қорғау үшін де қолданылады;
- 3) негаторлық талап индивидтердің субъективтік құқықтарына кез келген қол сұғушылықтан тиімді қорғауды қамтамасыз етеді;
- 4) бұл талап мүліктік құқыққа айқындылық пен анықтылықты енгізу мақсатын көздейді;
- 5) негаторлық талап мүліктік құқықтың ұзақ уақыт бойы созылуынан қорғаудың тыйым салу шараларын қамтиды. Мұндай қорғау мүліктік құқықты жүзеге асыруда әртүрлі негіздегі алдын алу шаралары ретінде қаралуы мүмкін;
- 6) негаторлық талап шығындардың өтелуін де талап етеді.

Бұл талап латын сөзі - *actio negatoria*, яғни «бас тарту туралы талап» деген ұғымды білдіреді. Ол меншік иесінің құқықтарын бұзатын тұлғалардан қорғайды. Талап қоюшы мұндай жағдайда өзінің меншік құқығын ғана дәлелдейді, ал жауапкер талап қоюшының осы әдіспен құқықтардың толықтығын шектеуге өзінің құқықтарын дәлелдеуі тиіс. Негаторлық талап меншік құқығын анықтау, бастапқы қалпына келтіру және осындай әрекеттерді келешекте жасауға тыйым салу және зиянды өтеуге бағытталған болатын [5, 228 б.].

Негаторлық талаптың заманауи концепциясы ҚР АҚ-тің 264-бабымен белгіленген, оған сәйкес, меншік иесі оның құқықтарын бұзатын барлық әрекеттерді жоққа шығаруды талап етуге құқылы.

Меншік иесімен өзінің бұзылған құқықтарды қорғау үшін негаторлық талапты қолдану барысында келесі талаптардың болуы қажет:

- 1) меншік құқығының субъектісі өз иелігінде затты сақтауы қажет. Егер бұл талап болмаса, онда меншік құқығын басқа қорғау әдістерінің көмегімен қорғауды білдіреді;
- 2) өзінің субъективтік құқықтарын жүзеге асыру барысында үшінші тұлғалардың тарапынан меншік иесі үшін кедергілердің болуы. Әдетте, мұндай жағдайда, меншік иесі оның мүлкін шектеулі пайдалануға үшінші тұлғаның құқығы, яғни сервитуттың жоқ екендігін дәлелдеейді.

Мысалы, сотқа иеліктен шығарумен байланысты емес, тұрғылықты емес үй-жайға меншік құқығының бузылуын жою туралы талап арызбен ЖШС жолданады. Сотқа ұсынылған құжаттардан даулы үй жай талап қоюшыға меншік құқығында тиесілі екендігі анықталды. Бұл үй-жай Акционерлік қоғаммен жалға алынған үй-жайға тиіп тұрады, және дауды қарау сәтінде олармен орналастырылған темір есік ЖШС-ның үй-жайына кіру жолды

жауып қояды. Сот іс материалдарын қарап, шын мәнісінде үй-жайға кіру тек акционерлік қоғамның үй-жайынан кіруге болатындығын зерттеді. Сондықтан, мұндай жағдайда сот талап арызды қанағаттандырып, жауапкерді кедергіні жоюды міндеттейді [4];

3) үшінші тұлғалардың құқыққа қайшы сипаттағы әрекеті.

Құқыққа қайшылық мұндай жағдайда заң талаптарына қайшылық ретінде қаралады. Бұл ереженің мәнісін түсіну үшін ҚР АҚ-тің 3 бабының 1 тармағына сүйенген жөн. Оған сәйкес, азаматтық заңнама азаматтық кодекстен, өзге заңдардан және парламенттің қаулыларынан, Президенттің жарлығы мен қаулыларынан, Үкімет қаулыларынан тұрады делінген. Әрине, кез келген нормативтік құқықтық актілердің ережелері олардың заң актілерінің талаптарына сәйкестігімен қаралуы қажет.

Сонымен, меншік құқығына қатысты үшінші тұлғалардың құқыққа қайшы немесе құқыққа сай әрекеті ҚР АҚ-тің 3 бабының 1 тармағына сәйкес белгіленген заң терминдерінің мағынасымен бағалануы тиіс.

4) үшінші тұлғалардың тарапынан құқыққа қайшы әрекеттерінің негаторлық талап қою сәтінде ұзақтылығы немесе мұндай әрекеттердің салдарының жойылмауы. Бұл жерден негаторлық талаптың бір елеулі ерекшелігі туындайды: оларға талап қою мерзімі қолданылмайды, өйткені негаторлық талаптың негізінде созылмалы құқық бұзушылық орын алып отыр (ҚР АҚ-тің 187 бабы).

Негаторлық талапты қолдану нәтижесінде меншік иесі зиянның орнын толтыруды талап етуі мүмкін. Ол үшін зиянның болуын және үшінші тұлғалардың әрекеті мен туындаған мүліктік зиянның арасындағы себепті байланыстың бар екендігін дәлелдеу тиіс. Рим құқығы бойынша негаторлық талаптың концепциясынан меншік иесі меншік құқығын қорғаудың осы әдістерін қолдану нәтижесінде, келешекте үшінші тұлғалардың тарапынан мұндай әрекеттің болуына жол бермеуді талап ете алады [5, 230 б.].

Негаторлық талаппен толығымен меншік құқығын қорғау жүзеге асырылады. Бірақ, үшінші тұлғалардың тарапынан болатын бұзушылықтар меншік иесінің жекелеген өкілеттіктеріне де нұқсан келуі мүмкін. Дегенмен, мұндай бұзушылықтар меншік құқығының бір бөлігіне ғана емес, оны тұтастай жүзеге асыруына кедергі келтіреді.

Негаторлық талаптың заңи құрылымын талдауды қорытындылай келе, негаторлық талап – бұл меншіктегі субъективтік құқықты дұрыс жүзеге асыруға кедергі келтіретін кемшіліктерді жою туралы меншік иесінің үшінші тұлғаларға қоятын талабы болып табылады.

Тағы бір қорғау әдістерінің бірі – тану туралы талаптардың көмегімен меншік құқығын қорғау (тану туралы талап). Ұзақ уақыт бойы Қазақстанның азаматтық заңнамасында мұндай талаптар болмаған. Тек ғылыми ортада ғана мұндай талаптардың болу мүмкіндігі туралы айтылатын. Бірақ қазіргі таңда меншік құқығын тану туралы талаптар ҚР АҚ-тің 259-бабында өз бекітілуін тапты.

Сот тәжірибесінде құқықты тану және олардың көмегімен меншікке субъективтік құқықтарды қорғау туралы талаптардың әрекет етуі мүлікті қамаудан босату туралы, тізілімнен мүлікті шығару туралы талаптардан өз бастамасын алады. Мұндай талаптар сот тәжірибесінде жиі кездесетін.

Тану туралы талаптар әрекетету үшін екі негіз келтіруге болады:

1. азаматтардың өз құқықтарын қорғау тиісті құқықты тану жолымен сотта жүзеге асырылуы мүмкін. сонымен қатар азаматтық заңнама азаматтық құқықтардың келесідей қорғалу әдістерін де белгілейді, мәселен, құқық бұзылғанға дейін әрекет еткен құқықты бастапқы қалпына келтіру, сонымен ұатар құқықты бұзатын немесе оның бұзылуына қауіп төндіретін әрекеттердің алдын алуы. Сонымен, мұнда субъективтік меншік құқығын қорғаудың кең мағынада талқылаудың әдістерін де көруге болады.

2. меншік құқығын қорғаудың мұндай әдістерінің әрекет етуі тәжірибелік мысалдармен, тәжірибелік қызметкерлердің тәжірибелік қорытындыларымен расталады. Мысалы, А.Арифалин және С.Герасименконың пікірлері бойынша, теорияда қорғаудың үш негізгі әдістері бар:

- даулы мүлікке меншік құқығын тану (затты иелену құқығы);
- бөтеннің заңсыз иелігінен мүлікті талап ету (виндикациялық талап);
- иеленуден айыруға байланысты емес, меншік иесінің бұзылған құқықтарын жою (негаторлық талап)[6].

Мұндай жағдайда меншік құқығын тану туралы талаптар бірінші орынға қойылады деп айтуға болады, өйткені қорғаудың бұл түрі виндикациялық немесе негаторлық талапқа қарағанда жалпы сипатқа ие болады. Соңғысы өзінің мүлкіне деген құқығын тану туралы талаптың көмегімен қорғай алады, содан кейін ғана сотпен танылған құқықтың негізінде қорғаудың басқа да шарттан тыс әдістерін қолдана алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 27 желтоқсан 1994 жылғы № 269-ХІІ Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Жаршысы. – 1994. – № 23-24 (21.01.2019 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен) (өтініш берген күні: 01.03.2022).
2. Скрябин С.В. *Вещное право: Учебное пособие.* – Алматы: Научно-издательский центр КООУ, 2009. – 292 с.
3. Ынтымақов С.А. *Азаматтық құқық: Практикум. Жалпы және ерекше бөлім.* – Алматы: Заң әдебиеті, 2006. – 220 б.
4. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының қаулылары // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Бюллетені, 2016. – №5 // <http://sud.gov.kz/rus/content/byulleten-za-2016-god> (04.04.2019 жылғы жағдайы бойынша).
5. Новицкий И.Б. *Римское право: Учебник. 4-е изд., стер.* – М.: КНОРУС, 2016. – 304 с.
6. Скрябин С.В. *Защита гражданских прав: Монография / Отв. ред. М.К. Сулейменов//* http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31518805 (по состоянию на 01.03.2022 г.).

Н.Нурбаев

Қайнар академиясы 7М04201-құқықтану мамандығының магистранты

Қазақстан Республикасында корпоративтік құқық ғылымына жалпы сипаттама

Аңдатпа. Мақалада автор корпоративтік құқықтың анықтамасына тоқталып, корпоративтік құқықтың құқықтық нормаларының негізгі үш мақсатын айқындайды: біріншіден, шаруашылық субъектілерінің құқықтық мәртебесін анықтау және бекіту; екіншіден, шаруашылық субъектілерін құру тәртібін анықтау; үшіншіден, шаруашылық субъектілерінің қызмет ету тәртібін анықтау. Ғылым саласы ретінде корпоративтік құқық әлі де болса қалыптасу барысында. Корпоративтік құқық ғылымы корпоративтік қатынастарды құқықтық реттеудің ерекшеліктерін, сондай-ақ, корпоративтік құқық доктринасын, соның ішінде, корпоративтік құқық саласындағы алуан түрлі құқықтық тұжырымдарды, анықтамаларды, теорияларды, корпоративтік заңнаманы қолдану тәжірибесін зерттейді.

Түйін сөздер: азаматтық құқық, корпорация, корпоративтік құқық, акционерлік қоғам

Аннотация. В статье автор остановился на определении корпоративного права и определяет три основные цели правовых норм корпоративного права: во-первых, определение и утверждение правового статуса хозяйствующих субъектов; во-вторых, определение порядка создания хозяйствующих субъектов; в-третьих, определение порядка деятельности хозяйствующих субъектов. Корпоративное право как сфера науки все еще

находится на стадии становления. Наука корпоративного права изучает особенности правового регулирования корпоративных отношений, а также доктрину корпоративного права, в том числе различные правовые концепции, определения, теории, практику применения корпоративного законодательства в области корпоративного права.

Ключевые слова: гражданское право, корпорация, корпоративное право, акционерское общество

Abstract. In the article, the author discussed the definition of corporate law and defines three main goals of legal norms of corporate law: firstly, the determination and approval of the legal status of business entities; secondly, determining the procedure for creating business entities; thirdly, determining the procedure for the activities of economic entities. Corporate law as a sphere of science is still in its infancy. The science of corporate law studies the peculiarities of the legal regulation of corporate relations, as well as the doctrine of corporate law, including various legal concepts, definitions, theories, and the practice of applying corporate law in the field of corporate law.

Keywords: civil law, corporation, corporate law, joint stock company

Корпорация бұл-белгілі бір әлеуметтік пайдалы қызметті жүзеге асыратын, бірлескен капитал (ерікті салымдар) негізінде құрылған ұжымдық бірлестік, заңды тұлға ретінде танылған ұйым. Кейбір авторлар англосаксондық жүйеде қолданылатын түсініктерді посткеңестік құқықтық ғылымға енгізуге тырысады. Осылайша, Г.В. Петров корпоративтік және акционерлік құқықты теңдестіреді[1]. Корпорацияны берілген анықтама бойынша талдап көрейік.

Біріншіден, корпорация жай ғана индивидттердің бірлестігі емес. Ол құрамына кіретін индивидттердің топтық мүддесі бойынша бүтін бірлестік ретінде сыртқы қатынастарда өз атынан қатысатын, белгіленген тәртіп бойынша құралған ұжымдық тұлғалар одағы, яғни ассоциация. Бірлестіктер, әлемнің пайда болуынан дамып, ортақ істер мен ортақ мүдделер бар жерде орын алатындығын айтып кеткен жөн. Алайда, бірлестіктердің барлық түрлері корпорацияларды құрамайды.

Екіншіден, корпорация - бұл адамдардың ғана емес, капиталдардың да бірлесуі (коммерциялық емес корпорациялардағы-салымдар). Корпорация қызметін ұйымдастыру үшін өз капиталдарын ұсынған тұлғалар шеңбері, сонымен қатар капиталдарының (салымдарының, пай мөлшерінің, акцияларының және тағы басқа) көлемі корпорация қызметін жүзеге асыру барысындағы кез-келген уақытта өзгертілуі мүмкін. Аталған капиталдардың категориялары корпорацияның қаржылық негізін құрайды. Корпорацияның құрылтайшыларымен немесе қатысушыларымен ұсынылған капитал, оның баламалы нысанында, яғни анықталған шаруашылық-өндірістік кешені немесе белгілі бір мүлік түрінде болуы мүмкін. Соңғысы әдетте серіктестік нысанындағы ұсақ фирмаларды құру кезінде кеңінен кездеседі. Белгіленген мүлік нысанындағы капитал меншік ретінде барлық корпорацияға тиесілі. Корпорация қатысушылары құн ретінде салынған капиталдың иелері болып қала береді.

Үшіншіден, корпорация бұл-белгілі бір әлеуметтік тұрғыдан пайдалы қызметті жүзеге асыру үшін ұйымдастырылған адамдар бірлестігі. Бұған қандай қызмет түрлері жатқызылатындығы туралы заңнамада тікелей көрсетілмейді. Әдетте, қоғамға қауіпті, зияны бар, сондықтан тыйым салынған қызмет түрлері туралы ғана айтылады. Қалғандары «тыйым салынбағанның барлығы рұқсат етілген» қағидасы бойынша дамыған. Корпорациялардың қызметі қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында жүргізілуі мүмкін. Мүліктік игіліктер пайда болуына үлесін салатын өндірістік салалар аса қызығушылықты білдіретіндігі де рас. Корпорацияда біріктірілетін капитал әрдайым қызмет жасап, корпорацияның алдына қойылған мақсатына жету үшін жағдай жасауға міндетті. Капиталды оңтайлы қолданып әлеуметтік маңызы бар әрекеттерді жасау оңай іс емес. Сондықтан, корпорация ішінде мамандырылған арнайы кешендердің құрылуы (цехтер,

бөлімдер, қатысушылар) және басқару аппаратының реттеуі арқылы өзара байланыста болатыны ықтимал.

Төртіншіден, ұжымдық бірлік тек қана корпорация болып қалыптасқан жағдайда ғана заңды тұлға мәртебесін иеленеді. Оның мемлекеттік тіркеуден өту міндеттілігі осыған дәлел. Заңды тұлғаны мемлекеттік тіркеуден өткізу романогермандық жүйеде тамырланған Қазақстан үшін ғана емес, континентальді Еуропадағы мемлекеттердің басым көпшілігі үшін міндетті ереже. Континентальді құқықтық жүйеде корпорация түсінігі англосаксондық құқықтық жүйедегі түсінікке қарағанда әлдеқайда кеңірек. Онда Англия мен АҚШ-ның құқығына сәйкес корпорация ретінде танылмайтын немесе мүлдем қарастырылмаған тұлғалардың бірлестігі қосылған (мысалыға серіктестіктер). Бірақ, басқа жағынан қарағанда кейбір жағдайларда тар мағынада түсіндірілуі мүмкін. Континентальді Еуропада заңды тұлға ретінде танылмайтын, демек, сәйкесінше корпорациялар бола алмайтын бұқаралыққа байланысты корпорациялар болуы мүмкін. Әңгіме басқару қызметімен айналысатын мемлекеттік органдар туралы айтылуда. Егер терминдерге көңіл аудармай, жалпы құқық жүйесіндегі бұқаралық корпорациялар мен континентальді құқықтағы мемлекеттік органдар арасында теңдік белгісін қоятын болсақ, онда корпорация түсінігі Англия және АҚШ-тағы құқыққа қарағандағы кеңірек екендігіне көзімізді жеткізуге болады. Оған акционерлік қоғамдардан басқа заңды тұлғалар қосылады: серіктестіктер (толық, коммандиттік, жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар), шаруашылық бірлестіктер (концерн, ассоциация, холдингтер), өндірістік және тұтынушылық кооперативтері.

Қазақстандық құқық ғылымы үшін корпоративтік құқық ұғымы жаңа ұғым болып табылады. «Корпоративтік құқық» түсінігінен оның реттеу пәні болып корпорациялары құру және олардың қызметіне байланысты қоғамдық қатынастар табылатындығын айтуға болады. Корпоративтік құқық отандық құқық үшін жаңа болғандықтан оның құқық саласы, ғылым саласы және оқу пәні ретіндегі мәнін анықтау өте маңызды.

Корпоративтік құқықтың құқық саласы, ғылым саласы және оқу пәні ретіндегі түсінігін анықтамас бұрын «корпорация» сөзінің түсінігін ашу қажет. «Корпорация» термині американдық және еуропалық құқықтық жүйеде жиі қолданылатын түсінік. Оған сәйкес, шетелдік құқық ғылымында корпорация – заңға сәйкес тұлғалардың ұйымы ретінде құрылған заңды тұлға түсініледі. Яғни, корпорация заңды тұлғалардың ұйымдық-құқықтық нысанының бір түріне жатады [2].

Қазақстандық құқықта корпорация заңды тұлғаның ұйымдық-құқықтық нысанының бір түрі ретінде көрсетілмеген. Отандық құқықта корпорация акционерлік қоғамдармен теңдестіріледі. Сондықтан, Қазақстандағы корпоративтік құқық ұғымын қарастырған кезде бұл құқық саласын акционерлік қоғамдардың қызметімен байланыстыру қажет. Өз қызметін жүзеге асыру үшін қаражат тарту мақсатымен акциялар шығаратын заңды тұлға акционерлік қоғам деп танылады [3].

Жалпы корпоративтік құқықты екі мағынада түсіндіруге болады. Кең мағынада, корпоративтік құқық дегеніміз – шаруашылық субъектілерін құру және қызмет ету тәртібін реттейтін, олардың құқықтық мәртебесін анықтайтын құқықтық нормалардың жиынтығы. Тар мағынада, корпоративтік құқық дегеніміз – коммерциялық ұйымның әкімшілігі немесе меншік иесі бекіткен, сол ұйымның ішкі құқықтық қатынастарын реттеуге бағытталған ережелер жүйесін білдіреді. Бұдан корпоративтік құқыққа келесідей анықтама беруге болады: корпоративтік құқық дегеніміз – шаруашылық субъектілерін құру және олардың қызмет етуімен байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды жеке-басқарушылық әдістер негізінде құқықтық реттеуге бағытталған құқықтық нормалардың жиынтығы.

Корпоративтік құқық ғылым саласы ретінде корпоративтік нормаларды, корпоративтік қатынастарды, сондай-ақ кор-поративтік қатынастарды құқықтық реттейтін теориялық және қолданбалы аспектілер, тұжырымдар және қағидаларды зерттеуге бағытталған ғылыми білімдер жиынтығы. Корпоративтік құқық ғылымы қазіргі таңда корпорацияларды құру және қызметін құқықтық реттеуге байланысты доктриналды

зерттеулер жиынтығы. Бұл ғылым корпорациялардың құрылу және қызметімен байланысты объективті заңдылықтарды зерттеумен және корпоративтік қатынастар мәнін ашуға байланысты.

Корпоративтік құқықты еңбек ұжымының еркін білдіретін, ұйымның қызметін реттеуге бағытталған, тұлғалар мен капиталды біріктіруге негізделген, компаниялар мен ұйымдарда бекітілген ережелер жүйесі деп түсіндіруге болады. Тұлғалар мен капиталдың бірлестігі болып табылатын кез келген компания қандай да бір қызмет түрін іске асыру үшін өздерінің жұмысын неғұрлым тиімді ұйымдастыру және алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге жету мақсатында ішкі тәртіп ережелерін бекітуге құқылы.

Кез келген құқық саласы ретінде танылуы үшін оның өзіндік реттеу пәні болуы қажет. Реттеу пәні – осы құқық саласымен реттелетін қоғамдық қатынастар жиынтығы.

Корпоративтік құқық пәніне байланысты ғалымдар арасында берілген ортақ анықтама жоқ. Ғалымдардың бір тобы корпоративтік құқықтың пәнін анықтау кезінде оны азаматтық құқықтың бір бөлімі ретінде қарастыру қажеттігін айтады. Бұл қатарда Е.А. Суханов, А.А. Зурбаян және А. Байков сияқты ғалымдарды айтуға болады. Карагусов Ф.С. корпоративтік құқық пәніне байланысты келесі ойын білдіреді: «бастапқыда корпоративтік құқық азаматтық-құқықтық қатынастардың жеке түрі ретінде азаматтық құқық аясында пайда болған, уақыт өте келе нарықтық қатынастардың дамуына байланысты корпоративтік құқықтық пәні кеңейе түсті» [4]. Енді бір ғалымдардың тобы «корпоративтік құқық кәсіпкерлік құқықтың институты бола отырып, корпорацияларды құру және қызметін реттеуге байланысты пайда болатын қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған нормалар жиынтығы» деп көрсетеді [5].

Корпоративтік құқықтың пәні – корпоративтік қатынастар болып табылады. Құқық теориясында құқықтық қатынастар болып құқық нормаларымен реттелген, қатысушылары субъективтік құқықтар мен міндеттерге ие болатын қоғамдық қатынастар табылады. Осылайша, құқықтық қатынастар – бұл қоғамға маңыздылық сипатына қарай құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынастардың бір түрі. Құқық нормаларында құқықтық қатынастар қатысушыларының құрамы, олардың құқықтары мен міндеттері, құқықтық қатынастардың пайда болу және даму шарттары, құрамы, яғни қоғамдық қатынастардың типтік үлгілері қалыптасады.

Корпоративтік қатынастарды екі аспектіде қарауға болады: тар мағынадағы корпоративтік қатынастар – корпорацияның ішкі қатынастары, мысалы, қоғамды басқару және оның қызметіне байланысты акционерлердің құқықтары; кең мағынадағы корпоративтік қатынастар – корпорацияның заңды тұлға ретіндегі кәсіпкерлік қызметімен байланысты қатынастар. Екінші аспектідегі қатынастар мемлекеттік басқарумен байланысты болады.

Корпоративтік қатынастардың міндетті субъектісі болып корпорация табылады. Корпоративтік құқықтық қатынастардың субъектісі болып қоғам мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін акционер мәртебесіне ие болатын қоғамның құрылтайшысы табылады. Акционерлердің құқықтық жағдайы ол ие болатын акциялардың түріне байланысты [6].

Көптеген ғалымдар корпоративтік қатынастардың міндетті субъектісі ретінде қоғамның басқару органын да көрсетеді. Бұл жағдайда корпоративтік құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде қоғамның басқа да органдарын айту қажет. Ерекше өкілеттіктерге ие болатын корпоративтік қатынастардың корпоративтік хатшы сияқты субъектісі бар. Корпоративтік хатшы – қоғамның директорлар кеңесінің және атқарушы органының мүшесі болып табылмайтын акционерлік қоғамның қызметкері, оны қоғамның директорлар кеңесі тағайындайды және ол қоғамның директорлар кеңесіне есеп береді, сондай-ақ өз қызметі шеңберінде акционерлер жиналысының және қоғамның директорлар кеңесінің отырыстарын дайындауға және өткізуге бақылау жасайды, акционерлердің жалпы жиналысының күн тәртібіндегі мәселелер бойынша материалдарды және қоғамның директорлар кеңесінің отырысына материалдар әзірлеуді қамтамасыз етеді, оларға қол

жеткізудің қамтамасыз етілуін бақылайды. Корпоративтік хатшының құзыреті және қызметі қоғамның ішкі құжаттарында айқындалады.

Бұдан басқа корпоративтік қатынастардың лауазымды адамы және тәуелсіз директор сияқты субъектілер атауға болады. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы «Акционерлік қоғамдар туралы» заңында лауазымды адамға келесі анықтама берілген: лауазымды адам – акционерлік қоғамның директорлар кеңесінің, оның атқарушы органының мүшесі немесе акционерлік қоғамның атқарушы органының функцияларын жеке-дара жүзеге асыратын тұлға. Ал, тәуелсіз директор – аталған акционерлік қоғамның аффилиирленген тұлғасы болып табылмайтын және өзі директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде ондай тұлға болмаған (оның осы акционерлік қоғамның тәуелсіз директоры қызметінде болған жағдайды қоспағанда), осы акционерлік қоғамның аффилиирленген тұлғаларына қатынасы жөнінен аффилиирленген тұлға болып табылмайтын; аталған акционерлік қоғамның немесе осы қоғам ұйымының аффилиирленген тұлғаларының лауазымды адамдарына бағынышты емес және директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде сол тұлғаларға бағынышты болмаған; мемлекеттік қызметші болып табылмайтын; осы акционерлік қоғам органдарының отырысында акционердің өкілі болып табылмайтын және өзі директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде ондай аудитор болмаған; аудиторлық ұйым құрамында жұмыс істейтін аудитор ретінде осы акционерлік қоғамның аудитіне қатыспаған және өзі директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде мұндай аудитке қатыспаған директорлар кеңесінің мүшесі.

Корпоративтік қатынастардың объектісіне де байланысты ғалымдар арасында ортақ пікір жоқ. Д.В. Ломакин корпоративтік қатынастардың объектісі ретінде ұйымның жеке немесе ісәрекетінің жиынтығын емес оның қызметін және осы қызметтің нәтижесін көрсетеді[7]. Е.Б. Сердюк құқықтық қатынастар бағытталған іс-әрекеттер деп көрсетеді. Яғни құқықтық қатынастар осы қызметке байланысты пайда болады. Ал, материалды объектілерді міндеттеменің орындалу пәні ретінде қарастырады.

Корпоративтік құқық нормаларымен реттелетін қоғамдық қатынастар бірінші кезекте заңды тұлғаның ішінде туындайтын қоғамдық қатынастар.

Корпоративтік қатынастар дегеніміз – шаруашылық субъектілерін құру және олардың қызмет етуімен байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар.

Корпоративтік құқықтың нормативтік негізін заңды тұлғалар туралы заңнамалық актілер, сондай-ақ, заңды тұлғалардың құқықтық мәртебесімен, қызмет етуімен және басқа да мән-жайлармен байланысты әртүрлі ережелер, стандарттар және құжаттамалар құрайды.

Корпоративтік құқықтың құрамына заңды тұлғаның ішінде қабылданатын, заңды тұлғаның ішінде ғана қолданылатын және ішкі корпоративтік қатынастарды реттеуге бағытталған нормалар да кіреді.

Корпоративтік құқықта азаматтық құқық саласына тән жеке-құқықтық әдістер де, кәсіпкерлік құқыққа тән жария-құқықтық әдістер де қолданылады. Дегенмен, теңдік принципі басым болатын азаматтық құқықтық қатынастарға қарағанда, корпоративтік құқықтық қатынастарда билік-бағыну принципі басым келеді. Корпоративтік құқықтық қатынастарда азаматтық құқықпен реттелетін мүліктік қатынастардан басқа, императивтік нұсқаулар басым кездесетін ұйымдастырушылық-басқарушылық аспектілер де кездеседі. Бұл – корпоративтік құқықтық қатынастардың ерекшелігі болып табылады.

Демек, корпоративтік құқықтың құқықтық реттеу әдістемесі диспозитивтік-императивтік сипатқа ие деп тұжырымдауға болады.

Корпоративтік құқықтың анықтамасынан көріп отырғанымыздай, корпоративтік құқықтың құқықтық нормаларының негізгі үш мақсаты бар: біріншіден, шаруашылық субъектілерінің құқықтық мәртебесін анықтау және бекіту; екіншіден, шаруашылық субъектілерін құру тәртібін анықтау; үшіншіден, шаруашылық субъектілерінің қызмет ету тәртібін анықтау.

Ғылым саласы ретінде корпоративтік құқық әлі де болса қалыптасу барысында. Корпоративтік құқық ғылымы корпоративтік қатынастарды құқықтық реттеудің ерекшеліктерін, сондай-ақ, корпоративтік құқық доктринасын, соның ішінде, корпоративтік құқық саласындағы алуан түрлі құқықтық тұжырымдарды, анықтамаларды, теорияларды, корпоративтік заңнаманы қолдану тәжірибесін зерттейді.

Қазіргі таңда корпоративтік құқықты оқу пәні ретінде жоғарғы оқу орындарында оқу бағдарламаларына енгізу фактілері байқалады. Корпоративтік құқық пәні корпоративтік қатынастарды жария-құқықтық және жеке-құқықтық реттеуді іске асыратын болғандықтан кешенді сипатқа ие. Оқу пәнінің бағдарламасы шеңберінде, әдетте, корпоративтік құқық доктринасы, корпоративтік заңнаманың жай-күйі мен ерекшеліктері, заңды тұлғаларды құру тәртібі, олардың қызмет ету барысы, жарғылық капиталды қалыптастыру, корпоративтік басқару мәселелері, заңды тұлғалардың басқару органдары және олардың қызмет ету тәртібі, сондай-ақ, заңды тұлғалардың ішкі қатынастарының ерекшеліктері оқытылады.

Кез келген құқық саласы жүйелендірілген болуы керек. Жүйелендіру құқықтық нормаларға тән белгі. Құқықты жүйелендіру негізінде құқықтық ережелерді логикалық тұрғыда, қандай да бір тәртіпті сақтай отырып, рет-ретімен бекітіп, көрсету мақсаты жатады. Жүйелендірілген жағдайда құқық нормаларын қолдану да жеңіл болады. Құқықты жүйелендірудің мәні – құқық саласын әртүрлі құқықтық институттарға бөлумен сипатталады, яғни, құқық жүйесі – құқықтың мазмұнын сипаттайтын, оның ішкі құрылымы.

Корпоративтік құқықтың жүйесін толық және дұрыс ашып көрсету үшін корпоративтік құқықтың азаматтық құқық жүйесінде алатын орнын анықтап алу қажет. Себебі, корпоративтік құқық бірінші кезекте, азаматтық құқықтың бөлігі болып табылады.

Корпоративтік құқықтың жүйесі корпоративтік құқықтың түсінігі, пәні, құқықтық реттеу әдістері, корпоративтік қатынастар, заңды тұлғалар туралы жалпы ережелер; заңды тұлғалардың ұйымдық-құқықтық нысандары; заңды тұлғалардың мүлкі; заңды тұлғаларды құру, қайта құру және жою тәртібі секілді тараулардан тұрады. Корпоративтік қатынастардың қайнар-көздеріне корпоративтік қатынастарды реттеуге бағытталған заңнамалық құжаттар жатады. Бұл құжаттарға Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі негізгі заң ретінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы «Акционерлік қоғамдар туралы» заң жатады. Бұл заңдар корпорацияның құрылу тәртібі, қызмет етуі, осы қатынастарға қатысушы субъектілердің құқықтық жағдайын, олардың құқықтары мен міндеттерін реттейді.

Аталған негізгі заңдардан басқа корпорацияның ішкі қатынастарын реттейтін ішкі нормативтік құжаттар бар. Мысал ретінде, құрылтай шартын келтіруге болады. Құрылтай шарты әрбір құрылтайшының немесе оның өкілінің шартқа қол қоюы арқылы жазбаша нысанда жасалады. Ал, егер құрылтайшы жалғыз болса жалғыз құрылтайшының шешімі жазбаша нысанда ресімделіп, оған құрылтайшы немесе оның өкілі қол қояды. Құрылтай шартын нотариат куәландыруға тиіс. Құрылтай шартында жазылған мәліметтер, егер шарттың өзінде өзгеше көзделмесе, коммерциялық құпия болып табылады. Құрылтай шарты мемлекеттік органдарға, сондай-ақ үшінші тұлғаларға қоғамның шешімі бойынша не Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленген жағдайларда ғана берілуге тиіс.

Қоғамның жарғысы да ішкі нормативтік құжатқа жатады: Қоғамның жарғысы қоғамның заңды тұлға ретіндегі құқықтық мәртебесін айқындайтын құжат болып табылады. Акционерлердің жалпы жиналысы уәкілеттік берген адам қол қоятын, жарғыға Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген тәртіппен ресімделген өзгерістер мен толықтыруларды (оның ішінде жарғының жаңа редакциясы түрінде жазылғандарды) қоспағанда, қоғам жарғысына құрылтайшылар не оның өкілдері қол қоюға тиіс. Қоғамның жарғысын, сондай-ақ оған енгізілетін барлық өзгерістер мен толықтыруларды нотариат куәландыруға тиіс.

Сонымен, қорыта келе, корпоративтік құқық – жеке құқық саласы ретінде қалыптасып келе жатқан, өзіндік құқықтық реттеу пәні мен зерттеу аясы бар, корпоративтік қатынастардың ерекшеліктеріне қарай өзіндік құқықтық реттеу әдістері бар, бірақ, әлі де болса жетілдіруді, ғылыми тұрғыда негіздеуді қажет ететін құқық саласы деп тұжырым жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Петров Д.А. Саморегулирование в системе государственного регулирующего воздействия на общественно-экономические отношения // Юрист. – 2013. – № 11. – С. 8–12.

2. Андреев В.К., Лаптев В.А. Корпоративное право современной России: монография. – М.: Проспект, 2017. – С. 102.

3. Акционерлік қоғамдар туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы N 415 Заңы// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000415_.(өтініш берген күні: 23.03.2022).

4. Карагузов Ф.С. Основы корпоративного права учебное пособие. – Алматы (Казахстан): Научно-издательский центр Каспийского общественного университета, 2010. -280 с.

5. Карагузов Ф.С. Основы корпоративного права и корпоративное законодательство Республики Казахстан. Издание второе, дополненное. -Алматы: Бастау, 2011. -368 с.

6. Корпоративное право: учебный курс: в 2 т. / Е.Г. Афанасьева, В.А. Вайпан, А.В. Габов и др.; отв. ред. И.С. Шиткина. – М.: Статут, 2018. – Т. 2. – 990 с.

7. Ломакин Д.В. Акционерное правоотношение. – М., 1997. – С. 186.

Успанов М.

Магистрант юридического факультета Академии Кайнар

СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ АВТОРСКИХ И СМЕЖНЫХ ПРАВ

Аннотация: Научная статья посвящается понятию и раскрытию сущности авторских и смежных прав. Авторское право, регулируя отношения по использованию произведений творческой деятельности человека, представляется в качестве совокупности внутригосударственных и международно - правовых норм. То есть, в национальной правовой системе данная подотрасль гражданского права является исключительным правом, которое может регулироваться не только национальными, но и нормами международных универсальных, специальных и многосторонних договоров, региональных и двусторонних соглашений между государствами.

Ключевые слова: авторское право, смежное право, гражданское законодательство, правовое регулирование, норма права, договор, интеллектуальная собственность.

Annotation: The scientific article is devoted to the concept and concealment of the essence of copyright and related rights. Copyright, regulating relations on the use of works of human creative activity, is presented as a set of domestic and international legal norms. That is, in the national legal system, this sub-branch of civil law is an exclusive right that can be regulated not only by national, but also by the norms of international universal, special and multilateral treaties, regional and bilateral agreements between states.

Keywords: copyright, related law, civil law, legal regulation, rule of law, contract, intellectual property.

Аннотация: Ғылыми мақала авторлық және сабақтас құқықтар ұғымы мен мәнін ашуға арналған. Адамның шығармашылық қызметі туындыларын пайдалану жөніндегі қатынастарды реттейтін авторлық құқық ішкі және халықаралық құқықтық нормалардың жиынтығы ретінде ұсынылған. Яғни, ұлттық құқықтық жүйеде азаматтық құқықтың бұл тармағы ұлттық ғана емес, халықаралық әмбебап, арнайы және көпжақты шарттардың нормаларымен, мемлекеттер арасындағы аймақтық және екіжақты келісімдермен де реттелуі мүмкін ерекше құқық болып табылады.

Түйін сөздер: авторлық құқық, сабақтас құқық, азаматтық құқық, құқықтық реттеу, заңдылық, шарт, зияткерлік меншік.

С давних времен, человек стремится что - то изобретать, создавать, делать. Нужно отметить фундаментальную роль изобретений в жизни, развитии человеческого общества. Именно они в корне меняли и совершенствовали все предыдущие условия работы, орудия труда и самого человека. Изобретение книгопечатания и полиграфической промышленности открыло доступ населению для духовных ценностей. С развитием экономического, технологического прогресса, в век информационных технологий изобретения способствуют появлению новых объектов интеллектуальной собственности, в том числе объектов авторского права и смежных прав. Исходя из этого можно с уверенностью сказать, что изобретения - это двигатель культурного, социального и духовного общественного прогресса. Объекты авторского права и смежных прав - часто относят к основам духовного благополучия.

Со дня обретения независимости Республикой Казахстан, законодательство страны развивается довольно бурными темпами и стремится к усовершенствованию и систематизации. С 1992 года и по сегодняшний день в Республике Казахстан сформирована нормативно - правовая основа для регулирования вопросов права интеллектуальной собственности, который определил статус наиболее значимых объектов творчества, равно, как и сложилась и развивается особая подотрасль гражданского права - право интеллектуальной собственности.

На сегодняшний день, право интеллектуальной собственности охватило совершенно разные сферы общественных отношений, стала объектом изучения и других отраслевых юридических наук: гражданского права, административного права, уголовного права. И только при едином взаимодействии всех составляющих его норм различных отраслей права, считается возможным его эффективное правовое существование и воздействие. Учитывая огромную ценность данной сферы права, нельзя не отметить такую активно развивающуюся подотрасль гражданского права, как авторское право, входящее в систему институтов права интеллектуальной собственности. Авторское право является юридическим термином, объемлющим личные неимущественные и имущественные права автора, и используется для описания прав, которыми обладают авторы на свои литературные и художественные произведения, а также иные объекты творческой деятельности. Данная сфера права охватывает широкий ряд произведений творчества человека - от книг, музыки, картин, скульптуры, фильмов и рекламы, до компьютерных программ, баз данных, карт и вплоть до технических чертежей [1].

И так, на данный момент мы имеем авторское законодательство, которое в вполне соответствует положениям международных уникальных договоров и специальных соглашений в сфере авторского права. Благодаря работе, проделанной законодательными, уполномоченными органами, судебными, правоохранительными органами, а также организациями по управлению прав авторов на коллективной основе за последнее время, можно судить о конкретных результатах и успехах в области обеспечения авторских прав. Нужно отметить постепенно снижающийся уровень незаконного использования объектов авторского права, растущий уровень осведомленности населения, авторов и правообладателей о своих правах и о содержании авторского законодательства. Отношение государственных органов, общества, пользователей к проблеме обеспечения прав авторов

постепенно меняется, тем самым, можно утверждать, что правовая культура граждан в данной сфере права все - таки растет. Однако остаются нерешенными много других спорных вопросов, которые требуют внимания законодательных органов. Нельзя останавливаться на достигнутом, нужно всегда стремиться к совершенству. Казахстану предстоит долгая и упорная работа по обеспечению прав авторов, чтобы достичь уровня охраны и защиты прав авторов в развитых зарубежных странах. Таков краткий анализ состояния авторского права в Казахстане к настоящему времени [2].

Наше государство ставит перед собой приоритетные задачи по достижению основных целей и задач в сфере авторского права, а именно: поддержка и стимулирование деятельности авторов по созданию произведений науки, литературы и искусства, способствование наличию условий, позволяющих занятия творческим трудом, обеспечение правового признания, всесторонней защиты и охраны прав авторов и объектов авторского права. К тому же, государство должно совершенствовать и ужесточать наказание за нарушение авторских прав и создать максимально доступные условия для широкого использования произведений в повседневной жизни в общественных интересах. Важно соблюдать эту грань не переступая, а это может быть достигнуто только путем тщательной проработки авторского законодательства в целях его совершенствования [3, С.135]. Согласно Гражданскому Кодексу Республики Казахстан, п.3 статьи 963, говорится о невозможности отчуждения и передачи права авторства иному лицу, ибо оно может принадлежать лишь тому, чьим творческим трудом произведение было создано. В случае, если объект был создан совместным творческим трудом нескольких физических лиц, то они будут признаны соавторами, которые будут иметь равные права авторства. К слову, авторское право не признается за юридическими лицами, они могут быть лишь правообладателями, использующими объекты авторских прав по договору с автором или иному основанию, предусмотренному в законодательстве [4].

Проводя сравнение с другими странами, остановимся на основных государствах, откуда авторское право взяло истоки своего формирования и распространения на всем европейском континенте.

Нужно отметить, что Английское авторское право заложило основу для развития авторского права в США, тем самым содержащий главным образом положения о необходимости регистрации и депонирования произведения, прежде чем его признают объектом авторского права. Примечательно то, что благодаря данному требованию, Библиотека Конгресса США стала богатейшим в мире собранием произведений, как опубликованных, так и неопубликованных. Однако, вступив в Бернский союз в 1989 году, Закон США «Об авторском праве» претерпел изменения унификации норм под нормы Бернской Конвенции об охране литературных и художественных произведений, в части освобождения от осуществления регистрации и депонирования произведений, для возникновения авторского права. с 1998 года, в США стал действовать Закон «Об авторском праве цифрового тысячелетия», содержащий положения, соответствующие новым Договорам ВОИС.

Переходя наконец к французскому авторскому праву, отмечу, что данная модель права нашла свое развитие еще во времена Великой французской революции в 1791 году, когда были приняты «Декрет о праве на постановку и исполнение драматических и музыкальных произведений», а в 1793 году «Декрет о праве собственности авторов на литературные произведения, композиторов, живописцев и рисовальщиков». Существовал также запрет на перепечатку и воспроизведение произведений в течении всей жизни автора, и наследники с правопреемниками имели право пользоваться авторским правом в течение 10 лет после смерти самого автора. К тому же, отличительной чертой французского законодательства явился тот факт, что оно сразу признало личные неимущественные права, признав его естественным правом, имеющим неотчуждаемый характер. Помимо этого, оно впервые в мире признало принцип национального режима, благодаря которому становится

возможным предоставлением одинаковых прав и национальным, и зарубежным авторам [5, с. 29 - 33].

Подводя итог, всему вышесказанному можно сделать вывод, о том, что зарождение авторского права происходило постепенно, набрав резкие обороты с появлением полиграфической промышленности, а соответственно увеличением числа людей, недобросовестно пользующихся результатами творческой деятельности авторов, в связи с чем, появилась необходимость законного закрепления данных прав на территориях государств, а со временем и на международном уровне. Таким образом, государства совершенствовали свое авторское право, беря за основу опыт других более опытных стран в данном вопросе, добавляя свои особенности в его развитие, тем самым отличаясь друг от друга. Однако международно - правовая регламентация авторского права внесла свои значительные коррективы в становление института авторского права, и дала толчок в совершенствовании данной сферы права. Прежде всего это касается Всемирной организации интеллектуальной собственности, которая сумела объединить государства - членов организации под одной целью - гармонизировать законодательства стран - участниц в сфере интеллектуальной собственности, дабы обеспечить охрану прав и интересы правообладателей и изобретателей на их объекты интеллектуальной собственности наиболее единообразными и эффективными способами.

Законодательство Республики Казахстан, как и законодательства многих стран, не содержит официального, прямого определения термину «авторское право». Здесь нужно учесть тот момент, что в силу того, что каждое государство интерпретирует законы по своему усмотрению, пониманию и толкованию, создаются неравные условия для существования объектов авторского права, что соответственно рождает коллизии и непонимания по данному вопросу. Государству необходимо гармонизировать и унифицировать свое законодательство, в целях укрепления своих позиций в отношениях с другими государствами и защитить своих граждан от посягательств на принадлежащие им объекты творческой деятельности. Отечественное авторское право обычно называют подотраслью гражданского права и гражданского законодательства, ограничиваясь перечислением регулируемых отношений, таких как создание и использование произведений науки, литературы и искусства. К примеру, в международных литературных источниках ему не придают институционального значения и определяют, как просто «имеющее отношение к таким художественным произведениям, как поэмы, романы, музыка, живопись, кинофильмы и т.д.». Если сравнивать далее, то в Великобритании используется понятие «копирайт», которое дословно означает «право на изготовление копий». Тем самым, право сводится к одному лишь основному действию – возможности копирования. В большинстве европейских стран, термином «авторское право» уделяется больше внимания личности автора, создателя художественного произведения, его правам, круг которых намного шире, нежели просто разрешение на копирование [6, с. 57].

В действующем законодательстве Республики Казахстан основным нормативным актом в данной области, будет являться Закон Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах», представляющий авторское право, как свод имущественных и личных неимущественных прав автора, чьим творческим трудом было создан какой - либо объект интеллектуальной собственности, независимо как от его достоинства, содержания и назначения, так и от способа и формы его выражения [7].

Нельзя не согласиться, что вышеуказанные примеры, характеризуют многоаспектность этого понятия, к тому же стоит добавить, что авторское право является исключительным правом, которое предоставляется законом на определенный период времени для воспроизведения оригинального литературного или художественного произведения, выраженного в любой материальной форме; правом на создание производных работ, основанных на оригинале, а также правом публично исполнять или выставлять такое произведение. Оно распространяется на те объекты, которые могут характеризоваться как обладающие творческим характером, выражающееся в том, что

объект авторского права не является результатом механического копирования и заимствования, а является материализованной оригинальной идеей, результатом мыслительной деятельности, имеющей свою сущность, смысл, фантазию и отличие от других объектов авторского права [8].

Не смотря, на то, что законодатель не определяет понятие «произведения», есть четкие признаки, которыми оно должно обладать. Это прежде всего творческая направленность к науке, литературе или искусству, которая соответственно будет являться результатом творческой деятельности, независимо от назначения и достоинства произведения, а также способа его выражения [9, с.32]. К примеру, в Гражданском Кодексе Республики Казахстан в статье 971 дается определение объекта авторского права и характерные ему признаки. И так, объектом является не только произведение как творческое творение человека, но и часть произведения, включая его название, которая может использоваться самостоятельно, являясь результатом творческой деятельности [10, с. 97-133]. Признавая объект авторского права, мы должны учитывать наличие новизны, оригинальности и творческого характера, как ключевых факторов признания. Законом охраняются к тому же не только обнародованные произведения, существующие в объективной форме, но и необнародованные [11].

Пытаясь понять, что же означает понятие «творчество», обратившись к толковым словарям русского языка, приходим к тому, что это создание людьми культурных или материальных ценностей [12, с. 344]. Творческий характер проявляется прежде всего в новизне и оригинальности созданного объекта как свидетельство оригинального мышления автора. Значит, если произведение лишено творческого подхода, оно не может быть признано объектом авторского права, а ровно лишено всякой защиты и охраны, согласно закону. Между тем, проводя сравнительную параллель, с англо - саксонской системой права, то в ней для признания произведения оригинальным, достаточно, чтобы в ходе создания произведения, автор приложил свое умение, труд и рассудительность, то есть фактически в странах в данной системой права, важно то, чтобы работа была непосредственно создана самим автором, а не была скопирована им [13, с.54].

В соответствии с авторским законодательством Республики Казахстан, не могут быть объектами авторских прав произведения, которые будут созданы в будущем. В качестве образца можно привести такой пример, когда одно издательство обратилось с иском в суд к другому издательству о признании их имущественных прав на использование в целом энциклопедического издания «Энциклопедия для детей». На заседании суда истец пояснил, хочет признания исключительных прав на использование книг этой серии, причем как изданных, так и подлежащих изданию в будущем. Это волеизъявление издательство констатировала тем, что в названной серии с 1994 года, им уже выпущено пять книг, поэтому он и требует признания прав на издание и в будущем. АО в свою очередь якобы нарушает их права, тем, что во время выпуска издательством очередного тома данной энциклопедии, оно начала так же издавать свою серию «Энциклопедии для детей и юношества». АО выступала против признания за издательством имущественных прав на книги, которые будут выпущены в будущем, но признал права оппонента на первые выпущенные пять книг. Так же и суд, удовлетворил иск истца на те книги, которые уже были выпущены им, но не на те, которые еще не созданы [14, с.33]. По Закону Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах», для признания произведения объектом авторского права и обеспечить его охраной, необходимо его объективное существование в какой - либо форме, указанной в законодательстве. Проблема истца была в том, что он не представил доказательств, что новые сборники существуют в объективной форме и воспроизводимы».

Примечательно то, что в правовых системах зарубежных стран, одним из основных признаков произведения является воспринимаемость произведения органами чувств человека. К примеру, даже в советской юридической литературе присутствует определение, данное представителем советского права В.И. Серебровским о том, что произведение

должно выражаться в форме, доступной к восприятию человеческими чувствами [15, с.32]. Помимо этого, советское авторское право признавало одним из критериев произведения - его полезность. Однако, это не нашло законодательного отражения, а современное право напротив, отмечает, что не имеет значение ни назначение произведения, ни его достоинства. Учитывая вышеназванные признаки, объект авторского права, определяется, как результат творческого труда воплощенный в объективной форме [15, с.33].

Таким образом, отечественное авторское законодательство нормативно закрепило произведения, признающиеся объектами авторского права. Ими являются и литературные, и музыкально – драматические, аудиовизуальные, музыкальные произведения, произведения живописи, дизайна, прикладного искусства, скульптура, графики и другие произведения изобразительного искусства, хореографические произведения и пантомимы, драматические, сценарные произведения, а также произведения архитектуры, фотографические произведения и другие. К объектам авторского права несомненно должны подчиняться и программы для ЭВМ. К объектам авторского права также могут относиться производные произведения, сборники и другие составные произведения, представляющие собой по подбору или расположению материалов результат творческого труда.

В то же время, такие произведения, как официальные документы и их официальные переводы, государственные символы и знаки, произведения народного творчества, а также сообщения о событиях и фактах, имеющие информационный характер не являются объектами авторского права.

Обратившись к авторскому законодательству Казахстана, нужно отметить, что оно охватывает широкий, однако неисчерпывающий перечень произведений, как объектов авторского права. На сегодняшний день необходима объективная переоценка существующей градации объектов, а также обозначение граней и особенностей юридической конструкции произведения для совершенствования и реформирования авторского законодательства, дабы в век информационных технологий оно отвечало современным требованиям и вызовам в сфере интеллектуальной собственности. Обратимся к статье 7 Закона Республики Казахстан «Об авторском и смежных правах», в которой перечислены объекты авторского права. На сегодняшний день их 13, включая иные произведения, которым не дается какое - либо определение и список объектов выглядит несколько незавершенным и требующим совершенствования [10]. Ввиду настоящего экономического, информационно - технологического прогресса, научных открытий необходимо задуматься всерьез о переоценке существующих объектов и внедрении в законодательство новых объектов авторского права и брать пример с развивающихся стран. К примеру, п.4 статьи 6 Закона Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах» говорит о том, что научные идея, гипотезы, концепции и открытия не могут являться объектами авторского права. Однако если судить по сущности данных понятий, то они в самом прямом смысле этого слова будут являться результатом оригинального мышления одного или нескольких людей и поэтому любое произведение человеческой мысли должно рассматриваться как результат творчества. При этом несмотря на то, что вышеназванные научными результаты в пп.8 статьи 13 Закона Республики Казахстан «О науке» подразумеваются творческими, авторским правом они не охраняются и не включаются в список его объектов.

Далее, согласно пп 7. П.1 статьи 961 ГК Республики Казахстан, к объектам причисляются «другие результаты интеллектуальной творческой деятельности в случаях, предусмотренных Настоящим Кодексом или иными законодательными актами», то есть для признания произведения творческим необходимо его соответствие признакам, закрепленным в специальном законе. Однако, такое толкование нелогично, так как не представляется возможным охватить все общественные отношения в сфере творчества.

И так, самый главный признак произведения, это то, что оно должно быть выражено в какой - либо объективной форме. К примеру, в письменной, в виде изображений, устной, звуко - или видеозаписи, объемно - пространственной и в других формах [16,с.55]. Судя по

вышесказанному, можно судить о том, что законодателем не были ограничены вероятные способы выражения произведения в будущем. Таким образом, к примеру, в начале 20 века стоял вопрос о том, считается ли фотография объектом авторского права. Являясь предметом, созданным механическим процессом, то есть нетворческим, данная форма творческой деятельности игнорировалась законом, и только через некоторое время после бурных дискуссий в юридической литературе, стала признаваться [15, с.32].

А на сегодняшний день, в век экономического прогресса и информационных технологий, хотелось бы отметить особый объект авторского права, интернет - сайт, который сам по себе не включен в список объектов по законодательству, однако широко используется и научно обосновывается и признается производным объектом категории таких объектов авторского права, как программы для ЭВМ. У авторов возникает все большая потребность охраны и защиты их прав в сети интернет. За последние несколько десятилетий, глобальная сеть проникла почти во все сферы деятельности, став незаменимым помощником в выполнении насущных задач. На фоне этого, появилась необходимость регламентировать права авторов в сети интернет на их произведения творчества, а именно на интернет - сайты, которые стали признаваться во всем мире как полноправный объект авторского права, в силу их соответствия тем признакам, которые указаны в международных соглашениях по охране объектов интеллектуальной собственности, и национальным законам, и договорам государств - членом Всемирной организации интеллектуальной собственности. Интернет - сайт по своей сути является творческим произведением автора либо группы авторов и обеспечивается правовой охраной законодательства государств об интеллектуальной собственности. Как я уже отмечала в предыдущей главе, высказанное еще в 1956 году В.И. Серебровским определение термину произведение, актуально и на сегодняшний день. Это нематериальное благо, совокупность мыслей, идей, образов, полученных в результате творческой деятельности автора или соавторов, который выразил его в доступной для восприятия человеческими чувствами в конкретной форме и имеющая возможность воспроизведения [17, с.93]. К тому же, интернет - сайт как объект авторского права, обладает всеми признаками присущими таковым объектам, согласно законодательству и юридической литературе об авторском праве. Таким образом, автор данного объекта, будет обладать всеми личными неимущественными, то есть, неотчуждаемыми и охраняемыми бессрочно правами, а также имущественными (исключительными), которые автор вправе передавать другим лицам в распоряжение на основании заключения авторского договора. Интернет - сайт в сущности – это «совокупность упорядоченных страниц гипертекстовых документов, в виде HTML - страниц, электронных произведений и программного обеспечения, необходимого для функционирования данных инструментов» [18]. Он может состоять из элементов, которые также по отдельности будут считаться объектами авторского права: программное обеспечение или программы ЭВМ, литературные произведения, графические произведения. Доменное имя интернет сайта по природе своей будет выступать объектом его индивидуализации автора. Тем самым, интернет - сайт может выступать объектом гражданско - правовых сделок, как целиком, так и частью, например, графическим оформлением либо логотипом. Как правило, при какой - либо сделке сайт передается вместе с доменным именем и другими присущими ему элементами. В таком случае, в интересах, как покупателя, так и продавца необходимо оформить переход прав на передаваемые объекты интеллектуальной собственности: во - первых, составить договор купли - продажи Интернет - сайта, во - вторых, акт приема - передачи элементов, входящих в него [19].

Согласно Закону Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах», обладателями субъективных прав будут являться авторы (граждане Республики Казахстан, апатриды и иностранные граждане); наследники авторов и иные правопреемники. Прежде всего, в теории авторского права, субъектами авторского права признаются авторы произведений науки, литературы и искусства, то есть это физическое лицо творческим трудом которого создаются данные произведения творчества. Законодатель не предьявляет

никаких особых требований пола, возраста и дееспособности. Даже если недееспособный человек создал какой-либо объект авторского права, его интересы перед законом, могут осуществлять их законные представители или правопреемники. Примером может служить то, что Сальвадор Дали в возрасте девяти лет, создал картину «Елена Троянская», или какой-нибудь молодой музыкант, не достигший дееспособного возраста создал музыкальное произведение.

Все субъекты авторского права, в силу закона, имеют имущественные и личные неимущественные права, которые определяются законодательством той страны, в которой зарегистрирован объект авторского права, либо в которой он был создан. Правонарушения в данной сфере права, затрагивают исключительные и личные неимущественные права субъектов авторского права, и могут повлечь не только административную, но и уголовную ответственность за их нарушение.

Согласно статье 15 Закона Республики Казахстан «Об авторском праве», личными неимущественными правами признаются такие права как: право авторства, право на имя либо псевдоним, право на защиту репутации автора. К тому же, имея право обнародовать свое произведение, автор также имеет право отказаться от данного решения об обнародовании, что представляет собой право на отзыв. Однако автор в таком случае должен будет возместить не только убытки, причиненные пользователю своим решением, но и упущенную выгоду. А в случае, произошедшего обнародования произведения, он обязан оповестить о его публичном отзыве и вправе изъять из обращения экземпляры произведений за свой счет. Данные личные неимущественные права целиком принадлежат автору и являются неотчуждаемыми и даже не переходят по наследству, и сохраняются за ним в случае уступки исключительных прав на использование произведения. Однако, наследники автора или лицо правопреемник, либо уполномоченный на то орган, вправе осуществлять охрану личных неимущественных прав автора.

В свою очередь имущественные или исключительные права, включают в себя такие права, как: право на воспроизведение, право на распространение, право на импорт, право на публичный показ, право на публичное исполнение; право на публичное сообщение, право на сообщение в эфир, право на сообщение по кабелю, право на перевод, и право на переработку.

К тому же, при правомерном опубликовании экземпляров произведения введенных в гражданский оборот посредством их продажи, допускается их дальнейшее распространение без согласия автора и без выплаты вознаграждения, что является огромным удобством для общества.

В целях установления размера и порядка исчисления авторского вознаграждения за каждый их перечисленных видов использования произведений, заключается авторский договор, либо договор, заключаемый организацией управляющей имущественными правами авторов на коллективной основе с пользователями [20].

В связи с тем, что личные неимущественные права являются неотчуждаемыми и непередаваемыми иным лицам, их субъектами могут быть соответственно только лишь авторы произведений науки, литературы и искусства, в то время как исключительное имущественное право автора может принадлежать и иным лицам, то есть правообладателям авторского права. А сама принадлежность имущественного права тому или иному лицу присваивается согласно закону или договору. Касательно передачи личных неимущественных прав, стоит отметить, что при заключении договоров о передаче авторских прав третьим лицам, важно учесть и перечислить в договоре, какие именно права автор передает. Нельзя допускать того, чтобы было прописано якобы он передает все исключительные имущественные права, предусмотренные в статье 16 Закона «Об авторском праве и смежных правах», то есть каждый вид права должен быть прописан. Данное требование существует в связи с тем, что автор вправе получать авторское вознаграждение за каждый вид использования произведения. Самое главное не забывать указывать в договоре указывать размер авторского вознаграждения, то есть из чего он будет

исчисляться. К примеру, если это право на воспроизведение какого - либо литературного произведения, то желательно указывать тираж, то есть в каком количестве возможно воспроизводить произведение.

Данные нормы, сформулированы в национальном законодательстве Республики Казахстан в соответствии с положениями Бернской конвенции 1886 года и иных специальных международных договоров, придерживающихся принципов данной конвенции. Благодаря существующему принципу презумпции обладателя авторского права, сформулированному в Бернской конвенции, при возникновении судебного разбирательства о признании авторства над объектом, автором произведения будет считаться лицо, указанное на самом объекте, при отсутствии доказательств иного. Итого, признание авторства важно, в том плане, что автор имеет право на возбуждение судебного преследования во всех странах Бернского союза в отношении любых лиц, допустивших незаконное использование его произведения.

Список использованной литературы:

1. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности <http://www.wipo.int/copyright/ru/> (по состоянию на 25.03.2017)
2. Официальный сайт «Авторское общество «Абырой» [Электронный ресурс]. — Режим доступа. — URL: http://www.abyrooy.kz/about_society/history (дата обращения: 01.04.17)
3. Близнец И.А., Леонтьев К.Б. Учебник «Авторское право и смежные права». 2011 год. — 135 с.
4. ГРАЖДАНСКИЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (ОБЩАЯ ЧАСТЬ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2022 г.)
5. Судариков С.А. Учебник Авторское право. - "Проспект", 2010г. - 210 с.
6. Каудыров Т.Е. «Право интеллектуальной собственности в Республике Казахстан», 1999 г.-68 с.
7. Сайт Министерства Юстиции Республики Казахстан <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/15147>
8. Каудыров Т.Е. «Право интеллектуальной собственности в Республике Казахстан , 1999 г., - 68 с.
9. Калятин В.О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права). Учебник для вузов. — М.: Норма. — 2000. — 350 с.
10. Закон Республика Казахстан от 10 июня 1996 г. «Об авторском праве и смежных правах в РК» // Ведомости Парламента РК. — 1996. №8- 9. <http://www.adilet.gov.kz>.
11. Даутбаева А.Е «Виды объектов авторского права» Магистерская диссертация, 2004 г.
12. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. Российская академия наук. М., 2001—344 с.
13. Райгородский Н.А. Изобретательское и авторское право в системе гражданского права // Правоведение. - 1958. - № 1. — 215 с.
14. Калятин В.О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права). Учебник для вузов. — М.: Норма. — 2000. — 375 с.
15. Серебровский В.И. Вопросы советского авторского права. — М.: 1956. — 335 с.
16. Статья Цымбал Д. «Классификация объектов авторского права» Журнал «Юрист» 2007 г. № 8
17. Серго А.Г. Интернет и право. — М.: Бестселлер. — 2003. — 115 с.
18. Пособие по защите прав в сети Интернет. Великомыслов Ю.Я., Равлик А.В. 2005 г.)
19. http://www.itforbusiness.info/copyright_internet_site.shtml

20. Ш.Абдреева заместитель председателя Комитета интеллектуальной собственности МЮ РК. Видео «Закон и общество» <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/38545>) (по состоянию на 17.05.2022)

Успанов М.

Магистрант юридического факультета Академии Кайнар

РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АВТОРСКИХ И СМЕЖНЫХ ПРАВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация: Научная статья посвящается развитию законодательного регулирования авторских и смежных прав в Республике Казахстан. Законодательства многих стран сомневаются и затрудняются с решением вопроса об отнесении данных объектов к категории имущества их обладателей. Что касается нашей страны, то в отечественном авторском законодательстве о таких объектах не упоминается вообще. Их правовое регулирование необходимо указать в качестве проблемы классификации объектов гражданского права. Мероприятия, проводимые государством, конечно важны и многообещающи, однако на практике, все равно продолжаются многократные нарушения авторских прав, и рецидивы данных правонарушений не прекращаются.

Ключевые слова: законодательство, правовое регулирование, авторское право, смежное право, интеллектуальная собственность, гражданское право, правовая защита.

Annotation: The scientific article is devoted to the development of legislative regulation of copyright and related rights in the Republic of Kazakhstan. The legislation of many countries doubts and finds it difficult to resolve the issue of classifying these objects as property of their owners. As far as our country is concerned, domestic copyright laws do not mention such objects at all. Their legal regulation must be indicated as a problem of classification of objects of civil law. The activities carried out by the state are of course important and promising, but in practice, repeated copyright infringements still continue, and the relapses of these violations do not stop.

Keywords: legislation, legal regulation, copyright, related law, intellectual property, civil law, legal protection.

Аннотация: Ғылыми мақала Қазақстан Республикасындағы авторлық және сабақтас құқықтарды заңнамалық реттеуді дамытуға арналған. Көптеген елдердің заңнамасы бұл объектілерді иелерінің меншігі ретінде жіктеу мәселесіне күмән келтіреді және оны шешу қиынға соғады. Біздің елге келетін болсақ, авторлық құқық туралы отандық заңдарда мұндай нысандар мүлде айтылмайды. Азаматтық құқық объектілерін жіктеу мәселесі ретінде олардың құқықтық реттелуін көрсету керек. Мемлекет тарапынан атқарылып жатқан іс-шаралар, әрине, маңызды және келешегі зор, бірақ іс жүзінде авторлық құқықты бірнеше рет бұзу әлі де жалғасуда және бұл бұзушылықтардың қайталануы тоқтамайды.

Түйін сөздер: заңнама, құқықтық реттеу, авторлық құқық, сабақтас құқық, зияткерлік меншік, азаматтық құқық, құқықтық қорғау.

С древних времен человечество стремится защитить и сохранить то, что является необычным, оригинальным и исключительным. Поэтому понятие интеллектуальной собственности появилось достаточно давно. Более 200 лет назад в европейских странах возникло право на нематериальные результаты интеллектуальной деятельности (произведения литературы, искусства, изобретения и др.). Оно было сконструировано по аналогии с правом собственности на материальные объекты. Одним из таких законодательных актов является «Статут королевы Анны», принятый в 1710 году в Англии.

Законом был закреплен один из важнейших принципов авторского права – принцип «копирайт», предоставлявший автору право на охрану опубликованного произведения, и запрещавший тиражирование произведения без его согласия. Закон устанавливал право издателя на опубликованное произведение в течение 14 лет с момента его опубликования, а также давал возможность продлить этот срок еще на 14 лет при жизни автора [1,с.22]. В эти же годы появились первые феодальные законы Североамериканских Соединенных Штатов на охрану книг, карт, спектаклей и других форм творчества. Во Франции в Декрете Учредительного собрания 1789 г. было провозглашено: «Все, что автор открывает для публики, становится общественной собственностью». Однако чуть позже были приняты два закона (1791 и 1793 гг.), которые впервые в истории гарантировали защиту всех форм творчества (литературного, драматического, музыкального, изобразительного) при воспроизведении всеми известными тогда методами. Вслед за Англией и Францией положения авторского права были восприняты и другими европейскими странами. В 1886 г. была принята Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений, а затем и другие международные договоры (конвенции), регулирующие сферу интеллектуальной собственности. В XIX в. французский опыт правового регулирования авторских отношений стал основой для Всеобщей декларации прав человека (принята на третьей сессии Генеральной Ассамблеи ООН Резолюцией 217 А (III) от 10 декабря 1948 г.), ст. 27 которой гласит: «Каждый имеет право на защиту его моральных прав и материальных интересов, являющихся результатом научных, литературных или художественных трудов, автором которых он является» [2,с.222]. Развитие советского авторского законодательства предусматривало лишь несколько основных прав авторов, которые в основном сводились к праву на получение гонорара за использование произведений авторов. Размеры гонораров и порядок их оплаты устанавливались государством. Выплата гонораров производилась в основном через полугосударственную организацию — Всесоюзное Агентство по авторским правам (ВААП) и его филиалы в союзных республиках. Срок охраны авторских прав по общему 196 правилу составлял срок всей жизни автора и 25 лет после его смерти. Таким образом, в советское время права авторов были усеченными и не полными [3].

Если посмотреть историю становления законодательства авторского права в Казахстане, то оно тесно связано с [Российским](#) законодательством. С образованием СССР в 1925 году авторские права регулировались «Основами авторского права», спустя три года начал действовать Закон РСФСР от 8 октября 1928 года «Об авторском праве». Спустя еще 33 года были приняты «Основы [гражданского законодательства](#) Союза ССР и союзных республик» 1961 года, где авторские права регламентировались более подробно в разделе IV гражданских кодексов республик. В Российской Федерации с обретением независимости был принят Закон «Об авторском праве и смежных правах» от 9 июля 1993 года, аналогичный Закон в Республике Казахстан был принят от 10 июля 1996 года. С этого момента в Республике Казахстан начинается новая эра развития авторского права, которая продолжается и поныне. Данный закон был признан лучшим в Содружестве независимых государств Законом об авторском праве. Закон РК «Об авторских и смежных правах» был разработан в соответствии с положениями международных договоров в сфере авторских и смежных прав, а именно: Бернской конвенции «Об охране литературных и художественных произведений»; Женевской конвенции «Об охране интересов производителей фонограмм от незаконного воспроизводства их фонограмм»; Женевской (Всемирной) конвенции «Об авторском праве». Закон был признан лучшим в СНГ Законом об авторском праве. Термин «авторское право» понимается в двух значениях: в объективном смысле авторское право — это совокупность правовых норм, регулирующих отношения, возникающие в связи с созданием и использованием произведений литературы, науки и искусства; в субъективном смысле под авторским правом понимается совокупность субъективных прав, возникающих у автора в связи с созданием конкретного произведения литературы, науки и искусства [4].

От того, как будет оказываться защита субъективных авторских прав зависит уровень практических реализаций решений на тех или иных проблем проведенных исследований по авторским правам и принятых на их основе нормативных правовых актов.

К этому следует добавить, что Республика Казахстан является участницей Всемирной конвенции об авторском праве 1952 года и Бернской конвенции об охране литературных и художественных произведений 1886 года, что определяет значительную потребность в изучении проблем, касающихся защиты субъективных авторских прав авторов и иных правообладателей. Механизмы защиты субъективных авторских прав должны быть приведены в соответствие с требованиями международно-правовых стандартов правовой охраны результатов творческой деятельности.

Авторское право в своей основе является юридическим выражением осознания государством важности сохранения культуры для сохранения и развития общества. Поддержка и защита творчества, охрана результатов интеллектуальной деятельности непосредственно связаны с защитой свободы личности, прав человека. Несомненно, обеспечение благополучия и безопасности всех граждан Казахстана, охраны прав граждан, правовой охраны интеллектуальной собственности является приоритетной задачей, разработанной Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым в общегосударственной программе процветания Казахского народа «Казахстан 2030» [5, с.9], в п.1.5 Послании Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии. Стратегия вхождения Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира», говорится, что «укрепление репутации Казахстана как жесткого гаранта защиты авторских прав и торговых марок позволит нам активнее развивать и диверсифицировать новые сектора экономики» [6, с.12].

В объективной действительности Республики Казахстан имеются следующие особенности состояния общества в сфере авторского права, что делают насущно необходимым исследование защиты субъективных авторских прав:

Во-первых, на практике в Республике Казахстан повседневно нарушаются субъективные авторские права. К ним можно отнести изготовление и сбыт контрафактной продукции, плагиат, переводы и обработки произведений без разрешения на то автора и другие нарушения субъективных авторских прав;

Во-вторых, некоторые меры, которые применяются или предлагают применить по устранению нарушений субъективных авторских прав, как практики, так и теоретик-юристы, на наш взгляд, являются неверными и неоправданными, которые могут породить иные правовые проблемы. Например, ужесточение уголовной ответственности за преступления против интеллектуальной собственности, по нашему мнению, не соответствует основным целям наказания, в частности: восстановлению справедливости, соразмерности меры ответственности, перевоспитанию и т.д.;

Во-третьих, институты, направленные на защиту субъективных авторских прав, не справляются со своими функциями, поскольку продолжают нарушаться субъективные авторские права в Республике Казахстан.

Во-четвертых, одним из условий вступления Казахстана в ВТО, к чему безусловно, стремится Республика Казахстан, является значительная защита субъективных авторских прав.

Во-пятых, для достижения целей, поставленных Республикой Казахстан, требуются высококвалифицированные научные исследования и специалисты. Однако, отчасти нарушение субъективных прав авторов Республика Казахстан испытывает дефицит высококвалифицированных ученых и специалистов, что, несомненно, является сдерживающим фактором в развитии Республики Казахстан.

Во-шестых, научно-технический прогресс в области авторского права (репродуцирование, звуко- и видеозаписи, компьютерные технологии, глобальные компьютерные сети), которые не стоят на месте и стремительно растут, раскрывая новые

горизонты, как для самих создателей духовных [благ](#), так и для их [потребителей](#). Необходимость [детального правового регулирования](#) вопросов защиты субъективных авторских прав становится все более насущной на фоне стремительного развития шоу-бизнеса, где задействованы объекты и [субъекты авторского права](#). В ведущих странах мира в данную сферу вовлекаются огромные [денежные средства](#). К примеру, в США все виды индустрии авторского права, такие, как индустрия программного обеспечения, кинематографическая, издательская и многие другие обеспечивают в среднем 325 млрд. долларов США [добавленной стоимости](#), или приблизительно 5,5% [ВВП](#). Это превышает экспортную [выручку](#) многих ведущих отраслей, за исключением авиастроения и сельскохозяйственного [производства](#) [7, с.201-202].

Авторское право, как система [правовых норм](#) регулирует отношения, связанные с созданием и использованием произведений науки, литературы и искусства. Словосочетание «авторское право» часто используется для указания на сами субъективные полномочия авторов и других лиц (авторское право в субъективном смысле). Под субъективными авторскими правами понимают совокупность предоставленных автору прав (правомочий), необходимых для охраны его интересов, возникающих в связи с созданием произведения и использованием его обществом [8, с. 92].

Вопрос о понятии субъективного права в целом в юридической литературе обсуждается на протяжении многих лет. К примеру, Рафиева Л.К. предлагает следующую классификацию субъективных прав:

- 1) авторы, рассматривающие субъективное право как притязание;
- 2) как средство обеспечения определенного поведения обязанных лиц;
- 3) авторы, которые видят в субъективном праве меру возможного или дозволенного поведения управомоченного лица;
- 4) авторы, которые включают в него и дозволенность собственных действий управомоченного, и возможность требовать определенного поведения от обязанных лиц [9, с.58].

По мнению Братусь С.Н. субъективное право – «это мера возможного поведения, обеспеченная законом и, тем самым, соответствующим поведением обязанных лиц» [10, с.32-33].

По мнению Халфиной Р.О. субъективное право образует два вида возможностей: «определять собственное поведение и требовать соответствующего поведения от обязанных лиц. При этом акцентируется внимание на единство этих двух сторон, но не на противопоставление с точки зрения приоритета одного из них» [11, с.227].

Мейер Д.Н., один из виднейших цивилистов периода до буржуазных [реформ](#) XIX века, указывал на то, что право – это мера свободы лица, живущего в обществе, мера, в пределах которой лицо может совершать известные действия [12, с.117].

Гамбаров Ю.С. понимал, под правом в субъективном смысле будет все то, что нам дается или, тоже, обеспечивается действием того или другого объективного права [13, с.380].

Шершеневич Г.Ф. понимал, под именем права в смысле субъективном понимается обусловленная объективным правом возможность осуществления интереса [14, с.251].

Иоффе О.С. утверждал, что для государства предоставление прав различным субъектам имеет значение постольку, поскольку оно обеспечивает такое поведение обязанных лиц, которое установлено государством в качестве обязательного при данных обстоятельствах. Для управомоченного лица наделение его субъективными правами значимо постольку, поскольку оно обеспечивает такое поведение других лиц, которые необходимо управомоченному при данных условиях. Также Иоффе О.С. дает понятие субъективной обязанности, он считает, что субъективная обязанность - это юридическое средство обеспечения такого поведения ее носителя, в котором нуждаются управомоченный и которое государство признает обязательным.

В двусторонних гражданско-правовых отношениях выполнение обязанности одним из субъектов, обуславливающее удовлетворение интересов его контрагента, непосредственно связано с осуществлением права обязанного лица, приводящим к удовлетворению его собственных интересов [15, с.218].

Казахстанская позиция нашла свое отражение во мнении Ихсанова Е.У., который считает, что субъективное авторское право - это юридически обеспеченная возможность лица, создавшего произведение своим творческим трудом (автора), признаваться автором этого произведения, избирать способ обозначения своего авторства, охранять воплощенную в произведении творческую индивидуальность, а также использовать произведение указанными в законе способами [16, с.45].

В настоящее время в Казахстане авторское законодательство, отвечает требованиям положений международных договоров в сфере авторского права и современным вызовам, связанным с появлением и развитием новых технологий.

В связи с развитием такой отрасли, как право интеллектуальной собственности в Республике Казахстан, хотелось бы предложить, создать специализированный суд по интеллектуальной собственности в нашем государстве. Преимущества и необходимость создания специализированного суда по интеллектуальным правам в РК заключается:

Во-первых: государство необходимо должным образом оберегать и приумножать национальный интеллектуальный потенциал страны;

Во-вторых: увеличением числа судебных споров, связанных непосредственно с интеллектуальной собственностью;

В-третьих: отсутствие единой практики в применении законодательства об интеллектуальной собственности. Говоря о создании нового органа правосудия, необходимо обратиться к зарубежному опыту в этой сфере. Подобные суды эффективно действуют в Германии (Федеральный патентный суд), Японии (Суд по защите интеллектуальной собственности), Тайване, Филиппинах и других странах мира. В Германии с 1961 года функционирует Федеральный патентный, являющийся специальным судом по охране промышленной собственности. Юрисдикция этого суда распространяется не только на споры по изобретениям, но и на споры по товарным знакам, полезным моделям, промышленным образцам, топологиям интегральных микросхем, а также на споры, касающиеся охраны сортов растений [17]. Создание специализированного суда по интеллектуальным правам должно будет повысить эффективность действующей системы судебной защиты интеллектуальных прав в Казахстане, что особенно актуально в настоящее время, в частности, со вступлением Казахстана в ВТО.

Продолжая тему охраны авторских прав, необходимо учесть и гражданско-правовые способы его обеспечения. Национальное законодательство Республики Казахстан стремится к совершенствованию и унификации международных норм защиты прав авторов. Но тем не менее, какими бы не были хорошими международные стандарты защиты авторских прав, прежде всего, необходимо урегулировать гражданско-правовые способы охраны и защиты данной категории прав, так как прежде всего для Республики Казахстан, согласно статье 1 Конституции, высшими ценностями являются человек, его жизнь, права и свободы. К тому же, согласно статье 4, Конституция обладает высшей юридической силой и действует на всей территории страны. Однако, данная статья уточняет, что несмотря на это, международные договоры, ратифицированные государством, будут иметь преваляющее значение перед ее законами, но при условии, что это не противоречит национальным интересам страны и кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона [18]. В этом плане, в Республике Казахстане действуют два главных нормативно-правовых акта, регулирующих порядок обеспечения защиты авторского права - это Особенная часть, раздел «Право интеллектуальной собственности» Гражданского Кодекса Республики Казахстан 1999 года и Закон «Об авторском праве и смежных правах» 1996 года. Оба этих документа

направлены на реализацию авторских прав и обеспечение их законодательной охраной и защитой должным образом.

В последнее время проблемам обеспечения интеллектуальной собственности в целом, защите авторских и смежных прав в частности стало уделяться больше внимания, благодаря целеустремленной работе Комитета по правам интеллектуальной собственности Министерства Юстиции Республики Казахстан. Вопросы охраны прав интеллектуальной собственности иногда становятся предметом жарких споров, привлекая внимание общественности все больше и больше. В современном мире, данные права признаются законами большинства стран мира. Такое признание и поддержка и уважение авторских прав государством - дает большой толчок и стремление для творческой половины человечества творить и развивать далее интеллектуальную творческую деятельность. С начала становления суверенного Казахстана, законодательство поощряет творческую деятельность его граждан, это проявилось в принятии ряда законов, таких как Закон «Об авторских и смежных правах.» 1996 года, а также в принятии изменений в Гражданский Кодекс 1999 года. Наше государство заинтересовано в том, чтобы разработать современную адекватную концепцию авторского права, которая могла бы не только предоставлять ее объектам необходимую защиту и безопасность, но и представлять определенный интерес культурному, экономическому и социальному развитию страны. В данном параграфе, хотелось бы осветить особенности гражданско - правовых способов защиты авторского права по законодательству Республики Казахстан, а также организации по защите и охране прав авторов осуществляющих управление на коллективной основе, взяв за основу статьи квалифицированных специалистов в данной области права, опубликованные в научных изданиях, а также материалы регионального семинара по практике применения административного и уголовного законодательства в сфере авторского и смежных прав.

Список использованной литературы

1. Риверс Т. Справочник для вещателей о владении, приобретении, освобождении, взыскании и административном управлении прав. Лондон, 1998. 155 с.
2. Свечникова И.В. Авторское право: учебное пособие. — Москва, 2010. — 255 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа. — URL: <http://newszakon.com/avtorskoe-pravo/52-iv-svechnikova-avtorskoe-pravo/1005-glava-1-obschie-polozhenija-avtorskogo-prava.html> (по состоянию: 17.03.22).
3. Официальный сайт «Авторское общество «Абырой» [Электронный ресурс]. — Режим доступа. — URL: <http://www.aburoy.kz> (по состоянию: 10.04.22)
4. Канатов Т.К. Журнал «Развитие авторского права в новом Казахстане» [Электронный ресурс]. — Режим доступа. — URL: <http://www.konspekt.biz/index.php?text=53655> (по состоянию: 11.04.22)
5. Программа Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. «Казахстан 2030» - <http://www.adilet.gov.kz>.
6. Назарбаев Н.А. Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии. Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана. — Астана: Елорда, 2006. - <http://www.adilet.gov.kz>.
7. Белов В.В., Виталиев Г.В., Денисов Г.М. Интеллектуальная собственность. Законодательство и практика его применения. - М., 1997. — 202 с.
8. Корнеева И.Л. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: учебное пособие. - М.: Юристъ, 2006. — 292 с.
9. Рафиева Л.К. Честь и достоинство как правовая категория // Правоведение. - 1996.- №2. — 110 с.

10. Братусь С.Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных прав // Советское государство и право. - 1949. - №8. – 255 с.
11. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. - М., 1974. – 227 с.
12. Мейер Д.Н. Русское гражданское право. - Пг., 1914. – 195 с.
13. Гамбаров Ю.С. Гражданское право: Общая часть. - М., 2003. – 380 с.
14. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. - М., 1911.- 251 с.
15. Иоффе О.С. Гражданское правоотношение // Избранные труды по гражданскому праву. - М., 2003. – 218 с.
16. Ихсанов Е.У. Авторское право как субъективное гражданское право по законодательству Республики Казахстан: дис... канд.юрид.наук. - Алматы, 2001. – 215 с.
17. Елена А. Суд по интеллектуальным правам [Электронный ресурс]. — Режим доступа. — URL: <http://zakon.ru> (по состоянию: 17.04.22)
18. Конституция Республики Казахстан 1995 года, <http://www.adilet.gov.kz>.

Алтысбаева Т.Т.

Магистрантка юридического факультета Академии Кайнар

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА ЛИЧНОСТИ И УСЛОВИЯ ЕЕ РАЗВИТИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация: Научная статья посвящается правовой культуре личности и условиям его развития. Современное состояние общества определяет ситуация нарастания нигилистического отношения к праву и отчуждения большинства населения от правоохранительных органов, что во многом обусловлено высоким уровнем криминализации и теневым характером различных сфер социальной жизни. Государство и право в современном мире находятся в сложном и неоднозначном взаимодействии с общечеловеческой культурой. В самом общем виде культура есть все то, что создано человеком, имеет основу в духе человека, является результатом его творчества.

Ключевые слова: правовая культура, право, правосознание, правомерное поведение, правовое государство, социализация, общество.

Annotation: The scientific article is devoted to the legal culture of the individual and the conditions of its development. The current state of society is determined by the growing nihilistic attitude to law and the alienation of the majority of the population from law enforcement agencies, which is largely due to the high level of criminalization and the shadow nature of various areas of social life. The state and law in the modern world are in a complex and ambiguous interaction with the universal culture. In its most general form, culture is everything that is created by man, has a basis in the spirit of man, is the result of his creativity.

Keywords: legal culture, law, legal consciousness, lawful behavior, legal state, socialization, society.

Аннотация: Ғылыми мақала жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті мен оның даму жағдайларына арналған. Қоғамның қазіргі жай-күйі құқыққа деген нигилистік көзқарастың күшеюімен және халықтың басым бөлігінің құқық қорғау органдарынан алшақтауымен айқындалады, бұл көбіне қылмыстылықтың жоғары деңгейімен және әлеуметтік өмірдің әртүрлі салаларының көлеңкелі сипатымен байланысты. Қазіргі әлемдегі мемлекет пен құқық жалпыадамзаттық мәдениетпен күрделі және екіұшты өзара әрекеттесуде. Мәдениет

өзінің ең жалпы түрінде адам жасаған, адам рухында негізі бар, оның шығармашылығының нәтижесі болып табылатын барлық нәрсе.

Түйін сөздер: құқықтық мәдениет, құқық, құқықтық сана, заңды мінез-құлық, құқықтық мемлекет, әлеуметтену, қоғам

Государство и право в современном мире находятся в сложном и неоднозначном взаимодействии с общечеловеческой культурой. В самом общем виде культура есть все то, что создано человеком, имеет основу в духе человека, является результатом его творчества. Прогресс в развитии человеческой культуры определяется духовными и материальными достижениями людей, их успехами в улучшении своей жизни, в совершенствовании форм своего существования.

В этом общекультурном процессе к сфере правовой культуры относятся успехи и достижения в развитии права и государства, в совершенствовании правовой и государственно-правовой организации жизни свободных людей. Высокий уровень правовой культуры является одним из признаков правового государства.

Главным показателем правовой культуры личности является правомерное поведение человека, сформированное в результате целенаправленного развития индивидуального правового сознания. Процесс формирования личности, способной жить в обществе, опираясь на приобретенные привычки, нормы, именуется социализацией. Личность как субъект социальных, психологических, политических, экономических и иных отношений испытывает влияние многих факторов, которые в совокупности и определяют общее направление и характер его действий, на формирование целей и мотивов деятельности, определенных качеств, определяется социальная позиция. То есть личность выступает субъектом процесса социализации. Как отмечает М.Т. Баймаханов, социализация – это процесс приобщения человека к важнейшим социальным ценностям, процесс передачи обществом ему того социального опыта, который накоплен прежде и приумножается в настоящее время [1, с.56].

Одним из видов социализации является правовая социализация, т.е. умение личности воспринимать правовые нормы, согласовывать свои действия с требованиями права, пропускать эти нормы через свое внутреннее убеждение, через сознание. Изучая особенности правовой социализации необходимо обратиться к произведениям известных психоаналитиков, объясняющих суть человеческой психологии, особенности психологического восприятия мира индивидом. Теоретический интерес с юридической точки зрения представляют труды американского мыслителя, психоаналитика Э. Фромма (1900- 1980) «Концепция человека у Маркса» (1961), «Бегство от свободы» (1941), «Человек для самого себя» (1947).

Фромм говоря о социализации, утверждает, что «социальный характер» – это явление, присущее самым широким слоям населения. «Социальный характер» создается системой образования, религией, одобренными институтами культуры и плюс к тому – воспитанием в семье. При этом надо иметь в виду, что в семье ребенок воспитывается, в первую очередь, теми методами, которые тоже санкционированы, одобрены существующей культурой, считаются обычными, нормальными, естественными. «Социальный характер», по Фромму – это результат адаптации человека к той конкретной культуре, в которой он живёт, к конкретному типу организации общества. Поскольку Фромм считает, что никакие из известных ему обществ не дают возможности личности реализовать себя полностью, и, следовательно, личность находится в изначальном противоречии с таким обществом, «социальный характер» – это механизм, который позволяет личности безнаказанно существовать в этом несовершенном и враждебном личности обществе [2, с.36].

Естественно, что такая адаптация происходит с искажением личности, в ущерб ей и с подчинением её этому несовершенному, патологическому обществу. Фромм пришел к выводу, когда занимался исследованием «социального характера», что «социальный характер» – это такой защитный механизм, механизм ответа индивида на ту социальную

среду, которая не даёт возможности человеку развивать себя как личность и полностью проявить заложенные в него природой возможности. И в принципе, естественно, механизм формирования «социального характера» является репрессивным механизмом в отношении каждой отдельной личности, которой этот «социальный характер» прививается. И поэтому, поскольку он все-таки прививается, «социальный характер», как показал Фромм, является социально стабилизирующим фактором. То есть с того момента, как личностям привит «социальный характер», они становятся в принципе безопасны (или в основном потенциально безопасны) для окружающей их социальной системы.

По Фромму получается, что различным обществам, различным классам внутри общества присущ свой «социальный характер». Но поскольку правящие классы и слои имеют возможность транспортировать вниз – в целом на общество – выгодный им «социальный характер», то они, естественно, прививают тем классам, которые не допущены к власти, выгодные им, правящим классам и слоям, «социальные характеры». То есть, как бы мы сейчас сказали, происходит навязывание чуждого классового характера. Эти идеи Э. Фромма отражают существо правовой социализации, как процесса подчинения личности законным требованиям. Этот процесс отвечает общественной безопасности и ожиданиям общества в целом.

Говоря о природе права, о его истоках, Фромм отмечает, что практически лишенный инстинктов человек вынужден искать принципы, в соответствии с которыми он будет действовать, руководствуясь которыми он будет принимать решения. В отличие от животного человек должен бороться не только против таких опасностей, как смерть, боль и голод, но и против еще одной, специфически человеческой опасности: потерять свою собственную “самость”, быть поглощенным окружающим обществом и растворенным в нем. “Человеческое существо... сошло бы с ума, если бы не нашло эталонную систему, позволяющую ему в той или иной форме чувствовать себя в мире как дома и избегать ощущения полной беспомощности, дезориентации” [1, с. 88].

Наличие права, естественно, предполагает и наличие ответственности. Мыслитель отмечает, что в последнее время слово “ответственность” часто используется вместо слова “обязанность”, в то время как они вовсе не являются синонимами. По мнению Э. Фромма, разница между обязанностью и ответственностью соответствует различиям между совестью авторитарной и гуманистической. Авторитарная совесть — готовность беспрекословно подчиняться требованиям авторитетов. Гуманистическая совесть — способность прислушаться к голосу своего собственного разума, а также осознать последствия своей активности. Поскольку право закрепляет “официально признанные ценности”, то оно, так же как система ценностей (не только “санкционированных государством”, но и существующих в реальной жизни), имеет свою иерархию, в которой высшие правовые акты, так же как и высшие ценности, должны определять все прочие нормы как необходимые для их реализации. До тех пор, пока ценности покоились исключительно на откровении, они были обязательны лишь для тех, кто верил в источник данного откровения. Ценности, возведенные в ранг закона, становятся обязательными для всех. “Подлинная надежда на победу над дегуманизированным обществом-мегамашиной во имя построения гуманного индустриального общества, — пишет Фромм, — предусматривает в качестве условия, что в жизнь будут привнесены традиционные ценности и появится общество, в котором возможны любовь и целостность” [3, с.300].

Для каждого общества характерны свои, специфические ценности, но вместе с тем есть и такие ценности, которые “единодушно приняты во всех высших формах культуры”. Такие ценности Э. Фромм называет гуманистическими. В юридической литературе существует мнение относительно того, чтобы эти гуманистические ценности называть истинно правовыми ценностями [4, с. 70].

Поддерживая такую точку зрения, полагаем, что в теоретическом аспекте актуальными являются вопросы правозаконности. На наш взгляд, правозаконность и есть представление, основанное на естественном праве, и соответственно есть совокупность

гуманистических ценностей. Тогда как законность вытекает из существа правовых норм, которые могут быть и неправовыми с точки зрения естественного права.

К гуманистическим ценностям можно отнести принцип формального равенства. Очень часто нарушается принцип формального равенства как основной правовой ценности. К сожалению, право, существующее ныне, способствует формированию полностью бюрократизированного индустриального общества. В таком обществе личность ничего не может противопоставить формальному и утрированному пониманию государственным чиновником принципа “закона и порядка”. Сейчас общество во многом зависит от решения людей, предпочитающих “бюрократические методы — спонтанным, механические приспособления — живым существам, повторение — оригинальности, педантичность — плодovitости, накопление — отдаче”. Такие люди стремятся контролировать жизнь, потому что боятся ее “бесконтрольной самопроизвольности”. Но если мы хотим достичь такого общественного и культурного уклада, при котором наибольшую значимость имеет сам человек, то нам необходимо предпринимать для этого активные действия. В первую очередь мы должны перестать относиться к существующим нормативно-правовым актам “как к идолам”. Не нужно забывать, что не право творит человека, а человек право, и делает он это для своей же собственной пользы. “Закон не должен быть идиолом человечества. Его предназначение — регулирование общественной жизни, а значит, и наиболее полное раскрытие потенциальных возможностей личности в обществе” [5, с. 45].

Исследования ученых в области социологии личности показали, что активизация социальной деятельности индивидов зависит от уровня их социальной значимости, т.е. возможности оказывать влияние на происходящие в обществе процессы, и быть признанным в данном обществе по заслугам.

С учетом возникновения новых потребностей производственно-экономической, социально-культурной, общественно-политической жизни общество ставится перед необходимостью поиска, внедрения и использования более прогрессивных технологий, принципиально иных управленческих решений, новых структур, форм и отношений. Модернизированные элементы должны обогатить прежний опыт и с помощью механизма социализации воздействовать на каждую личность и в результате изменить сознание и поведение людей. При этом в процессе социализации огромную роль играет то, какой положительный или отрицательный опыт передается, так как от этого зависят общая направленность, характер, взгляды, эмоции, поступки и действия личности.

Существует множество факторов, воздействующих на общественное развитие личности. Ими могут быть общесоциальные, экономические, политические, культурные и иные факторы, также большую роль в формировании личности играют образ жизни, системы трудовых, семейных отношений. При этом следует отметить, что они находятся в определенной иерархии и субординации. Так, одни факторы играют решающую и прямую роль, а другие — вспомогательную. К примеру, действие экономических факторов осуществляется через систему социальных, общественно-политических и культурно-идеологических условий. Особое значение занимает использование таких культурно-идеологических факторов воздействия на процессы формирования и развития личности, как политическое, правовое и моральное воспитание, формирование правовой культуры, сознания и поведения [6, с. 67].

Участвуя в государственно-правовой практике, изучая нормативные акты, осуществляя действия юридического характера, личность приобретает к социально-правовому опыту, постепенно приобретает социальные навыки и черты. И соответственно в личности проявляется не только личный интерес, но и общественный, в силу чего право в сочетании с другими факторами способствует социализации личности. Для того чтобы достигнуть результатов социализации личности необходима система организационно-воспитательной, разъяснительной, профилактической работы, активное участие личности в правовом процессе. В результате социализации личности под воздействием институтов права внешние образцы поведения личности переходят в ее личные действия, что

обеспечивает формирование в личности убеждения в их полезности и ценности, а также развитию положительного правового сознания.

В свою очередь такие формы объективизации положительного или негативного опыта как мораль, нравственность, право являются эффективными средствами социализирующего воздействия на личность. Отсюда следует, что необходимо совершенствование морально-нравственного и правового сознания личности, а также утверждение прогрессивных систем морали, нравственности и права. Обеспечить социально адекватное, законопослушное поведение личности в условиях демократического государства можно лишь через нравственное и правовое сознание одновременно. Именно нравственное сознание как элемент нравственной культуры служит непосредственным внутренним (личностным) механизмом определения правовой позиции (выбора правомерного или противоправного поведения). Поэтому для того, чтобы идею правового государства воплотить в реальность, необходимо возратить и прочно утвердить главенство принципов нравственности как в законах, так и в правоприменительной деятельности государственных органов [7, с.42].

Рассматривая вопрос о влиянии нравственности и морали на правовую культуру личности, следует обратиться к трудам известного казахстанского ученого, философа Акмамбетова Г.Г. Данный автор считает, что "нравственное развитие личности представляет собой усвоение человеком в процессе его индивидуального развития господствующих в данное время норм поведения и превращения их в личные моральные качества". Этой же позиции придерживаются и ряд других исследователей, которые, по существу, отождествляют нравственное развитие личности с ее прогрессивным развитием [8, с. 58].

Полагаем, что данная позиция совпадает с нашей. Социализирующее воздействие морально-нравственных и правовых ценностей на личность опосредуется многообразными отношениями, в которые она включена, общими и конкретными связями, сложившимися у нее с трудовым коллективом, ближайшим окружением, друзьями и родственниками, врагами. Такие ценности органично вплетаются в социальные и политические институты общества, отражаются во многих общественных структурах. Как отмечает в своей работе М.Т. Баймаханов, морально-нравственные и правовые ценности как бы присутствуют в качестве функциональных компонентов макро- и микросреды [9, с. 58].

Баймаханов М.Т. полагает, что общесоциальные факторы, присущие обществу в целом и характеризующие макросреду, образуют верхний уровень социализации личности, а те факторы, которые присущи жизнедеятельности определенного лица, могут и не быть в окружающей других лиц обстановке, образуют нижний уровень социализации личности. При этом следует отметить, что общесоциальные факторы конкретизируются и дополняются действием индивидуально-специфических условий жизни каждой личности и с помощью действий личности может усиливаться, нейтрализоваться или подавляться роль этих факторов.

Право же должно содействовать развитию экономики и культуры, обеспечивать планомерность и оперативность в деятельности государства и его органов. Право в состоянии воздействовать на сознание и поведение личности, направлять их соответствующим образом, вызывать в них те или иные изменения. Как отмечает Е.К. Нурпеисов, нормативно-правовое регулирование поведения людей является одним из эффективных факторов воздействия права на общественную жизнь. Воздействие права на социальную действительность осуществляется опосредованно, через поведение людей, так как человек является окончательным реализатором предписания данной нормы [10, с.10].

Если само право – это социально-регулятивная система, то регулирует она прежде всего и главным образом поведение человека, то, как он действует, как должен действовать [11, с.543].

Право, опосредуя важнейшие сферы жизни и деятельности личности, влияет на ее сознание и поведение и по мере дальнейшего развития права, такое воздействие будет

усиливаться с положительной стороны. Поэтому теория права обращается, прежде всего, к характеристике поведения, вырабатывая критерии, которые позволяли бы оценить конкретное поведение. Ведь именно поведение выступает итогом, результатом реализации права и только эти оценки определяют, соответствует ли поведение правовым предписаниям или напротив, проявляется отклоняющееся поведение.

Правовые средства регулирования и воздействия влияют и на изменение застоявшихся, консервативных стереотипов мышления личности. Под воздействием правовых норм и предписаний в сознании личности происходят количественные и качественные изменения, формируются и укрепляются одни черты, ослабляются другие. Правовые нормы не содержат необходимости следовать изложенным в них образцам поведения. Единственное, в них содержится норма, обуславливающая возможность применения государственного принуждения в случае их неисполнения. Правовые нормы широко опираются на методы убеждения. Но системы аргументов в пользу выбора тех вариантов поведения, которые в них закреплены, правовые нормы обычно не дают, и дать не могут. В противном случае они утратили бы основные качества и перестали бы отвечать своему предназначению [2, с.3].

Право органически связано с явлениями, происходящими в социальной и экономической жизни общества. Последовательные мероприятия, направленные на укрепление экономической основы общества выступают теми социально-экономическими факторами, которые оказывают благоприятное воздействие на процесс реализации правовых актов, их материальное обеспечение, на должное восприятие их всеми субъектами, на активное использование ими своих юридических прав и обязанностей. Дальнейшее обеспечение социального прогресса общества будет достигаться благодаря улучшению условий жизни общества и условий труда, проведением демографической политики и иных условий. Эффективное воплощение в жизнь общества экономических, политических и общесоциальных реформ, осуществление в стране принципов правового государства, служат теми благоприятными факторами, на основе которых могут действовать информационные, воспитательные, социальные механизмы, обуславливающие перевод правовых предписаний в поведение людей.

Социализация - это сложный процесс формирования и развития личности. Она означает такую адаптацию человека в обществе, при которой происходит воздействие не только на биологическое начало человека, но и осуществляется непосредственно само вхождение человека в социальную среду, включающее в себя социальное познание и общение, овладение навыками практической деятельности посредством действия всей совокупности социальных функций, ролей, норм, прав и обязанностей и т. д. Социализация включает в себя, с одной стороны, целенаправленное воздействие социальных условий, различных социальных институтов на человека с целью приобщения его к системе понятий, оценок, представлений, социальных, правовых норм и иных ценностей культуры, принятых в обществе, с другой стороны - социальную деятельность самого человека в процессе его социализации. Следовательно, человек, действуя в социальной среде, изменяет, совершенствует ее и в то же время изменяет собственную сущность, формируя при этом новые качества и свойства. Таким образом, социализация индивида складывается как из формирования индивидуального опыта, так и из усвоения социального опыта. "Социализация проходит через усвоение человеком стандартов поведения, с тем, чтобы последующее поколение унаследовало те понятия, навыки и привычки, которые позволят каждому новому поколению адаптироваться к условиям жизни путем усвоения и передачи общесоциальных ценностей и стереотипов поведения, заставляя тем самым общество развиваться по спирали" [12, с. 103].

При характеристике социализации человека в обществе необходимо учитывать и то, что его нельзя конкретизировать только непосредственно генетически. Социализация предполагает определенную преемственность, которая подразумевает более-менее устоявшуюся процедуру усвоения субъектом ценностей, предпочтений и норм. Процесс

социализации человека есть результат его адаптации в той или иной социальной сфере, который возможен лишь в условиях развития как общей культуры, так и правовой, там, где свобода человека возводится в ранг общесоциальной ценности, а определяющими принципами свободы являются: возможность самостоятельного выбора в соответствии с внутренними убеждениями и интересами человека, мобилизация волевых усилий, направленных на практическую реализацию сделанного выбора, исходящего не только из личного интереса, но и соответствующего при этом интересам всего общества. Свобода выступает как проявление всей совокупности субъективности человека, результат целостного, как рационального, так и эмоционального понимания мира и волеизъявления. Поэтому только от уровня развития правовой культуры человека, объединений людей будет зависеть и характер правового развития всего общества.

Правовая социализация составляет необходимую и важнейшую часть общей социализации. Она, как составляющая часть общего процесса социализации индивида, представляет собой специфическое проявление ее общих законов в области формирования и развития правового сознания и правовой культуры. Правовая социализация означает более полное и более глубокое осознание человеком своей социальной роли, места в социальной структуре общества, своего статуса как субъекта правовой системы, наконец, необходимости более широкого включения в социально-правовые отношения, развития собственной правовой активности. Особенность правовой социализации личности обусловлена целевым содержанием данного процесса, которое выражается в приобщении человека к правовым нормам, ценностям правовой культуры, наконец, к сознательной социально-правовой активной деятельности, которая является универсальным способом совершенствования социальной среды (особенно той, в которой вращается подрастающее поколение) и одновременно формирования личности. Однако, анализируя процесс правовой социализации, всегда необходимо учитывать, что он напрямую зависит от национально-исторических условий развития каждого государства: как и каким образом в нем действуют экономико-социальные, демографические, политико-правовые институты, т.е. каким образом организуются общественные отношения, обуславливающие процесс социализации.

Правовая культура зависит, прежде всего, от уровня развития правового сознания населения, то есть от того, насколько глубоко освоены им такие правовые феномены, как ценность прав и свобод человека, ценность правовой процедуры при решении споров, поиска компромиссов; насколько информировано в правовом отношении население, его социальные, возрастные, профессиональные и иные группы, каково эмоциональное отношение населения к закону, суду, различным правоохранительным органам, юридическим средствам и процедурам, какова установка граждан на соблюдение правовых предписаний и тому подобное.

Правовая деятельность состоит из теоретической — деятельности ученых— юристов, образовательной — деятельность студентов и слушателей юридических школ, вузов, практической — правотворческой и правореализующей, в том числе правоприменительной деятельности.

Правовая культура общества во многом зависит от уровня развития и качества правотворческой деятельности по созданию законодательной основы жизни общества.

Существенно влияет на правовую культуру и правоприменение, властная деятельность государственных органов, осуществляющих регулирование общественных отношений на основе закона с целью его реализации.

Список использованной литературы

1. Баймаханов М.Т. *Правовое и морально-нравственное сознание личности – компонент ее духовного мира // Взаимодействие правового сознания с моралью и нравственностью в обществе переходного периода. – Алматы: Жеты Жаргы, 1995. – С.240*

2. Азми Д.М. Э. Фромм о праве // *Право и политика*. – 2000. – №8. – С. 45-49.
Куркин Б.А. Гуманистическая утопия Э. Фромма // *Вопросы философии*. – 1983. – № 2. – С. 88–94.
3. Карташев В.Н. *Юридическая деятельность: понятие, структура, ценности*. – Саратов, 1989. – 233 с.
4. Алексеев С.С. *Проблемы теории права: Курс лекций: В 2-х т.* – Свердловск, 1972. – Т. I. – С. 181.
5. Джаманбалаева Ш.Е. *Социологический анализ девиантного поведения подростков: Дис. ... д-ра. социол. наук.* – Алматы, 2003. – С. 161-162.
6. Сальников В.П. *Правовая культура // Общая теория права*. – Нижний Новгород, 1993. – 567 с.
7. Республика Казахстан. *Об утверждении четвертого и пятого сводного периодического доклада о выполнении Республикой Казахстан Международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации. Постановление Правительства от 17 июля 2008 г. // Казахстанская правда*. – 2008. – 20 июля.
8. Өсеров Н. *Ислам және қазақ әдет гұрып*. – Алматы, 1992. – 120 с.
9. Карташев В.Н. *Юридическая деятельность: понятие, структура, ценности*. – Саратов, 1989. – 233 с.
10. Лукьяненко М., Заяц Ж. *Проблемы противоправного поведения молодежи: социально-акмеологический и правовой анализ*. – Алматы: Аркас, 2004. – 246 с.
11. Жетписпаев Б.А., Айтпаева А.К. *Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан*. – Алматы, 2002. – 288 с.
12. Өзбекұлы С. *Көшпелі қазақ өркениетіндегі құқық. Право кочевой цивилизации казахов*. – Алматы, 2002. – 224 с.

Джунусалиева Ж.Б.

Магистрантка юридического факультета Академии Кайнар

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация: Научная статья посвящается понятию и раскрытию сущности права интеллектуальной собственности. Несмотря на всю современность права интеллектуальной собственности, уже сейчас возникают существенные пробелы в регулировании интеллектуальной собственности. На современном этапе развития общества и экономики Казахстана неуклонно увеличивается значение нематериальных объектов, в том числе результатов интеллектуальной деятельности. В качестве составной части этого процесса можно выделить тенденцию к коммерциализации отношений, связанных с использованием объектов авторских и смежных прав. Прогрессивным развитием науки и техники, но и новыми потребностями экономики, которые приводят к возникновению все новых и новых объектов подлежащих охране с позиции авторского права.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, авторское право, правовое регулирование, гражданское законодательство, правовая охрана, правоспособность.

Annotation: The scientific article is devoted to the concept and concealment of the essence of intellectual property rights. Despite the modernity of intellectual property law, there are already significant gaps in the regulation of intellectual property. At the present stage of development of

society and the economy of Kazakhstan, the importance of intangible objects, including the results of intellectual activity, is steadily increasing. As an integral part of this process, one can distinguish a trend towards the commercialization of relations associated with the use of objects of copyright and related rights. The progressive development of science and technology, but also the new needs of the economy, which lead to the emergence of more and more new objects to be protected from the standpoint of copyright.

Keywords: intellectual property right, copyright, legal regulation, civil law, legal protection, legal capacity.

Аннотация: Ғылыми мақала зияткерлік меншік құқығының түсінігі мен мәнін ашуға арналған. Зияткерлік меншік құқығының заманауи болуына қарамастан, зияткерлік меншікті реттеуде қазірдің өзінде айтарлықтай олқылықтар бар. Қазақстан қоғамы мен экономикасы дамуының қазіргі кезеңінде материалдық емес объектілердің, оның ішінде интеллектуалдық қызмет нәтижелерінің маңызы тұрақты түрде артып келеді. Бұл процестің құрамдас бөлігі ретінде авторлық және сабақтас құқықтар объектілерін пайдаланумен байланысты қатынастарды коммерцияландыру тенденциясын ажыратуға болады. Ғылым мен техниканың үдемелі дамуы, сонымен қатар экономиканың жаңа қажеттіліктері авторлық құқық тұрғысынан қорғалатын жаңа объектілердің көбірек пайда болуына әкеледі.

Түйін сөздер: зияткерлік меншік құқығы, авторлық құқық, құқықтық реттеу, азаматтық құқық, құқықтық қорғау, құқық қабілеттілік.

Интеллектуальная деятельность человека в различных сферах духовной и материальной жизни приобретает все большее значение в условиях стремительного развития научно-технического прогресса в современном мире. Невозможно найти такую сферу человеческой деятельности, в которой в той или иной степени не использовались бы результаты творческого труда.

Происходящие в современном мире процессы глобализации, в первую очередь затрагивающие экономические связи между государствами, со всей очевидностью требуют повышения эффективности экономики и интенсификации международной торговли. Сопровождающее глобализацию расширение рынка стимулирует рост производства и внедрение инноваций, являющихся важнейшим фактором в конкурентной борьбе.

Законодательство в сфере авторского права РК направлено на достижение основных целей и задач, во-первых, авторское право должно стимулировать деятельность по созданию произведений науки, литературы и искусства. В этих целях авторское право способствует созданию условий для занятия творческим трудом, обеспечивает правовое признание и охрану достигнутых творческих результатов, закрепление за авторами прав на использование созданных ими произведений и получение доходов и т.д. Во-вторых, авторское право создает условия для широкого использования произведений в интересах общества. Другими словами, можно сказать, что усиление защиты авторского права и ужесточение наказания за его нарушение ни в коем случае не должно препятствовать использованию объектов авторского права в повседневной жизни человека.

На современном этапе развития общества и экономики Казахстана неуклонно увеличивается значение нематериальных объектов, в том числе результатов интеллектуальной деятельности. В качестве составной части этого процесса можно выделить тенденцию к коммерциализации отношений, связанных с использованием объектов авторских и смежных прав.

Произведения науки, литературы и искусства, исполнения, а также результаты организационной деятельности человека, охраняемые с помощью так называемых «смежных прав», становятся предметом гражданского и как составной его части - коммерческого оборота. Потребности же гражданского оборота требуют установления механизмов, позволяющих осуществлять передачу прав на указанные объекты, как в

порядке универсального, так и в порядке сингулярного правопреемства. В свою очередь, конструирование адекватных правовых механизмов, опосредующих оборот авторских и смежных прав, требует обращения к проблемам распоряжения указанными правами, или, если ставить вопрос шире к проблеме осуществления авторских и смежных прав.

Гражданское законодательство Казахстана понимает право интеллектуальной собственности, прежде всего как элемент гражданской правоспособности. Именно такое значение содержит ст. 14 ГК РК, устанавливающая, что в качестве важнейшей составной части содержания своей правоспособности гражданин может иметь право интеллектуальной собственности на изобретения, произведения науки, литературы и искусства, иные результаты интеллектуальной деятельности. Право интеллектуальной собственности гражданина можно назвать и расценивать как право интеллектуальной собственности в субъективном смысле, в противовес совокупности норм ГК РК и других нормативных актов об интеллектуальной собственности, составляющих подотрасль законодательства - право интеллектуальной собственности, и являющейся правом интеллектуальной собственности в объективном смысле. Глава 56 ГК РК дает понятие результатов интеллектуальной собственности. В качестве интегрирующего понятия, объединяющего разные объекты в один правовой институт, избрано исключительное право субъекта на результаты интеллектуальной деятельности, то есть право интеллектуальной собственности (ст. 964 ГК РК). Данное законодательство относится ко всем без исключения результатам интеллектуальной творческой деятельности, независимо от того, имеется ли в виду глава Гражданского кодекса либо Законы РК, специально посвященные отдельной разновидности объектов интеллектуальной собственности. Понимание интеллектуальной собственности как исключительного права выражено также в ст. 125 ГК РК. Признается исключительное право гражданина или юридического лица на результаты интеллектуальной творческой деятельности и приравненные к ним средства индивидуализации юридического лица, продукции физического или юридического лица, выполняемых им работ или услуг (фирменное наименование, товарный знак, знак обслуживания и т. п.). Во второй части данной статьи значится еще одно важное положение, характеризующее понимание законодателем сути интеллектуальной собственности [1]. Установлено, что использование результатов интеллектуальной творческой деятельности и средств индивидуализации, которые могут быть объектом исключительных прав (интеллектуальной собственности), может осуществляться третьими лицами только с согласия правообладателя. Налицо, таким образом, отождествление объекта исключительных прав с объектом интеллектуальной собственности. Вплоть до принятия Особенной части ГК РК приведенная норма была законодательным определением интеллектуальной собственности и перечнем охватываемых данным понятием объектов. Понимание данных объектов как исключительного права определяет место права интеллектуальной собственности и в системе субъективных гражданских прав.

С момента зарождения интеллектуального права творчество было его причиной, основой и оправданием. Правовые нормы создавались во благо авторов и ремесленников в эпоху технологических прорывов. На природу творчества нормы опираются, чтобы выявлять достойные охраняемые результаты. Наконец, одна из основных целей интеллектуального права - закрепление экономических моделей, стимулирующих продолжение креативной деятельности.

В последние годы социальные и естественные науки серьезно обогатили наше понимание творческого процесса, его происхождения, условий и роли в жизни человека и общества. Оказалось, что творчество выполняет гораздо больше функций, чем предполагалось ранее, и на совершенно иных началах. Понимание подлинных основ творчества переворачивает наш взгляд на традиционное авторское право. Авторское право перестало быть надежной картой, позволяющей ориентироваться в сложностях информационного общества. В таких условиях осмысление правовой роли креативного

процесса возможность привести в порядок саму основу интеллектуального права [2, с.31-32].

Как это ни удивительно, понятие «творчество», заняв почетное место в юридической науке, заостенело непроницаемой для анализа догмой. Вспомним, каких трудов стоит цивилистам дать ему определение. Чаще всего оно описывается как мыслительный процесс, чьи плоды соответствуют таким размытым характеристикам как «оригинальные», «уникальные», «новые» и, собственно, «интеллектуальные». Понимание упомянутых характеристик дело само по себе непростое. Нередко они вообще с искажением логики определяются друг через друга (оригинальное произведение то, которое является новым; уникальное то, в котором есть оригинальность и т.д.). Сложность толкования привела к закреплению двух презумпций: пока не доказано иное, результаты любой интеллектуальной деятельности признаются творческими; и даже если такой результат не обладает признаками новизны, уникальности и (или) оригинальности, это еще не значит, что он не является творческим. Многие видят в них надежную защиту интересов всех нынешних и будущих авторов. Но на самом деле это не идеальный выход из ситуации. Участники гражданско-правовых отношений вправе рассчитывать на большую ясность закона в установлении перечня охраняемых объектов. Ведь это прямо влияет на их возможности и обязанности. Парадоксальной выглядит ситуация, когда закон наделяет правами и обязанностями, но не уточняет, каких объектов они касаются. Участники правоотношений вынуждены сами решать, подлежит ли правовой охране заинтересовавший их материал. Если он не соответствует критериям охраноспособности, то может использоваться свободно. Но такой анализ требует серьезной культурологической подготовки. И будет с неизбежностью различаться в зависимости от уровня знаний и эстетических пристрастий каждого участника гражданского оборота.

Необычайная сложность такого социально экономического, политического, психологического и правового феномена как интеллектуальная собственность обусловила весьма парадоксальные подходы к его исследованию ученых юристов и экономистов. Первые, как правило, отрицают наличие такого института и заменяют его понятием «исключительные права», выводя последние из регулирования отношений интеллектуальной собственности. Экономисты, да и некоторые юристы, нередко считают понятие этого вида собственности бессодержательной абстракцией, иногда даже просто опасной, или имевшей место в политических документах или в международно правовых декларациях [3,12-13].

Отказ интеллектуальной собственности в праве на существование в то время, когда в развитых странах этот вопрос является уже давно бесспорным и когда понятие интеллектуальной собственности прочно вошло в мировой экономический оборот и она признана нормами международного частного права, является главной причиной недостаточной проработанности в российском законодательстве важнейших вопросов собственности вообще и интеллектуальной в особенности.

Такая материальная форма идеального объекта (идеи, образа, концепции, песни и других форм художественного исполнения и т.д.) создается его воспроизведением в различных (или из различных) объектах окружающего мира. В такой объективной форме идеальные объекты могут становиться товаром в рыночных отношениях, предметами потребительского свойства, быть объектами различных общественных отношений, и преж

К числу отличительных свойств следует отнести, прежде всего их родовой признак все они являются результатом интеллектуально-духовной деятельности человека или группы людей. Это их родовой признак, родовая суть. Идеальные объекты являются результатом творческой, продуктивной человеческой деятельности, в отличие от результатов репродуктивной (воспроизводственной) работы человека, не несущих в себе таких свойств результатов творческой деятельности как: оригинальность, новизна, неповторимость и т.п. К названным чертам идеальных объектов отнесено также обладание ими новой информации о красоте объективного мира, о скрытых в природе и обществе

силах и состояниях, о новых закономерностях развития материи и духа, о возможности их применения в интересах человека и человечества, или наоборот, о других ранее неизвестных человеку свойствах материи и т.п. Правда, сама информация, как таковая, может стать при определенных условиях объектом отношений интеллектуальной собственности и даже получить статус необщедоступной информации (ноу-хау), чему также уделено определенное внимание [4, с.30-32].

К общим свойствам названных объектов относится также авторство (соавторство) и их нематериальный характер. Последнее качество, как и материальный носитель идеального объекта, является камнем преткновения в решении вопросов интеллектуальной собственности. Исследованиями различных концепций по данному вопросу и правового решения его в развитых зарубежных странах показали, что идеальная природа таких объектов не является препятствием для решения вопроса о праве собственности на него. Более того, некоторые объекты такого характера (например, в архитектуре, живописи, изобретательстве, селектировании и т.д.) могут сразу же приобретать свойства товара, включаться в хозяйственно - экономический и торговый оборот. Конечно, объекты интеллектуальной собственности различного функционального назначения имеют немало особенностей, многие из которых рассмотрены в данном исследовании, но не они определяют их качественное, сущностное единство, позволяющее объединить результаты человеческого творчества в единую, увеличивающуюся в геометрической прогрессии, группу предметов, на основе которых складываются особые отношения собственности - интеллектуальной собственности.

Интеллектуальную собственность можно определить как совокупность общественных отношений, возникающих на основе результатов интеллектуально - духовной, творческой деятельности индивида, или группы лиц. Это отношения материально-экономического, финансового, социального и морально-этического характера. Они отражают сочетание частного (личного) интереса с общественным, национально-культурным, наконец, с государственным интересом. Из приведенного определения видно, что эти отношения весьма сложны и их правовая регламентация не может быть предметом только норм гражданского права, на что претендуют многие российские цивилисты.

Правовая регламентация этих отношений представляет собой применение норм различных отраслей права, начиная с норм конституционного права и норм других отраслей публичного права и нормами многих других отраслей частного права, прежде всего гражданского. Право интеллектуальной собственности в объективном смысле обеспечивает регулирование всех отношений возникающих по поводу владения, использования и распоряжения результатами интеллектуально - духовной, творческой человеческой деятельности и защиту прав авторов, владельцев и собственников этих результатов.

Одной из важнейших свобод человека является свобода литературного, художественного, научного, технического и других видов творчества. В юридической литературе указывается, что принцип свободы творчества «пронизывает собой все авторское законодательство и конкретизируется в целом ряде норм» [5, с.10-11].

Применительно к институту интеллектуальной собственности (в узком смысле) данный принцип предполагает отсутствие цензуры произведения науки, литературы и искусства, а также предоставление творцам произведений свободы в выборе темы, сюжета, жанры и формы воплощения результатов их творческой деятельности.

Само понятие «интеллектуальная собственность», особенно авторское право, применялось еще в древней Греции. Греки уделяли большое значение произведению искусства произведению литературы. Работы поэтов и писателей должны были доходить до народа в неизменном виде.

В римском праве существовало такое понятие как гонорар, что означало форма оплаты за творческий труд (Произведение искусства). Однако в целом как такого долгое

время не признавалось юридическое оформление экономической стороны творчества, потому что результаты творческой деятельности не соприкасались с рынком, не являлись объектами экономического оборота в рыночной экономике.

Древние творцы культуры и творчества, такие ораторы и философы как Цицерон, Нестор, Спиноза зачастую зарабатывали себе на пропитание не за счет своей творческой деятельности. Многим мыслителям и гениям того времени приходилось быть придворными и служить своим господам, так как к тому времени не была развита интеллектуальная собственность. В то время вся система творческой деятельности основывалась на системе меценатства – то есть творческих личностей финансировали правители, и благополучие авторов зависело от благосклонности повелителей. Такой гений как Леонардо да Винчи вынужден был признавать: «Служу тому, кто мне платит». Virtuозы музыки: Сальери и Моцарт были придворными музыкантами своих господ. Тем не менее, благодаря частному финансированию до конца XVIII века на свет появилось большинство шедевров. Поэты, философы, ученые, писатели, художники не имели особого статуса. Отношение к ним складывались по разному, все зависело от общества, в котором они проживали.

Охрана произведений авторов и их преемников основывалась на системе привилегий, выдаваемых «милостью монарха». Верховная власть покровительствовала отдельным издателям и владельцам мануфактур. Первый патент на изобретение в мире принадлежит Филиппо Брунеллески который изобрел корабельный поворотный кран, выдан был управой Флоренции в 1421 году. Древнейшим патентом в Англии считается патент выданный Генриху VI на изготовление цветного стекла для окон Итонского колледжа в 1449 г.

Впервые «право» изобретателей было упомянуто в Венеции в Хартии от 19 марта 1474 г., в которой признавалось «моральное право» и исключительное право на использование своего творческого результата в течении установленного срока [6, 21-22].

Первый авторский закон в Англии появился в 1710 г. под названием «Статут королевы Анны» в котором содержится один из основных принципов авторского права, принцип «копирайт» то есть право на охрану опубликованного произведения, запрет распространение произведения без согласия автора. Только автору предоставлялось право на распространение, публикацию своего произведения в 14 летний срок при жизни автора. После принятия патентных и авторских законов Англией, так же были приняты Францией, США и другими европейскими странами. После их принятия в Европе массово стали покупать и продавать права на печать произведений литературы, постановку театров и т.д.

Одним из основных достижений человечества в области законодательства, это закрепление прав на «изобретение» авторского и патентного права. Эти законы предоставляли абсолютное индивидуальное право на использование результатов своих творческих результатов. Из этого начало создаваться право в области товарного законодательства.

Обычно рождение термина «интеллектуальная собственность» связывают с французским законодательством конца XVIII в. Считалось, что произведение искусства и патенты это некий договор между автором (изобретателем) и народом. То есть народ гарантирует материальную прибыль за промульгацию того или иного творческого результата (изобретение, произведение искусства) так же беспрепятственное, монопольное пользование в личных целях (коммерческих или промышленных).

В соответствии с данной теорией право создателя любого творческого результата, литературного произведения или изобретения является его неотъемлемым, природным правом, возникает из самой природы творческой деятельности и «существует независимо от признания этого права государственной властью». Право автора на достигнутое им творческого результата считалось аналогичным праву собственности с трудом которого была создана та или иная материальная вещь.

Во Франции при «старом порядке» за автором было окончательно признано право на литературные произведения. Революция 1789 г. все «привилегии», в результате чего

было провозглашено: «Все, что автор открывает для публики, становится общественной собственностью» (Декрет Учредительного собрания 1789 г.). Тем не менее новый режим принял решение пересмотреть законы 1791 и 1793 года, которые впервые предоставляли гарантию на защиту всех форм творческого результата известные на тот момент.

В патентном законодательстве 1791 года а именно в водной части написано что «всякая новая идея, провозглашение и осуществление которой может быть полезным для общества, принадлежит тому, кто ее создал, и было бы ограничением прав человека не рассматривать новое промышленное изобретение как собственность его творца». После этого во французском законодательстве закрепились такие понятия как литературная и промышленная собственность. Еще раньше идея об авторском праве как «самом священном виде собственности» была воплощена в законах нескольких штатов США. Так, в законе штата Массачусетс от 17 марта 1789 г. указывалось, что «нет собственности, принадлежащей человеку более, чем та, которая является результатом его умственного труда». Аналогичные конструкции были закреплены в законодательстве многих стран.

Законодательство в области интеллектуальной собственности развивалось постепенно. Наиболее консервативную историю в области авторское, патентного права имеет ФРГ, до настоящего времени действует Закон о патентах 1877 г. с изменениями и дополнениями.

Авторское право Франции послужила примером для всех остальных стран континентальной Европы, так же для Всеобщей декларации прав человека 1948 года: «Каждый человек имеет право на защиту его моральных и материальных интересов, являющихся результатом научных, литературных или художественных трудов, автором которых он является» [7,с.24].

В начале процесса глобализаций, в XX в. возросла потребность в международной охране авторских прав. Многим странам пришлось пересмотреть свое законодательства в области авторского права в целях защиты неимущественных прав. В последствий постепенно в мире начали признавать личные неимущественные права на оснований многочисленных норм общего права.

Причиной заключения этих международных соглашений явилось то, что на протяжении прошлого века было весьма трудно добиться охраны прав на промышленную собственность одновременно в нескольких странах в связи с разницей в национальных законодательствах. Кроме того, заявки на получение охранного документа должны были подаваться во всех странах примерно в одно и тоже время, чтобы избежать публикации в одной стране и тем самым лишит изобретение новизны в других странах.

Во второй половине прошлого столетия все большее число стран создавали системы по охране изобретений. Вместе с тем все шире развивался межгосударственный технологический обмен, и росла международная торговля. Так что назрела необходимость унифицировать законодательство о промышленной собственности на международном уровне.

После двух международных конгрессов в Вене в 1873 году и в Париже в 1878 году был подготовлен окончательный проект международного союза по охране промышленной собственности, одобренный и подписанный на дипломатической конференции в Париже в 1883 году.

Положения Парижской конвенции включали правила, касающиеся материального права, приоритета, положения относительно административной структуры.

Одновременно и параллельно назревала необходимость охраны авторского права. Эти вопросы в какой-то степени начали разрешаться в середине XIX века охраной на основе двухсторонних договоров, но эти договоры не были ни достаточно всеобъемлющими, ни единообразными. Потребность в их унификации привела к формулированию и принятию 9 сентября 1886 года Бернской конвенции об охране литературных и художественных произведений, которая является одним из первых международных договоров в области авторского права. Парижская и Бернская конвенции два основных инструмента,

посредством которых устанавливается режим охраны интеллектуальной собственности. ВОИС представляет собой межправительственную организацию и является одним из специализированных учреждений, входящих в состав ООН.

На ВОИС возложена задача содействия охране интеллектуальной собственности путем сотрудничества между государствами и обеспечения административного управления различными региональными организациями, каждая из которых образована на основе многосторонних договоров и занимается правовыми и административными аспектами интеллектуальной собственности.

Создатель интеллектуального продукта, вложивший свой труд, свой талант в техническое воплощение идеи, направленной на удовлетворение определенной потребности человеческого общества, вправе рассчитывать на получение моральной и материальной компенсации. Возможность определения стоимости интеллектуального продукта, условий его распространения, осуществления и реализации объективно позволяет приравнять такой продукт к товару и, следовательно, определить круг лиц, обладающих правами владения, распоряжения и использования этого изобретения. Восприятие интеллектуального продукта как категории собственности, введение специального ее обозначения в мировой практике как промышленная собственность, понимание необходимости ее охраны и защиты стало значительным шагом в развитии общества, позволило законодательно регулировать правоотношения, связанные с созданием, правовой охраной и использованием изобретений и других интеллектуальных продуктов.

Необходимо отметить тот факт, что немаловажную роль в развитии интеллектуальной собственности послужило книгопечатанье. С зарождением книгопечатания возникли элементы экономического, имущественного или исключительного права как права на использование произведения и права на получение вознаграждения за его использование иными лицами. Таким образом, авторское право, по существу, стало включать личное неимущественное право и исключительное право. Такое же «расщепление» прав на две категории характерно и для некоторых объектов промышленной собственности, в частности для изобретений.

В России первым законом об охране интеллектуальной собственности явился манифест императора Александра I от 1812 года «О привлечении на разные изобретения и открытия в художествах и ремеслах», в котором впервые было определено, что они как собственность принадлежат его владельцу, имеющему исключительное право на их использование [8, с.22].

Исторически сложилось, что неотъемлемой чертой и главной проблемой во всех смыслах этого слова стал для права интеллектуальной собственности его территориальный характер. При этом творческая деятельность не могла ограничиваться территориальными рамками, благодаря чему возникла такая специальная сфера международного сотрудничества, как международное культурное сотрудничество, а принцип свободы творчества вошел в систему принципов последнего. Вот почему помимо внутреннего законодательства всех цивилизованных стран, принцип свободы творчества нашел отражение и в международных актах – в частности, в Декларации принципов международного культурного сотрудничества, принятой Генеральной конференцией ООН по вопросам образования, науки и культуры 4 ноября 1966 г.:

«Широкое распространение идей и знаний, основанное на максимально свободном обмене и сопоставлении, необходимо для творческой деятельности, искания правды и расцвета человеческой личности» (ст. 7).

Происходящие в современном мире процессы глобализации, в первую очередь затрагивающие экономические связи между государствами, со всей очевидностью содействуют повышению эффективности экономики и интенсификации международной торговли. Сопровождающее глобализацию расширение рынка стимулирует рост производства и внедрение инноваций, являющихся важнейшим фактором в конкурентной

борьбе. Отсюда происходит заметное повышение значимости патентной системы, обеспечивающей охрану и защиту изобретений. Патентное право становится и уже, пожалуй, стало той сферой законодательства, которая в наибольшей степени оказалось затронутой глобализацией и вовлеченной в нее.

Данное обстоятельство требует не просто дальнейшего совершенствования системы охраны интеллектуальной собственности и, в частности, патентной системы, а ее перехода в новый качественный уровень, характеризуемый активным взаимодействием национального, регионального и международного уровня правовой охраны.

Совершенствование правовой охраны на национальном и региональном уровнях дополняются принятием международных соглашений. Как справедливо замечает Т.И. Матвеева, международные соглашения способствуют сближению правовых систем и «ускоряют процессы гармонизации и унификации национальных патентных систем...» [9, с.12]. Современные исторически сложившиеся патентные системы ныне претерпевают значительные изменения в направлении соответствия вызову динамики глобализации.

Непременным условием эффективного международного культурного сотрудничества видится реальная охрана прав авторов научных, литературных и художественных произведений. Определяющая роль в международной защите и охране прав интеллектуальной собственности принадлежит многосторонним международным соглашениям.

Наряду с многосторонними конвенциями и внутренним законодательством государств, не последнюю роль в международной охране интеллектуальной собственности играют и двусторонние международные соглашения, которые, в конечном счете, исключительно выгодны как для договаривающихся государств, так и для авторов произведений.

Участие в международных конвенциях не препятствует подписанию той или иной страной двусторонних договоров. Цивилизованному государству, заботящемуся об интересах своих граждан, надлежит широко использовать практику таких соглашений.

В целом система международной охраны интеллектуальной собственности продолжает развиваться, в связи с чем можно надеяться на дополнение текстов многосторонних конвенций и заключения новых двусторонних соглашений, а равно и на дальнейшее совершенствование внутреннего законодательства государств, благодаря которым были бы устранены существующие недостатки.

Это может быть сделано поэтапно - вначале принятие новых двусторонних и региональных соглашений, затем пересмотр основных многосторонних конвенций.

Правовая защита и регулирование правоотношений по принципиально различающимся результатам интеллектуальной деятельности обеспечивается разными нормами гражданского, административного и уголовного законодательства. Это зависит от того, что предлагается защищать - форму художественного представления объекта (для произведений литературы и искусства), его содержание (для объектов науки и техники) или механизм реализации (правомерное или неправомерное поведение в отношении объекта интеллектуальной собственности).

Существует несколько форм, в которых реализуется обеспечение прав интеллектуальной собственности (равно как и других субъективных гражданских прав): превенция, защита, ответственность, охрана. Причем, меры превенции (превентивные меры), меры защиты и меры ответственности могут применяться как самостоятельные не зависящие друг от друга процессы, так и в совокупности [10, с.32].

Под правовой защитой интеллектуальной собственности понимается совокупность мер, направленных на признание или восстановление прав и защиту интересов их обладателей при их нарушении или оспаривании.

Список использованной литературы

1. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2022 г.)*
2. *Гаврилов Э.П. Основные направления развития авторского права: автореф. ... докт. юрид. наук. М., 1985. 399 с.*
3. *Кузнецов М.Н. Особенности современного развития международного частного права и его влияние на охрану результатов творческой деятельности: (теоретико-методологическое исследование): автореф. ... докт. юрид. наук. М.: Издательство Университета имени Патриса Лумумбы, 1989.-27 с.*
4. *Матвеев Ю.Г. Международная охрана авторских прав: автореф. ... докт. юрид. наук. М., 1981. 51 с.*
5. *Турлин А.И. Международно-правовое регулирование вопросов интеллектуальной собственности (смежные права): автореф. ... канд. юрид. наук. - СПб., 1995. - 15 С.*
6. *Чернышева С.А. Авторское право России: Современные проблемы теории и практики. Издательство: Академический правовой университет. -М., 2001.-144 с.*
7. *Шугурова И.В. Международно-правовая охрана изобретения как объекта промышленной собственности: автореф. ... канд. юрид. наук. - Саратов, 2003. - 220 с.*
8. *Мауленов К.С., Ихсанов Е.У. Авторское право Республики Казахстан: монография. - Алматы, 2012. - 228 с.*
9. *Матвеева Т.И. Патентная система и вопросы охраны интеллектуальной собственности. - СПб., 1998. - 158 с.*
10. *Близнец И.А. Основы регулирования интеллектуальной собственности в Российской Федерации / под ред. И.С. Яценко. – М.: ИНИЦ Роспатента, 2003. - 269 с.*

Джунусалиева Ж.Б.

Магистрантка юридического факультета Академии Кайнар

МЕСТО ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В СИСТЕМЕ ПРАВА И СИСТЕМЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация: Научная статья посвящается интеллектуальной собственности которая регулирует преимущественно сферу частных отношений, которые возникают между субъектами по поводу результатов творческой деятельности, поэтому является категорией частного права, поскольку обеспечивает интересы частных лиц, и такие отношения основываются на равенстве сторон, т.е. методом регулирования данных отношений является диспозитивными. Основными институтами права интеллектуальной собственности являются авторское право, смежные права, патентное право, нетрадиционные объекты интеллектуальной собственности, средства индивидуализации юридических лиц, товаров, работ и услуг.

Ключевые слова: институт права интеллектуальной собственности, авторское право, правовое регулирование, гражданское законодательство, механизмы защиты, правоспособность, смежные права, патентное право.

Annotation: The scientific article is devoted to intellectual property, which regulates mainly the sphere of private relations that arise between subjects regarding the results of creative activity, therefore it is a category of private law, since it ensures the interests of individuals, and such relations are based on the equality of the parties, i.e. the method of regulation of these relations is dispositive. The main institutions of intellectual property law are copyright, related

rights, patent law, non-traditional objects of intellectual property, means of individualization of legal entities, goods, works and services.

Keywords: institute of intellectual property law, copyright, legal regulation, civil law, protection mechanisms, legal capacity, related rights, patent law.

Аннотация: Ғылыми мақала негізінен шығармашылық қызмет нәтижелеріне қатысты субъектілер арасында туындайтын жеке қатынастар саласын реттейтін зияткерлік меншікке арналған, сондықтан ол жеке құқық категориясы болып табылады, өйткені ол жеке тұлғалардың мүдделерін қамтамасыз етеді және мұндай қатынастар негізделеді. тараптардың теңдігі туралы, яғни. бұл қатынастарды реттеу әдісі диспозитивті болып табылады. Зияткерлік меншік құқығының негізгі институттары авторлық құқық, сабақтас құқықтар, патенттік құқық, зияткерлік меншіктің дәстүрлі емес объектілері, заңды тұлғаларды, тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді даралау құралдары болып табылады.

Түйін сөздер: зияткерлік меншік құқығы институты, авторлық құқық, құқықтық реттеу, азаматтық құқық, қорғау механизмдері, құқық қабілеттілігі, сабақтас құқықтар, патент құқығы.

Право интеллектуальной собственности регулирует преимущественно сферу частных отношений, которые возникают между субъектами по поводу результатов творческой деятельности, поэтому является категорией частного права, поскольку обеспечивает интересы частных лиц, и такие отношения основываются на равенстве сторон, т.е. методом регулирования данных отношений является диспозитивными. При этом не исключено применение императивного метода, в особенности такой метод применяется при регулировании взаимоотношений частных лиц с государством, при подаче заявки на регистрацию товарного знака, заявки на получение патента и пр.

Возникает закономерный вопрос: как соотносится наша позиция об отнесении права интеллектуальной собственности к подотрасли гражданского права с тем, что существуют такие отношения, которые основаны на властеподчинении? Такие отношения действительно имеют место, например, в случае подачи заявки на получение патента, проведения экспертизы. На наш взгляд, здесь кроется другая проблема: соотношение системы права и системы законодательства. Это две тесно взаимосвязанные системы. Система права и система законодательства переплетены, одно без другого существовать не может. Но в то же время и отождествлять их нельзя.

Поскольку право интеллектуальной собственности представляет собой не разрозненную совокупность различных законодательных и иных правовых актов, а систему, то можно говорить о системе и структуре источников права интеллектуальной собственности, основными составляющими которых являются источники авторского права и смежных прав, источники прав на объекты промышленной собственности, в которое входит патентное законодательство, законодательство о товарных знаках и нетрадиционных объектах [1].

Основными институтами права интеллектуальной собственности являются авторское право, смежные права, патентное право, нетрадиционные объекты интеллектуальной собственности, средства индивидуализации юридических лиц, товаров, работ и услуг.

Важнейшим элементом исследования системы правовой защиты интеллектуальной собственности явился анализ ее существенных признаков. К признакам (свойствам) системы правовой защиты интеллектуальной собственности относятся следующие ее характеристики:

– защита интеллектуальной собственности может иметь место только в ситуации конкретного, исходящего от определенного субъекта (группы субъектов) нарушения соответствующих прав (реальной опасности их нарушения), либо оспаривания этих прав;

– правовая защита интеллектуальной собственности осуществляется исключительно по воле и инициативе правообладателя;

– посягательства на права интеллектуальной собственности могут исходить от неопределенного круга лиц, как состоящих с правообладателем в договорных отношениях, так и не состоящих. Это обусловлено исключительным характером прав интеллектуальной собственности и, как следствие, нахождением правообладателя и всех третьих лиц в абсолютных правоотношениях. Данная особенность защиты прав интеллектуальной собственности усугубляется информационной природой многих ее объектов и происходящим в настоящее время бурным развитием цифровых технологий;

– правовая защита интеллектуальной собственности практически всегда предполагает, помимо прочего, меры, направленные на компенсацию причиненного правообладателю морального вреда. Это обусловлено наличием значительного личного компонента в составе прав интеллектуальной собственности, при этом на требования о защите личных неимущественных прав, входящих в состав прав интеллектуальной собственности, не распространяется исковая давность [2, с.11].

Реализация права на защиту нарушенных или оспоренных прав интеллектуальной собственности осуществляется в определенном порядке, использование которого равнозначно применению надлежащей формы, средств и способов защиты. Именно данные элементы образуют внутреннюю структуру механизма гражданско-правовой защиты исключительных прав.

Правообладатель в случае нарушения его прав может прибегнуть к юрисдикционной форме защиты, реализуемой в судебном (общем для защиты прав интеллектуальной собственности) и административном (специальном) порядке.

Что касается средств защиты прав интеллектуальной собственности, то под ними понимается закрепленные законом материально-правовые меры принудительного характера, посредством которых производится восстановление (признание) нарушенных (оспариваемых) прав и интересов правообладателей и имущественное воздействие на правонарушителя [3, с.5-7].

Одним из наиболее распространенных и обоснованных является деление способов защиты на меры защиты и меры ответственности, которые отличаются по основаниям применения, социальному назначению и выполняемым функциям, принципам реализации и некоторым другим моментам. Специфика мер защиты и мер ответственности проявляется себя на всем протяжении процесса реализации права на защиту интеллектуальной собственности, особенно на начальной стадии.

Крайне важной представляется классификация способов защиты исключительных прав по способу их установления на договорные и внедоговорные, в силу закрепления в законодательстве принципа использования объектов интеллектуальной собственности исключительно с согласия правообладателя, а также вследствие требования о необходимости выражения данного согласия именно в договорной форме. Использование договорной модели передачи исключительных прав позволяет использовать для их защиты правовой инструментарий договорного права, являющегося одним из наиболее развитых в отечественных гражданском праве институтов [4, с.2].

Особое внимание уделено анализу структуры правоотношений, в которых участвует правообладатель до и после посягательства на его исключительные права. Если в «нормальной» ситуации он находится в абсолютном регулятивном правоотношении с неопределенным кругом лиц, обязанных воздерживаться от нарушения его прав, то факт нарушения прав интеллектуальной собственности порождает охранительное правоотношение, в рамках которого и реализуются принудительные меры воздействия на нарушителя – способы защиты. При этом продолжает свое существование и абсолютное правоотношение, а в ряде случаев правообладатель становится участником еще и процессуальных правоотношений с юрисдикционным органом.

Специфика прав интеллектуальной собственности накладывает свой отпечаток на порядок реализации тех или иных способов защиты. При этом значительная специфика прав интеллектуальной собственности находит свое отражение не только в нормах материального права, но и неизбежно обуславливает определенную специфику процессуальных норм, регулирующих порядок судебной (и иной юрисдикционной) защиты исключительных прав.

На защите прав интеллектуальной собственности сказывается не только особая природа исключительных прав. Специфика объектов различных институтов права интеллектуальной собственности (система возникновения прав на них, срок охраны, конкретный состав принадлежащих правообладателям правомочий и т.д.) также накладывает существенный отпечаток на их защиту. В то же время, возможным и крайне желательным является распространение достижений одних институтов права интеллектуальной собственности в вопросах защиты исключительных прав на другие институты.

Право выбора конкретного способа защиты, предусмотренного законодательством, по общему правилу, предоставляется правообладателю. В то же время, возможно прямое указание закона на определенный способ защиты нарушенных исключительных прав, либо такой выбор может быть обусловлен спецификой защищаемого права и характера нарушения.

Значительной спецификой отличается судебный порядок правовой защиты интеллектуальной собственности. Определенные нюансы имеют место, начиная с определения подсудности спора при подаче иска, и заканчивая исполнением решения. При реализации правовой защиты интеллектуальной собственности через институт системы уголовно-правовой отрасли возникают свои особенности: возбуждаются только по заявлению потерпевшего и подлежат прекращению в случае его примирения с обвиняемым. В данном институте автор творческого результата не всегда может полноценно защищать свои права, так как пират является участником этого же творческого процесса, но имеет свой контрафактный материал [5, с.704].

Самостоятельная, весьма специфическая категория споров по поводу интеллектуальной собственности была вызвана к жизни интенсивным развитием сети Интернет - «всемирной паутины». Это и споры по поводу доменных имен, и споры по поводу использования объектов авторского права в сети, и некоторые другие. Тем не менее, к подобным спорам вполне применимы традиционные правовые нормы институтов.

Возникла группа людей, называющих себя «либертариями», которые считают, что существующие институты интеллектуальной собственности в эпоху Интернет будут радикально изменяться, и для ее защиты будут использоваться скорее технологические способы и механизмы, чем юридические (вплоть до лозунга так называемых «шифропанков»: «Не пиши законы, пиши код»).

Тем не менее, право интеллектуальной собственности смогло модифицироваться и приспособиться к новым реалиям цифровой эпохи. Это еще раз подтверждает жизнеспособность базисных положений права интеллектуальной собственности; показывает, что его развитие еще далеко не закончено. Можно прогнозировать на будущее время только нарастание интереса к проблематике права интеллектуальной собственности, в том числе и к вопросам ее защиты.

Специфика подотрасли права интеллектуальной собственности накладывает свой отпечаток на ее институты, т.е. то, что право интеллектуальной собственности мы рассматриваем как в объективном смысле, так и субъективном, распространяется также и на ее институты.

В казахстанской доктрине все исследования в области права интеллектуальной собственности в основном сводились к изучению институтов права интеллектуальной собственности с позиции субъективного смысла, т.е. все исследования об авторском праве, смежных правах, средствах индивидуализации раскрывали эти понятия как субъективное

гражданское право, а вот в объективном смысле, т.е. с точки зрения их места в системе гражданского права и права вообще, их никто не изучал.

Авторское право необходимо рассматривать как в субъективном, так и в объективном смысле - такова специфика права интеллектуальной собственности как подотрасли гражданского права. По нашему мнению, указанная специфика также отражается и на ее институтах. Хотя есть и иные точки зрения. Некоторые авторы не разделяют институты авторского права и смежных прав и, как правило, рассматривают их комплексно.

На наш взгляд, авторское право следует рассматривать как в объективном смысле, так и в субъективном.

В объективном смысле авторское право - это институт права интеллектуальной собственности, представляющий собой систему правовых норм, регулирующих личные неимущественные и исключительные права на результаты творческой деятельности, а именно: произведения литературы, науки и искусства.

В субъективном смысле авторское право - это принадлежащая субъекту и гарантированная законом система личных неимущественных и исключительных прав, возникающих в связи с созданием и использованием произведений науки, литературы и искусства.

Более того, считаем несправедливым рассматривать авторское право и смежные права в единой конструкции, распространение и широкое использование объектов смежных прав, несмотря на их тесную связь с авторским правом, вполне позволяют рассматривать смежные права в качестве отдельного самостоятельного института права интеллектуальной собственности.

Среди объектов права интеллектуальной собственности Гражданский кодекс Республики Казахстан (ст. 961) выделяет две группы: 1) результаты интеллектуальной творческой деятельности, 2) средства индивидуализации участников гражданского оборота, товаров, работ или услуг.

К результатам интеллектуальной творческой деятельности относятся такие продукты творческого труда как произведения науки, литературы и искусства; исполнения, фонограммы и передачи организаций вещания; изобретения, полезные модели, промышленные образцы; селекционные достижения; топологии интегральных микросхем; нераскрытая информация, в том числе секреты производства (ноу-хау) и другие результаты интеллектуальной творческой деятельности в случаях, предусмотренных ГК и иными законодательными актами.

К средствам индивидуализации участников гражданского оборота, товаров, работ или услуг относятся: фирменные наименования; товарные знаки (знаки обслуживания); наименования мест происхождения (указания происхождения) товаров; другие средства индивидуализации участников гражданского оборота, товаров и услуг в случаях, предусмотренных Гражданским кодексом и законодательными актами РК.

Одним из главных личных неимущественных прав, возникающих у создателей всех результатов интеллектуальной творческой деятельности, является право авторства, от него производны все остальные права субъекта права интеллектуальной собственности - неимущественные и имущественные. В первую очередь, нарушение права авторства влечет помимо всего прочего и невозможность получения автором вознаграждения за свой труд.

На вторую группу объектов интеллектуальной собственности - средства индивидуализации участников гражданского оборота (работ, услуг) личные неимущественные права не распространяются вообще.

Нетрудно заметить, что неперенным условием создания объектов интеллектуальной собственности, являющихся результатом интеллектуального творческого труда, является наличие творческого элемента, тем самым элемент творчества необходим для наделения правом авторства.

Некоторые могут возразить, что признак творческого характера присущ и товарному знаку. В качестве товарного знака могут быть зарегистрированы изобразительные, словесные, буквенные, цифровые, объемные и иные обозначения или их комбинации (ст. 5 Закона РК «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров») [6]. Эти обозначения несомненно можно отнести к произведениям изобразительного искусства, однако охраняться они будут нормами об авторском праве, а не нормами об охране товарных знаков. Исходя из того, что основным назначением товарных знаков является «различительная (отличительная) способность», способность служить средством индивидуализации участников гражданского оборота, законодатель не закрепляет за его автором никаких прав на созданный им товарный знак. У автора возникает право авторства лишь на эскиз созданного им товарного знака, на произведение изобразительного искусства.

В силу неразрывной связи с личностью, право авторства является специфическим правом, принадлежащим только действительному создателю объекта интеллектуальной собственности. Однако наследники автора вправе осуществлять защиту указанного правомочия. В случае присвоения авторства умершего автора третьим лицом они могут возбудить иск о его признании. Кроме того, наследники должны быть привлечены к рассмотрению любого спора, касающегося авторства умершего лица.

Для права авторства характерно неотчуждаемость и непередаваемость, бессрочность действия и охраны. Именно личный характер рассматриваемых прав обуславливает их неотчуждаемость и непередаваемость от самого обладателя; оно не может быть передано в части или целом другому лицу как физическому, так и юридическому по какому-либо основанию, в том числе по договору или по наследству. Сказанное позволяет сделать вывод, что какие бы то ни было соглашения об отказе от авторства или его передачи другому лицу следует признавать недействительными с момента их совершения.

Субъектами авторского права являются лица, которым принадлежит авторские права в отношении произведений науки, литературы и искусства.

Обладателями субъективных авторских прав являются:

1) авторы (граждане Республики Казахстан, иностранные граждане, лица без гражданства);

2) наследники авторов (физические лица, юридические лица, Правительство Республики Казахстан, иностранные государства, международные организации);

3) иные правопреемники.

Одним из главных личных неимущественных прав, возникающих у создателей всех результатов интеллектуальной творческой деятельности, является право авторства, от него производны все остальные права субъекта права интеллектуальной собственности - неимущественные и имущественные. В первую очередь, нарушение права авторства влечет помимо всего прочего и невозможность получения автором вознаграждения за свой труд.

Законодательство Республики Казахстан обеспечивает регламентацию прав на объекты интеллектуальной собственности, гарантирует их существование, реализацию на практике, устанавливает возможность инициирования в установленных законом случаях механизма их охраны и защиты.

Республика Казахстан стремится сблизить нормы национального права с нормами международных договоров, поэтому имплементация норм международного права в казахстанскую правовую систему осуществляется во всех отраслях права, в том числе и в национальное законодательство по защите авторских прав. Так, Республика Казахстан является участником Соглашения о сотрудничестве в области охраны авторского права и смежных прав, заключенного 24 сентября 1993 г. (далее — Соглашение), одиннадцатью странами, ранее входившими в состав СССР (Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 16 июня 1993 г.), согласно которому страны-участницы обеспечивают на своих территориях выполнение международных обязательств, вытекающих из участия бывшего СССР [7]. Согласно ст.2 вышеуказанного Соглашения

«Государства-участники применяют Всемирную конвенцию об авторском праве (в редакции 1952 г.) в отношениях между собой как к произведениям, созданным после 27 мая 1973 г., так и к произведениям, охранявшимся по законодательству Государств-участников до этой даты, на тех же условиях, которые установлены национальным законодательством в отношении своих авторов» [7].

Происходящие в современном мире процессы глобализации, в первую очередь затрагивающие экономические связи между государствами, со всей очевидностью содействуют повышению эффективности экономики и интенсификации международной торговли. Сопровождающее глобализацию расширение рынка стимулирует рост производства и внедрение инноваций, являющихся важнейшим фактором в конкурентной борьбе. Отсюда происходит заметное повышение значимости патентной системы, обеспечивающей охрану и защиту изобретений. Патентное право становится и уже, пожалуй, стало той сферой законодательства, которая в наибольшей степени оказалось затронутой глобализацией и вовлеченной в нее.

Данное обстоятельство требует не просто дальнейшего совершенствования системы охраны интеллектуальной собственности и, в частности, патентной системы, а ее перехода в новый качественный уровень, характеризующийся активным взаимодействием национального, регионального и международного уровня правовой охраны.

Современные исторически сложившиеся патентные системы ныне претерпевают значительные изменения в направлении соответствия вызову динамики глобализации.

Наряду с многосторонними конвенциями и внутренним законодательством государств, не последнюю роль в международной охране интеллектуальной собственности играют и двусторонние международные соглашения, которые, в конечном счете, исключительно выгодны как для договаривающихся государств, так и для авторов произведений.

Список использованной литературы

1. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2022 г.)*
2. *Бентли Л., Шерман Б. Право интеллектуальной собственности: Авторское право / пер. с англ. В.Л. Вольфсона. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. - 535 с.*
3. *Бронкерз Дж., Веркард Ф., МакНелиса М. Меры по обеспечению соблюдения прав интеллектуальной собственности. М.: ТАСИС. - 2001. - 47 с.*
4. *Бромберг Г.В. Основы патентного дела. – М.: Экзамен, 2003. - 224 с.*
5. *Вебер М. Избранное. Образ общества / пер. с нем. - М.: Юрист, 1994. 704 с.*
6. *Закон Республики Казахстан от 26 июля 1999 года № 456-І О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.)*
7. *Соглашение стран СНГ от 24 августа 1993 года «О сотрудничестве в области охраны авторского права и смежных прав» // ИС Параграф*

Жугралина Бахыт Мапашевна

к.ю.н., доцент кафедры международного права КазМОиМЯ имени Абылай хана, e-mail: ladnur@mail.ru

Шалабаева Жанара Солтангазыевна

Магистр юридических наук, старший преподаватель

Академии Кайнар. e-mail: djein1968@mail.ru

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы тіршілік қауіпсіздігіне байланысты тәуекелдерді көрсету аясында адам, қоғам және мемлекет арасындағы күрделі құқықтық қатынастарды ашатын халықтың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің кейбір мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: өнеркәсіптік қауіпсіздік, өмір, заңнама, коронавирус, кәсіптік тәуекел, жұмыс беруші, қызметкер.

Аннотация. В данной статье рассматриваются некоторые проблемы обеспечения безопасности населения, раскрывающего сложные правовые взаимоотношения человека, общества и государства в рамках отражения рисков, связанных с безопасностью жизнедеятельности в Республике Казахстан.

Ключевые слова: промышленная безопасность, жизнедеятельность, законодательство, коронавирус, производственный риск, работодатель, работник.

Annotation. This article discusses some problems of ensuring the safety of the population, revealing the complex legal relationship between a person, society and the state in the framework of reflecting the risks associated with the safety of life in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: industrial safety, life, legislation, coronavirus, occupational risk, employer, employee.

Актуальность обеспечения безопасности населения обусловлено тем, что в последнее время количество чрезвычайных ситуаций имеет тенденцию к увеличению, возрастают материальный ущерб и потери среди населения, ухудшаются условия жизнедеятельности людей в целом. На фоне объективных предпосылок для формирования указанных рисков, все чаще проявляются тенденции к возрастанию угроз непосредственно для жизнедеятельности человека. События последних месяцев 2019 года, когда появились первые угрозы для пандемии COVID 19, а также события 2022 года, когда на улицах Казахстана были учинены массовые беспорядки, показали, что мировое сообщество, в целом, и отдельные страны, в частности, не готовы к вызовам угроз безопасности жизнедеятельности человека.

За этим стоят такие причины, как ослабление системы государственного управления и контроля за обеспечением безопасной жизнедеятельности в обществе, а также глобальные тенденции снижения эффективности деятельности социально – экономических систем в большинстве стран мира. Пандемия коронавируса показала, что медицинская, правоохранительная, образовательная системы многих развитых стран в считанные дни могут оказаться неспособными оказать должную помощь своему населению и дать сбой, как это произошло в странах Западной Европы, в США.

Многие проблемы, объясняются законодателями и политиками несовершенством правовой базы. Как показывает практика, при обострении обстановки в стране или отдельных ее регионах при чрезвычайных обстоятельствах экстремальные ситуации иногда достигают такой степени кризисности, что устранить их обычными правовыми мерами невозможно. Действия повседневного законодательства оказываются неэффективными. В таких случаях для устранения угроз безопасности людей или сохранения конституционного строя применяются чрезвычайные меры. Возникает объективная необходимость временного ограничения отдельных прав и свобод граждан и расширения полномочий органов государственной власти путем введения режимов чрезвычайного. Современная нам ситуация, сложившаяся в Казахстане вокруг борьбы с коронавирусом заставляет детально обратиться к вопросам совершенствования нормативно регулирования государственных мер по обеспечению безопасности населения Республики Казахстан в

условиях чрезвычайного положения, введенного в результате эпидемического распространения опасных инфекций.

В рамках сказанного выше поиск новых направлений развития нормативно – правового обеспечения мер государственного регулирования безопасной жизнедеятельности населения Республики Казахстан в условиях чрезвычайного положения, введенного в результате эпидемического распространения вирусно - инфекционных болезней, остается актуальной научно – методической проблемой. Научные исследования современного периода затрагивают в основном проблемы конституционно-правового регулирования режима чрезвычайного положения, ограничения прав и свобод граждан в условиях введения особых правовых режимов.

Однако, текущая ситуация поставила многие государственные органы перед лицом вновь открывшихся обстоятельств, связанных с обеспечением безопасности. Практическое решение задач обеспечения безопасности населения позволит раскрыть новые научные подходы к решению актуальных правовых проблем в данном направлении.

Только за три месяца текущего года на предприятиях страны пострадало 313 человек, из них 47 погибли. Министерством проведен анализ производственного травматизма. Основной причиной является в 36 процентах случаев грубая неосторожность самих пострадавших. В 24 процентах - случаи неудовлетворительной организации труда и работ. Также много несчастных случаев происходит по причине ДТП, когда рабочих доставляют до места работы. При этом высокий уровень травматизма в промышленных регионах страны: в Карагандинской, ВКО, Костанайской, Павлодарской областях. Данный пример говорит об ужесточении ответственности в сфере обеспечения безопасности и разработке концепции по обеспечению общественной безопасности в партнерстве с гражданским обществом.

Как отмечает Скрыпников В.А. «промышленная безопасность, является частью национальной безопасности». [1]

Одновременно сказанное выше позволяет ученым - правоведам осознать необходимость дальнейшей разработки, основных теоретико - правовых вопросов обеспечения безопасности населения и государства. в правовой науке уже давно разработаны основные подходы к организации и выполнению работ; к охране труда в строительстве; к производству строительных материалов. Указанные вопросы утверждаются при соблюдении требований Трудового Кодекса Республики Казахстан, а также иных нормативных правовых актов, содержащих государственные нормативные требования охраны и безопасности труда.

Участники строительства объектов (заказчики, проектировщики, подрядчики, поставщики, а также производители строительных материалов и конструкций, изготовители строительной техники и производственного оборудования) несут установленную законодательством ответственность за нарушения требований нормативных документов, обеспечение охраны труда и техники безопасности. В настоящее время в Казахстане, помимо норм, представленных в ГК РК, КоАП, а также в Законе Республики Казахстан «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан», также сформирована достаточно обширная законодательная база, позволяющая говорить о достаточном уровне проработанности условий безопасности в строительстве.

Перед началом работ в условиях производственного риска необходимо выделить опасные для людей зоны, в пределах которых постоянно действуют или могут действовать опасные производственные факторы, связанные или не связанные с характером выполняемых работ. К зонам постоянно действующих опасных производственных факторов относятся: - места, находящиеся вблизи неизолированных токоведущих частей электроустановок; - то же, неогражденных перепадов по высоте; - места, где возможно превышение предельно допустимых уровней вредных производственных факторов (шум, вибрация, электромагнитное, ультрафиолетовое, лазерное, радиоактивное излучение).

К зонам потенциально действующих опасных производственных факторов следует относить: - участки территории вблизи строящегося здания (сооружения); - этажи (ярусы) зданий и сооружений в одной захватке, над которыми происходит монтаж (демонтаж) конструкций или оборудования; - зоны перемещения машин, оборудования, их частей, рабочих органов; - места, над которыми происходит перемещение грузов кранами.

Рабочие, руководители, специалисты и служащие строительных организаций (независимо от форм собственности) обеспечиваются спецодеждой, спецобувью и другими средствами индивидуальной защиты с учетом вида работы и степени риска в количестве не ниже норм, установленных законодательством, или действующими нормами, или выше этих норм в соответствии с действующими инструкциями.

Производство строительно-монтажных работ в зонах постоянно действующих опасных производственных факторов допускается в соответствии с проектом производства работ, содержащим конкретные решения по защите работающих.

Перед началом работ в зонах действия опасных производственных факторов, возникновение которых не связано с характером выполняемых работ, ответственному исполнителю работ должен быть выдан наряд-допуск на производство работ повышенной опасности.

Перечень мест производства и видов работ, по которым допускается выполнение работ только по наряду-допуску, должен быть составлен в организации с учетом ее профиля и утвержден руководителем организации.

Руководители организаций обязаны обеспечить на строительной площадке и рабочих местах необходимые условия для выполнения подчиненными им рабочими и служащими требований правил и инструкций по охране труда. При возникновении угрозы безопасности лица, назначенное приказом по организации руководителем работ, обязано прекратить работы и принять меры по устранению опасности, а при необходимости обеспечить эвакуацию людей в безопасное место.

В словаре русского языка «безопасность» определяется как положение, при котором кому-либо, чему-либо не угрожает опасность.[2 с. 567] В прикладных дисциплинах, как правило, раскрывается одна из граней «безопасности». Так, «безопасность» в теории надежности – это свойство объекта не допускать ситуаций, опасных для людей, окружающей среды, или способность системы функционировать, не переходя в опасные состояния, угрожающие для кого-либо, наносящие ущерб чему-либо.

Пожарная безопасность – состояние объекта, исключающее возможность пожара, а в случае его возникновения – предотвращение воздействия опасных факторов пожара и обеспечение защиты.

Безопасность труда – состояние условий труда, исключающее воздействие на работников опасных и вредных производственных факторов

Безопасность производственного оборудования – свойство производственного оборудования соответствовать требованиям безопасности труда при монтаже (демонтаже) и эксплуатации в условиях, установленных нормативно-технической документацией.

Безопасность производственного процесса – свойство производственного процесса соответствовать требованиям безопасности труда при проведении его в условиях, установленных нормативно-технической документацией.

Другим примером возникновения угроз безопасности жизнедеятельности стали аварии и катастрофы. Как известно, чрезвычайная ситуация (ЧС) - это обстановка на определенной территории, сложившаяся в результате аварии, опасного природного явления, катастрофы, распространения заболевания, представляющего опасность для окружающих, стихийного или иного бедствия, которые могут повлечь или повлекли за собой человеческие жертвы, ущерб здоровью людей или окружающей среде, значительные материальные потери и нарушение условий жизнедеятельности людей.

Техногенные чрезвычайные ситуации возникают в результате аварий на промышленных объектах и магистральных трубопроводах, химических аварий, аварий с

выбросом радиоактивных веществ, аварий в зданиях жилого и социально-бытового назначения.

Отметим, что каждому региону страны свойственны свои климато-географические и экономические особенности. Следовательно, и чрезвычайные ситуации, которые могут возникнуть в вашем месте проживания, имеют свою специфику.

Чрезвычайные ситуации техногенного характера, как правило, возникают в результате производственных аварий и катастроф. *Основные причины техногенных аварий и катастроф* — высокий износ производственных фондов, особенно на предприятиях химического комплекса, нефтегазовой, металлургической и горнодобывающей промышленности; рост объемов транспортировки, хранения и использования опасных (вредных) веществ, материалов и изделий, а также накопление отходов производства, представляющих угрозу населению и окружающей среде; понижение уровня профессиональной подготовки персонала промышленных предприятий и др.

В последние годы, к сожалению, сохраняется тенденция роста числа чрезвычайных ситуаций как техногенного, так и природного характера, увеличивается количество пострадавшего и погибшего в них населения.

Каждая опасная и чрезвычайная ситуация имеет свою специфику, зависит от многих условий (место, время, причины, ее вызвавшие, и другие факторы) и требует конкретных действий человека с учетом реально складывающейся обстановки. Тем не менее есть целый ряд общих положений поведения человека для обеспечения личной безопасности при чрезвычайных ситуациях,

Прежде всего, каждый человек должен выполнять ряд общих правил, позволяющих ему подготовиться к наиболее вероятным для мест проживания чрезвычайным ситуациям, чтобы они не застали врасплох.

В соответствии с законодательством граждане РК имеют право быть информированными и о риске, которому они могут подвергнуться в определенных местах пребывания на территории страны, и о мерах необходимой безопасности. Возникновение экстремальных ситуаций обусловлено наличием в районе вашего проживания предприятий химической промышленности, пожаро- и взрывоопасных объектов, газопроводов и других промышленных объектов, аварии на которых могут создать опасность для жизни.

Таким образом, анализируя содержание понятия «безопасность» в законодательной сфере, можно сделать вывод, что безопасность – это состояние и свойство объекта, системы, позволяющие выполнять заданную функцию, не допуская аварий, ситуаций, опасных для людей, окружающей среды, объекта, системы, обеспечивая реализацию системы мер и условий их предотвращения. Такое определение наиболее полно соответствует раскрытию слова «безопасность» в русском языке – положение, при котором кому - либо, чему-либо не угрожает опасность. Теперь, проведя системный анализ определения понятия «безопасность» в прикладных и законодательных сферах, можно перейти к раскрытию содержания понятия «безопасность объектов капитального строительства».

Правовое регулирование обеспечение безопасности жизнедеятельности охватывает почти каждое действие как работника, так и работодателя. Незнание правовых аспектов и невыполнение правовых предписаний названных и любых иных сфер жизнедеятельности может вести к потерям, ущербу и даже гибели человека.

Список использованной литературы

1. Скрыпников В.А. Понятие, сущность и основы государственного управления в области обеспечения промышленной безопасности на опасных производственных объектах - <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-suschnost-i-osnovy-gosudarstvennogo-upravleniya-v-oblasti-obespecheniya-promyshlennoy-bezopasnosti-na-opasnyh/viewer> Режим доступа 28.03.2022

2. Словарь русского языка: в 4-х т./АН СССР, Институт русского языка, под ред. А.П. Евгеньевой, 3-е изд. стереотипное. М.: Русский язык, 1985. Т. 1. С. 696.

Тыйлов Н.Т.

Қайнар Академиясының құқықтану мамандығының магистранты

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ МЕРЗІМ, МЕРЗІМ ТҮРЛЕРІ, ТАЛАП ҚОЮ МЕРЗІМІ, АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация: Ғылыми мақала азаматтық құқықтағы мерзім, мерзім түрлері, талап қою мерзімі, азаматтық құқықтағы мәселелерге арналған. Солай, уақыт өте келе пайдалану қасиетін жоғалтатын тауарларға, химияның тұрмыстық бұйымдарға, медициналық тергеу, иіс су – косметикалық тауарларға, азық-түліктерге қатысты пайдалану мерзімі бекітіледі. Пайдалану мерзімі өтп кеткен тауарларды сату тыйым салынады. Тауарлардың пайдалану мерзімі оны жасаған күннен бастап есептелеу және тауарды пайдаланудың жарамдылығы уақыт кезеңі мен, немесе күнмен анықталады.

Пайдалану мерзіммен дайындаушы тұтынушыға тауарды мақсатқа сай пайдалануын қамтамасыз етуге немесе оның кесірінен болған кемшіліктері үшін жауапкершілікке тартылуға міндетті – тауардың қызмет мерзімімен ұқсас.

Түйін сөздер: азаматтық құқық, мерзім, заңды фактілер, заңнама, мәміле, заңдық салдар, мерзімдерді есептеу.

Аннотация: Научная статья посвящается раскрытию понятия гражданско правовых споров и их сущности, видам. Истечение определенного отрезка времени (срока) имеет большое значение в гражданском праве. Оно представляет собой юридический факт, с которым закон связывает различные гражданско-правовые последствия.

Установление и определение длительности сроков имеет волевое происхождение. Ведь сроки в гражданском праве устанавливаются законом или подзаконными актами, сделками или судебными решениями. Многие сроки могут быть приостановлены или восстановлены, что также говорит об их волевой природе.

Ключевые слова: гражданское право, сроки, юридические факты, законодательство, сделки, исчисление сроков.

Annotation: The scientific article is devoted to the disclosure of the concept of civil legal disputes and their essence, types. The expiration of a certain period of time (term) is of great importance in civil law. It is a legal fact with which the law associates various civil legal consequences.

The establishment and determination of the duration of terms is of volitional origin. After all, the terms in civil law are established by law or by-laws, transactions or court decisions. Many terms can be suspended or restored, which also speaks of their strong-willed nature.

Keywords: civil law, terms, legal facts, legislation, transactions, calculation of terms.

Азаматтық құқықтағы мерзімді белгілеу дегеніміз заңдармен, мәмілемен белгіленген не сот тағайындайтын мерзім күнтізбелік күнмен немесе сөзсіз болуға тиісті оқиға деп көрсетіліп белгіленеді. Ал көптеген әдебиеттерде Азаматтық құқықта мерзім ұғымы заңдық салдармен байланысты сәт немесе шектеулі кезең деп түсіндіріледі. Демек, заң табиғаты тұрығысынан алып қарағанда, мерзім дегеніміз заңдық факт болып табылады.

Әдебиеттерде мерзімді оқиға деп аталатын, яғни адамдардың еркінен тыс болатын құбылыстарды заңды фактілер категориясына жатқызады.

Мерзімдерді есептеу тәртібі: Азаматтық заңда мерзімді есептеуге байланысты арнайы белгілеген тәртіп бар (Азаматтық кодекстің 6-тарауы) Азаматтық кодекстің 172-бабына сәйкес мерзім күнтізбелік күнмен немесе сөзсіз болуға тиісті оқиғамен байланыстырылады. Осы бапта мерзімді тағайындау жолдары белгіленген, мысалға бұл сәтті көрсететін уақыт (күнтізбелік күн), белгілі уақыт кезеңі (жылдар, айлар, күндер, сағаттар) және сөзсіз болуға тиісті оқиға дер едім. Құқықтарды жүзеге асыру мен міндеттемелерді орындаудың мұндай мерзімдері белгіленген күннен басталады (мысалы: навигацияның басталуы мен аяқталуы және тағы басқалары). Яғни уақыт кезеңімен белгіленген мерзімнің басталуы, уақыт кезеңімен белгіленетін мерзімнің өтуі күнтізбелік күннен немесе мерзімнің басталуы белгіленген оқиға болғаннан кейінгі келесі күннен басталады [1.162].

Егер мерзім кезеңмен белгіленсе, құқықты жүзеге асыру мен міндеттемені орындау мерзімі аяқталғанға дейгі уақыттың кез-келген сәтінде орындала беруі мүмкін. Мысалы: мұрагер мұра ашылған сәттен бастап алты ай ішінде мұраны қабылдау немесе одан бас тартуға шешім алуға құқылы [2.92].

Сөзсіз болуға тиісті оқиғаның салдары мерзімді белгілеуді талап етеді, мәселен, бұған азаматтың қайтыс болуын айтуға болады. Азамат қайтыс болған күннен бастап мұрагерлердің құқығы пайда болады және сол сәттен бастап мұраны иелену немесе бас тарту құқығына ие және т.б [3, 156].

Күнтізбелік күнмен көрсетілген мерзімді қолдану белгіленген уақыт мерзімінің басталғанын білдіреді. Дейтұғанымен, мерзім белгілі бір кезеңді қамтитын болған жағдайда оны есептеу тәртібі заңға сәйкес белгіленеді.

Азаматтық кодекстің 173-бабына орай уақыт кезеңімен белгіленетін мерзімнің өтуі күнтізбелік күннен бастап немесе мерзімнің басталуы белгіленген оқиға болғаннан кейінгі келесі күннен басталады. Бұл мерзімнің өтуі затты тапсырған күннен емес, ертеңінен бастап есептеледі [4, 188].

Мерзімді дұрыс есептеу үшін оның басталу сәтін ғана емес, аяқталу мерзімін де нақты айқындап алудың маңызы зор болып табылады. Мерзімді есептеу мерзімді бастаған күннің келесі күні басталса, аяқталу сәті мерзім басталған айдың немесе аптаның соңғы күндерімен есептеледі [5, 259].

Азаматтық кодекстің 174-бабына сәйкес уақыт кезеңімен белгіленетін мерзімнің аяқталуы былайша тұжырымдалған:

-жылдармен есептелетін мерзім-мерзімнің соңғы жылының тиісті айы мен күнінде бітеді. Жарты жылмен есептелетін мерзімге айлармен есептелетін мерзімнің ережелері қолданылады;

-жыл тоқсандарымен есептелетін мерзімге айлармен есептелетін мерзімнің ережелері қолданылады. Бұл орайда бір тоқсан үш айға тең деп есептеледі, ал тоқсандарды есептеу жыл басынан бастап жүргізіледі;

-айлармен есептелетін мерзім- мерзімнің соңғы айының тиісті күнінде бітеді.

-жарты аймен белгіленетін мерзім-күндермен есептелетін мерзім ретінде қаралады да, он бес күнге тең болып есептеледі. Егер айлармен есептелетін мерзімнің аяқталуы тиісті күн саны жоқ айға тура келсе, мерзім сол айдың соңғы күнінде бітеді;

-апталармен есептелетін мерзім – мерзімнің соңғы аптасының тиісті күнінде бітеді [6, 300];

Кейде айдың аяқталуы әртүрлі келеді, мәселен, бір жылы ақпан айы 29-ында болуы мүмкін, кейінгі жылы ондай болмауы мүмкін немесе мерзім басталған айдың 31-болуы мүмкін, ал ол біткенде 30-ы болуы мүмкін, ондайда тиісті айдың соңғы күні біткенде мерзім аяқталған деп есептеледі.

Егер мерзімнің соңғы күні жұмыс істемейтін күнге тура келсе, содан кейінгі ең таяу жұмыс күні мерзімнің аяқталған күні болып есептеледі [7, 71].

Мерзімнің бітуімен белгілі бір дәрежеде заңдық салдарға байланысты, заң әрекетті мерзімінің соңғы күнінен аяқталу керектігін міндеттейді. Азаматтық кодекстің 176-бабының

талаптарына сәйкес, егер мерзім қандай да бір әрекет жасауға белгіленген болса, ол әрекет мерзімнің соңғы күніндегі сағат жиырма төртке дейін орындалуы мүмкін

(мысалы: қарыздарды беру, мұрагердің мұраға ие болуы). Мекемелер мен ұйымдардағы аяқталуға тиісті әрекеттерді бұл ережеге бағындыру қиындауболып келеді, өйткені, мұндай ұйымдар мен мекемелерде жұмыстың тоқтатылуы олардың жұмысты ресми тоқтатуымен есептеледі немесе кейбір мекемелер жұмыс күні бітпесе де операцияларын белгілі бір уақытта тоқтатып тастайды, айталық, нотариалдық кеңсе депозитке ақша салуды қабылдауды күндізгі сағат 12-де аяқтайды.

Мерзімнің соңғы күніндегі сағат жиырма төртке дейінгі поштаға, телеграфқа немесе өзге де байланыс мекемесіне тапсырылған жазбаша мәмілелер мен хабарлама мерзімінде жасалған болып саналады. Мұндай әрекеттерді жасауда соңғы күнінің мерзімі жергілікті уақытпен есептеледі (АК-тің 176-бабы) [8, 162].

Мерзімнің түрлері: Азаматтық құқықтық мерзімдерді әртүрлі негіздер бойынша топтастыруға болады. Тағайындауына байланысты үш түрлі болады (АК-тің 17,28,178-баптары);

а) нормативтік

ә) шарттық (жақтардың келісімімен анықталады, мысалы:

АК-тің 277-бабы).

б) соттық (сот шешімімен қаралады).

Мерзімдер құқықтық табиғатына орай мынадай түрлерге бөлінеді:

1. Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімі;
2. Субъективті құқықтарды жүзеге асыру мерзімі;
3. Үзіп тастау мерзімі;
4. Кепілдік мерзімдер;
5. Кінәрат қоятын мерзімдер;
6. Азаматтық құқықтық мерзімдерді орындайтын мерзімдер;
7. Азаматтық құқықтарды қорғайтын мерзімдер.

Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімі дегеніміз уәкілетті тұлғаның өзіне тиесілі міндеттер мен құқықтарды жүзеге асыруға кететін уақыты.

Субъективті құқықты жүзеге асыру мерзімі заңмен тағайындалады. Мысалы: иелену мерзімі үшін белгілі бір мерзім тағайындалады (АК-тің 240-бабы).

Үзіп тастау мерзімі осы айтылған мерзімдерден ерекшеленеді, өйткені ол белгілі бір құқықтарды тоқтатып тастайды. Мысалы: Азаматтық кодекстің 216-бабында үлесті меншіктің қатысушылары, егер олар осы бапта көрсетілген мерзім ішінде, яғни он күн мерзім ішінде құқықтарын жүзеге асырмаса, сатып алудың басым құқығынан айырылады.

Кепілдік мерзім дегеніміз-сатып алушының ұзақ уақыт бойы сақтауға немесе пайдалануға арналған өнімдердің кемшілігін анықтап алуына берілетін мерзім болып табылады. Ондай өнімді қабылдап алған кезде кемшілігін баайқау мүмкін болмай, кейін барып одан ақау шықса, онда сатып алушы сол ақауды түзетуге, оны сапалы басқа тауармен ауыстыруға не затты қайтадан қабылдап, ол үшін төленген сомманы қайтарып алуға талап қоя алады. Кепілдік мерзімі мемлекеттік стандартпен, бекітілген техникалық шарттармен немесе шартпен белгіленеді.

Кінәрат мерзімі субъективті құқығын бұзған тұлға үшін заңмен белгіленеді, осы бұзушылыққа байланысты талаптар ерікті түрде орындалады. Заң кінәрат қойылған өтініштерді беру мерзімімен қатар кінәратқа жауап беру мерзімін де көрсетеді.

Міндеттемелерді орындау мерзімдері шартта екі жақтың келісімімен тағайындалады. Бұл талапты орындау шартта қаралған тұлғалардың мүддесіне орай міндетті саналады [9, 266].

Азаматтық құқықтарды қорғау мерзімдері- Азаматтық кодекстің 7-тарауында қаралған талап қою мерзімі болып табылады.

Азаматтық құқықтағы мерзімдер. Мерзімдердің түсінігі, есептелуі және түрлері

Мерзімнің түсінігі. Азаматтық құқықтарды және түрлері қорғау уақыт факторымен тығыз байланысты. Бұзылған құқықты және тағы басқа мәжбүрлі жүзеге асыру әрекет мүмкіндігі заңмен немесе шартпен көрсетілгендей жасалуы қажетті құқық қатынастарының пайда болуын, өзгерлуін, тоқтатылуын азаматтық заң белгілі уақыт кезеңімен немесе сәттермен байланыстырады [10, 255].

Мерзімді шектеу, тәртібі. Азаматтық заңдылық мерзімді есептеуге арналған ережелерді кезінен қарастырады. (АК 6т) АК 172б сәйкес, мерзім күнтізбелік күнмен, уақыт кезеңінің өтуімен, және де оқиғаға сілтеме отырып анықталады. Күнтізбелік сілтеме, көбінесе, азаматтық құқықтарды жүзеге асыру және міндеттерді орындау нақты уақытпен байланысты шарттарда кездеседі, мысалы, 2003 ж. 31 жетоксанда сот шешімінде де, сонымен қатар, заңның өзімен анықталуы мүмкін, мысалы, коммуналдық қызметтерге, салықтық төлемдерге міндетті сақтандыру үшін кезеңде төлемдар өткізілуі міндетті айдың белгілі бір күнінде сілтеме жасау жолымен [11, 360].

Уақты кезеңі болып табылатын мерзімдер, олардың ұзақтығына сілтеме жасай отырып, жылдармен, ойлармен, апталармен, күндермен немесе сағаттармен (АК 172 б) ал кейде, одан қысқа кезеңдермен анықталады.

Оқиғаға сілтеме жасай отырып мерзімді анықтаудың ерекшелігі, азаматтық құқық қатынастарының қатысушылары, оның пайда болуының нақты күнін алдын ала білмейді. Мысалы, өмірлік асырауында болу шартының аяқтауын заң, қашан қайтыс болатын белгісіз, сатушының өмірмен байланыстырады [12, 300].

Мерзімді дұрыс есептеу үшін оның басталуымен аяқталуын нақты анықтау маңызды болып табылады. АК 173б. сәйкес, мерзімнің өтуі, күнтізбелік күннен кейін немесе оқиға болғаннан кейінгі күні бастамады. Мысалы, мұра қалдырушы 14 қыркүйекте қайтыс болса, мұрагерлікті қабылдау немесе одан бас тарту белгіленген мерзімнен кейінгі күні, яғни 15 қыркүйектен басталады. Тура осылай, сағатты және минутты есептеу мәселесі шешіледі: мерзім келесі уақыт бірлігіннен бастап есептеледі [13, 166].

Мерзімнің өтуінің аяқталуы пайдаланып жатқан уақыт бірлігіне байланысты ажыратылады. Жылдармен есептелетін мерзім, мерзімнің соңғы жылының күніне және айына сәйкес өтеді. (АК 174 б. 1 тарт) мысалы, 2001ж. 1 сәуірде басталған үш жылдық талаптың ескіру мерзімі 2004 ж. 1 сәуірде аяқталған болып саналады. Кварталдармен, айлармен және апталармен есептелетін мерзімнің соңғы күні тура осылай шешіледі. Егер де мерзімнің аяқталуы солайда жоқ сәйкес келсе, онда мерзім сол айдың соңғы күнінде аяқталған болып есептеледі. Екі жақпен келісілген 2 айлық міндеттерді атқару мерзімі 1 қантардан бастап есептелсе, бұл мерзімнің аяқталуы 28 немесе 29 ақпанға түседі. Жарты аймен есептелетін мерзім, күнмен саналатын мерзім ретінде сол айдың күнінің санына байланыссыз 15 күнге тең болып табылар. Мерзімнің соңғы күні жұмыс істемейтін күнге сәйкес келсе, одан кейінгі жақын жұмыс күні, мерзім аяқталған болып саналады. (АК 175б).

Егер мерзім қандай да бір әрекеттерді бекітуі үшін жасалса, ол мерзімнің соңғы күнінің 24 сағатына дейін орындалуына мүмкін. Бірақта, бұл әрекеттер ұйымда орындалу керек болған жағдайда, ұйымсыз бекітілген ережелеріне бойынша сәйкес операциялар тоқтатылғанда, мерзім сол сағатта тоқтатылады. Мысалы, жұмыс күні аяқталады, қойманың жабылуы т.с.с. Мерзімнің соңғы күніндегі сағат жиырма төртке дейін почтаға, телеграфқа немесе өзге де байланыс мекемесіне тапсырылған жазбаша мәлімдемелер мен хабарламалар мерзімінде жасалған болып саналады.

Мерзімнің түрлері. Азаматтық құқықта кездесетін көптеген мерзімдер нақты негіздер бойынша жіктелуі мүмкін. Мерзімнің кіммен бекітілген байланысты заңдық, шарттық, соттық мерзімдер ажыратылады. Заңдық мерзімдер заңдарда немесе нормативтік актілерде белгіленген. Мысалы, заңмен мұрагерлікті қабылдау немесе одан бас тартудың алты айлық мерзімі бекітілген, толық азаматтық әрекет қабілеттігінің пайда болуы (АК 17 б), талаптың ескіру мерзімі (АК 178б) және т.б. Жақтардың келісімімен бекітілген мерзім-шартты деп аталады. Соттық мерзімдер - бұл сотпен бекітілген мерзімдер. Құқықтық салдарлар бойынша мерзімдер құқық қалыптастырушы, құқық өзгертуші, құқық тоқтатушы

болып бөлінеді. Жалпы ереже бойынша, атты беру кезі, меншік құқығының пайда болу кезін анықтайды. Құқық өзгерту мерзімінің басталуы мен өтуі азаматтық құқықтармен міндеттердің өзгеруіне алып келеді [14, 356].

Құқық тоқтатушы мерзімдер міндеттер мен құқықтардың тоқтатылуына әкеп соғады. Егер де мұрагершінің несие берушілері мұрагерліктің ашылған күнінен бастап алты ай, ішінде өз талабын айтпаса, ол талаптар күшін жояды.

Мерзімдер сипатына байланысты императивтік және диспозитивтік, абсолюттік анықталған, қатысты анықталған, анықталмаған, жапы және арнайы және т.б. болып ажыратылады. Императивтік мерзімдер заңмен нақты анықталған және олар тараптардың келісімімен өзгертілмейді. Оларға, көбінесе, талаптың қабылдаудың ескіру мерзімі, азаматтық құқықтардың болу мерзімі жатады. Диспозитивтік мерзімдер, заңдармен қарастырылған, дегенмен тараптардың келісімімен өзгертуге болатын мерзімдер.

Абсолютті анықталған заңды салдарлармен байланысты уақыт кезеңі. Оларға, мысалы, күнтізбелік күнмен немесе уақыттың нақты бір бөлігімен белгіленген мерзімдер. Қатысты анықталған мерзімдер нақты кезеңмен немесе уақыт сәтімен байланысты, бірақ нақтылықтың аз болуымен сипатталады.

Анықталмаған мерзімдер – заңмен немесе шартпен уақыты бекітілмеген, бірақ бұл құқық қатынастарында уақыт шегінің бар болуын болжайды. Осылайша мүлік уақытша өтеусіз пайдалануға немесе белгісіз мерзімге жалға берілуі мүмкін.

Жалпы мерзімдер деп азаматтық құқықтың кез-келген субъектісіне қатысты жалпы мағыналы мерзімдер. Мысалы, сенімхаттың әрекет етуінің жалпы мерзімі үш жыл (АК 168б). Арнайы мерзімдер – заңда тікелей көрсетілген жағдайларда әрекет етеді және жалпы мерзімдердің ережелері шектелген.

Мерзімдерді олардың тағайындалуына байланысты, азаматтық құқықтарда жүзеге асыру мерзімі, азаматтық міндеттерді атқару мерзімі және азаматтық құқықтарды қорғау мерзімдері, маңызды орын алады.

Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру және азаматтық міндеттерді орындау мерзімдері.

Список использованной литературы

1. ҚР-ның Азаматтық құқығы: Төлеуғалиев Ғ.И.жалпы бөлім -1том, оқулық Алматы жеті жарғы 2001ж
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2022.12.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
3. Гражданское право. Том 2. Учебник для вузов (академический курс), под ред. М.К. Сулейменова, Ю.Г. Басина. –Алматы, 2000.
4. Гражданское право РК учебное пособие общая часть Алматы 1999 г.
5. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий. В 2-х кн., под ред. М.К. Сулейменова, Ю.Г. Басина. Алматы, 1998.
6. Диденко А.Г, Басин Ю.Г, Иоффе О.С. и др. Гражданское право: Учебное пособие. Алматы, 1999.
7. Дәнекер халықаралық құқық және халықаралық бизнес институты. Азаматтық құқық практикум: Ынтымақов жалпы бөлім Астана дәнекер 2005ж.
8. ҚР-ның Азаматтық құқығы: Төлеуғалиев Ғ.И.жалпы бөлім -1том, оқулық Алматы жеті жарғы 2001ж.
9. Гражданское право, под ред. Ю.К.Толстого и А.П. Сергеева. В 3-х Т.СПб., 1996-99.
10. Гражданское право. Учебник. /Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. –3-е изд., перераб. и доп.-М.: ПРОСПЕКТ. Ч.1, 1998.- 631с.

11. *Гражданское право: Курс лекций. Учебное пособие. /Отв. Ред. О.Н. Садигов. - М.: Изд-во БЕК. Ч. 2: Обязательственное право. - 1997. - 687с.*
12. *Советское гражданское право: в 2 ч. Учебник. /Отв. Ред. В. А. Рясенцев. - 3-е изд., перераб. и доп.-М.: Юридическая литература. Ч. 1, 1986.- 559с.*
13. *Гражданское право. Учебник в 2-х Ч, под ред. Е.А. Суханова. - М., 1993.*
14. *Басин Ю.Г. Юридические лица по гражданскому законодательству Республики Казахстан. Понятие и общая характеристика. Учебное пособие. - Алматы., 2000.*

Тыйлов Н.Т.

Қайнар Академиясының құқықтану мамандығының магистранты

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МЕРЗІМДЕРІ

Аннотация: Ғылыми мақала азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімдеріне арналған. Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімі - уәкілетті тұлғаның өзінің субъективтік құқығын жүзеге асыру үшін қандай да бір әрекеттерді өзі жасауға немесе міндетті тұлғадан белгілі бір әрекеттерді талап етуге құқығы бар (кейде міндетті болып табылатын) уақыт. Бұл терминдердің негізгі мақсаты – уәкілетті тұлғаға оның мүдделерін қанағаттандыру үшін өзінің субъективтік құқығын пайдаланудың нақты мүмкіндігін беру.

Түйін сөздер: азаматтық құқық, мерзім, заңды фактілер, заңнама, мәміле, заңдық салдар, мерзімдерді есептеу.

Аннотация: Научная статья посвящается раскрытию понятия сроком осуществления гражданских прав. Срок осуществления гражданских прав — это время, в течение которого управомоченное лицо вправе (а иногда и обязано) само совершать какие-либо действия по реализации своего субъективного права либо потребовать совершения определенных действий от обязанного лица. Главное назначение этих сроков состоит в обеспечении управомоченному лицу реальной возможности использовать принадлежащее ему субъективное право для удовлетворения своих интересов.

Ключевые слова: гражданское право, сроки, юридические факты, законодательство, сделки, исчисление сроков.

Annotation: The scientific article is devoted to the disclosure of the concept of the timing of the implementation of civil rights. The term for exercising civil rights is the time during which the authorized person has the right (and sometimes is obliged) to take any actions to exercise his subjective right himself or to demand certain actions from the obligated person. The main purpose of these terms is to provide the authorized person with a real opportunity to use his subjective right to satisfy his interests.

Keywords: civil law, terms, legal facts, legislation, transactions, calculation of terms.

Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімі деп – субъективтік құқықтарды иеленушінің субъективтік құқықтарын жүзеге асыру. Көбінесе ол - заңмен немесе нормативтік актілермен бекітіледі, бірақ жақтардың келісімен де қарастырылуы мүмкін. Бұл мерзімдер, өз кезегінде, азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімі, талаптық, кепілдік мерзімдер, пайдалану, қызмет, жүзеге асыру, сақтау, көлік мерзімдері болып бөлінеді.

Азаматтық құқықтардың болу мерзімдері – бұл субъективтік құқықтардың уақытта әрекет ету мерзімі. Оларды ерекше топқа бөлу, мерзімсіз құқықтармен, мысалы, меншік құқығы, авторлық құқық, тұрғын үйді жалдау құқығы т.б. және белгісіз мерзімге әрекет ету құқықтары, мысалы, белгісіз мерзімге бекітілген жалдау шарты бойынша мүлікті пайдалану

құқығы әрекет ету шектеру уақытпен шектелген субъективтік құқықтардың бар болуымен байланысты.

Осылай, сенімхат 3 жылдан артық емес мерзімге берілуі мүмкін, шығармаға патент әрекетінің мерзімі жиырма жылмен шектелген, авторлық құқық автордың барлық өмірі және оның өлімінен кейін (мерзімсіз қорғалатын авторлық құқылықтан басқа) әрекет етеді және т.б.

Субъективтік құқықтардың уақытша әрекетін шектеуді енгізудің себептері әртүрлі сипатталады, дегенмен, бұл көбінесе тұлғаның мүдделерінің тұтастай қоғам мүдделерімен сәйкес келуінің қажеттілігімен қамтамасыз етіледі.

Субъективтік құқықтардың болу мерзімінен мерзімдері ажырату қажет. Олар, сонымен өкілетті тұлғаға қатаң анықталған ұйымдастыру үшін өкілетті тұлғаға қатаң анықталған уақыт береді. Дегенмен, егер құқықтардың мерзімдері осы құқықтардың қалыпты жалғасуын аңқтаса, онда мерзімдер орындалмауы немесе орындалуы қажетті емесе жағдайларда субъективтік құқықтардың алдын ала тоқтатылуын тағайындайды. Осылай, тұрғын үйде жалға алушының ұзақ уақыт болмауы, егер де ол жалға алу шартында көзделген болса, жалға алу шартын тоқтатудың негізі болып табылады [1, 155].

Субъективтік құқықтардың болу мерзімінен мерзімдердің айырмашылығы, өкілетті тұлғамен жүзеге асырылуы қажетті шарттар негізінде болуы мүмкін субъективтік құқықтарды ғана қарастырады.

Азаматтық құқықта мерзімдерге қатысты пікірлер көп емес. Талаптық мерзім - өкілетті тұлғаның міндетті тұлғаға олардың арасындағы болған түсініспеушілікті реттеу мақсатында өзінің бұзылған құқықтарын сотқа дейін қорғауға құқылы, ол кейінде міндетті мерзім аралығы.. Бұл ережені ерікті түрде шешілуі мүмкін, бұзылған құқықты қорғау туралы мәселелержәне тараптар арасында дау болмаған, істің мән жайы анық болған жағдайларда бұзылған азаматтық құқықтарын қалпына келтіруді және өндірістік емес процессуалдық шығындарды азайтумен, заң шығарушының соттық істердің санын қысқартуға тырысуы негізделеді.

Тауарларды ауыстыру туралы немесе кемшіліктерін жою туралы претензиялық талаптарын жеткізушіге кредитормен кемшіліктерді бекіту үшін, ұзақ пайдаланушыға немесе сақтауға арналған таруарларға қатысты заңмен, сонымен қатар, стандарттармен, техникалық жағдайлармен немесе шартпен одан да ұзақ мерзімдер қарастырылуы мүмкін. Былайша айтқанда, кепілдік болып табылатын көрсетілген мерзім ішінде бұйымды ауыстыру және барлық кемшіліктерді өз есебінен жоюға міндеттенеді және бұйымдық қызметті қарсылықсыз орындағаны үшін борышкер кепілденеді.

Заң бойынша, кепілдік мерзімдер бұйымды қабылдау кезінде байқалмайтын, бірақ оны пайдалану сақтау, өндеу, эксплуатациялау және т.б. үрдістер кезінде кемшіліктерден қорғау үшін бекітіледі.

Кей жағдайда кепілдік күнтізбелік мерзімге емес, басқа да тәсілдермен, мысалы, кепіл машинаның километр жүргізуімен беріледі.

Кепілдік – заңмен қарастырылғандай басқа да сипаттағы мерзімдер, мысалы, пайдалану,сақтау, өндеу, транспорт. Осыған байланысты олар негізінен жеке топтарға бөлінбейді және әдебиеттерде кепілдік мерзімдердің түрлері ретінде қарастырылады.

Осыған байланысты, олар ерекшеліктерге ие бола отырып, ерекше құқықтың салдарларға әкеліп соғады. Солай, уақыт өте келе пайдалану қасиетін жоғалтатын тауарларға, химияның тұрмыстық бұйымдарға, медикаменттерге, иіс су – косметикалық тауарларға, азық-түліктерге қатысты пайдалану мерзімі бекітіледі. Пайдалану мерзімі өтп кеткен тауарларды сату тыйым салынады. Тауарлардың пайдалану мерзімі оны жасаған күннен бастап есептелеу және тауарды пайдаланудың жарамдылығы уақыт кезеңі мен, немесе күнмен анықталады.

Пайдалану мерзіммен дайындаушы тұтынушыға тауарды мақсатқа сай пайдалануын қамтамасыз етуге немесе оның кесірінен болған кемшіліктері үшін жауапкершілікке тартылуға міндетті – тауардың қызмет мерзімімен ұқсас. Дегенмен, егер де мерзім

нормативтік-техникалық құжаттармен анықталады, онда қызмет мерзімі дайындаушылардың өздерімен немесе тұтынушылармен келісе отырып бекітіледі. Тауардың қызмет мерзімі оны тұтынушыларға сатан күннен бастап есептеледі, ал егер де оны бекіту мүмкін болмаса, дайындалған күннен бастап.

Әрекеттегі заңдылық бойынша кепілдік мерзімге мағынасы жағынан сәйкес келмейтін ерекше мағыналы мерзімдер - сақтау, өндеу, санау, т.б. мерзімдер.

Міндеттерді орындау мерзімдері. Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімдерімен азаматтық міндеттерді орындау мерзімдері тығыз байланысты. Міндеттерді атқару мерзімі, яғни заңдармен, әкімшілік актілермен немесе шартпен қарастырылуы мүмкін борышкер белгілі бір әрекеттерді жасауға міндетті немесе, керісінше орындалуыныңбас тарту мерзімі.

Міндеттерді орындауды жалпы және жеке мерзім деп бөлеміз. Жалпы мерзім - міндеттерді орындаудың барлық кезеңін қамтиды. Ондай жалпы мерзімдер жақтардың келісімімен жеткізу мерзімі болады, мысалы, 2003 ж. жалпы мерзім шегінде азаматтық құқық қатынастарының қатысушылары міндетті орындаудың жеке мерзімі туралы келісіуне болады. Осылай, жеткізу кестелерінде тауардың нақтыланатын жеке партияларын жеткізудің мерзімдері жеткізу шартында жиі ескертіледі. Шартта жұмыстық және т.б. жеке этаптарын аяқтау мерзімдері қарастырылуы мүмкін. Борышкер жақтан міндеттерді орындау жалпы мерзімді ғана орындау емес, сонымен қатар, жақтармен бекітілген аралық мерзімдерді орындау жатады. Заң міндеттерді алдын ала орындаудың мүмкінділігіне қатысты жауапкершілігі мерзімінен арнайы ережелерді қамтиды.

Талап қою мерзімі-адам құқығының немесе заңмен қорғалатын мүдденің бұзылуынан туындайтын талаптың қанағаттандырылуы мүмкін болатын уақыт кезеңі. Сонымен, талап қою мерзімі дегеніміз – бұл заңда белгіленген мерзім, яғни бұл мерзім өткеннен кейін ақы талап ету құқығы жойылады, басқаша айтқанда, құқықты еріксіз жүзеге асыру мүмкіндігі жойылады [2].

Талап қою мерзімін қолдану өте қажет болып табылады, өйткені бұған мынадай себептер бар- бір жағынан, арада ұзақ уақыт өтіп кеткеннен кейін даулы құқықты анықтау сот органдарына қиын жұмысболып табылса, екіншіден, іс жүзінде ұзақ уақыт бойы болып келген қатынастарды бұзу шаруашылық жағдайына бірқатар іркіліс тудырып, тиімсіз салдарға тудырулары ықтимал.

Талап қоюды реттеу нормалары өктем (императивті) сипатта болады. Яғни тараптар талап қоюшылықты келісімімен өзгерте алмайды, бекітілген талап қою мерзімі мен оны есептеу тәртібін бұрмалауға жол берілмейді. Талап қою мерзімдері жалпы және арнаулы болып бөлінеді [3.58]. Талап қоюдың жалпы мерзімі үш жыл болып белгіленеді. Талаптардың жекелеген түрлері үшін заң құжаттарымен талап қоюдың жалпы мерзімімен салыстырғанда қысқартылған немесе неғұлым ұзақ арнаулы мерзімдері белгіленуі мүмкін. Мысалы:арнайы (қысқартылған) мерзімдер көлік заңдарында қаралған (ҚР-ның темір жолдарының Уақытша Уставының 155,156-баптары). Заңды талап мерзімдерінің арнаулы мерзімдері де қолданылады. Мысалы, АҚ-тің 159-бабының 9 және 10-тармақтарында көзделген негіздер бойынша талап қою мерзімі зорлық немесе қорқыту ықпалымен мәміле жасалып, сол зорлық немесе қорқыту тоқтатылған күннен бастап не талап қоюшы мәмілені жарамсыз деп тануға негіз болып табылатын өзге де мән-жайларды білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап бір жыл болады. Осы арада ескере кететін жайт, шетелдерде талап қоюдың мерзімдері әлдеқайда ұзақтау келеді [1, 165].

Талап қою мерзімі қолданылмайтын талаптар: Талап қою мерзімі азаматтық құқық қатынастарында заңда қаралған мынадай жағдайлардан басқасының бәрінде қолданылады, яғни АҚ-тің 187-бабына сәйкес :

1)заң құжаттарында көзделгеннен басқа реттерде материалдық емес игіліктер мен мүліктік емес өзіндік құқықтарды қорғау туралы талаптарға;

2)салымшылардың банкіге банктік салымдарды беру беру туралы талаптарына;

3) азаматтың өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиянның орнын толтыру туралы талаптарға қолданылмайды. Алайда, талап қою мерзімі өтіп кеткеннен кейін қойылған талаптар талап қойылған соң үш жылдан асырмай қанағаттандырылады;

4) егер меншік иесінің немесе өзге де заң иеленушінің өз құқығының кез-келген бұзылуы иеліктен айыруға байланысты болмаса (АК-тің 264-265 баптары), олардың осы құқық бұзушылықты жою туралы талабына;

5) заң құжаттарымен белгіленген реттерде басқа да талаптарға да қолданылмайды. Заң актілерімен бұдан басқа да талаптарға талап қою мерзімі қолданылмайтын жағдайлар тәртіптелуі мүмкін [4, 258].

Талап қою мерзімінің есептелуі: талап қою мерзімінің өтуі адам құқық бұзушылық туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен басталады (АК-тің 180-бабы). Осы сәттен бастап жәбірленушінің әрі материалдық, азаматтық іс жүргізу тұрғысынан талап-арыз беру құқығы пайда болады. Материалдық тұрғыдан алғанда, талап ету құқығы дегеніміз белгілі бір азаматтық құқықты еріксіз түрде, яғни міндеткер жақтың ықтиярынан тыс орындату. Құқықты еріксіз түрде орындату-тиістіні сот арқылы алу әдісімен жүзеге асырады. Кейбір жағдайларда өзінің құқығын сотқа арызданбай-ақ, еріксіз орындататын реттер болады (мысалы: жүкті бермей ұстап қалып тасымалдың ақысын немесе сол жүктің құнын алу). Соныменен бұзылған құқықты еріксіз түрде қайта орындатуға заңның беретін мүмкіншілігі материалдық мағынасында талап ету құқығын құрады. Бұл мағынасындағы талап ету құқығын сот арқылы құқығын сот арқылы қорғау құқымен шатыстырмау керек. Талап қою мерзімі материалдық талап ету құқығын жояды, бірақ азаматтық іс жүргізу құқығын жоя алмайды. Талап ету мерзімі өтіп кетсе де сот азаматтық істі қарауына алуға міндетті, бірақ оны қарау кезінде талап қою мерзімі өтіп кеткендігі анықталған жағдайда ғана сот талапкердің талабын қанағаттандырудан бас тартады [5, 55].

Список использованной литературы

1. ҚР-ның Азаматтық құқығы: Төлеугалиев Ғ.И. жалпы бөлім -1том, оқулық Алматы жеті жарғы 2001ж
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2022.12.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
3. Гражданское право. Учебник. В 2 т. /Отв. Ред. Е.А. Суханов. - М.: Изд-во БЕК. Т.1, 1993.-383 с.
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий. В 2-х кн., под ред. М.К. Сулейменова, Ю.Г. Басина. Алматы, 1998.
5. Диденко А.Г, Басин Ю.Г, Иоффе О.С. и др. Гражданское право: Учебное пособие. Алматы, 1999.

СЕКЦИЯ 3. КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ.

Калкаева Н.Б.

*з.э.к., қауымдастырылған профессор, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: nesibeli77@mail.ru*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫС ЗАТЫ, ОНЫҢ ОБЪЕКТИДЕН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

Аңдатпа. Мақалада қылмыстық құқық ғылымында қылмыс затын түсінудің тұжырымдамалық мәселелері қарастырылған. Автор мақалада қылмыс затының мазмұнын анықтаудағы түрлі тәсілдерді, оның қылмыс құрамы құрылымындағы орнын, сонымен қатар қылмыс затын қылмыстың объектісінен ажырату мәселелерін де қарастырған. Сонымен қатар, мақалада қазіргі таңда оларға қатысты қоғамдық қатынастар пайда болып және оларға әсер ете отырып кінәлі қылмыстық қол сұғушылық жасайтын материалдық немесе материалдық емес құндылықтар қылмыс заты ретінде танылып отырғандығы көрсетілген.

Түйін сөздер: қылмыс, қылмыстық қол сұғушылық, қоғамдық қатынастар, мүдделер, қылмыс объектісі, қылмыс заты.

Аннотация. В статье рассматриваются концептуальные проблемы понимания предмета преступления в науке уголовного права. Автором в статье рассмотрены различные подходы к определению содержания предмета преступления, его место в структуре состава преступления, а также вопросы отделения предмета преступления от предмета преступления. Кроме того, в статье указано, что в настоящее время предметом преступления признаются материальные или нематериальные ценности, в отношении которых возникают общественные отношения и, воздействуя на них, виновные совершают преступные посягательства.

Ключевые слова: преступление, преступное посягательство, общественные отношения, интересы, объект преступления, предмет преступления.

Abstract. The article discusses the conceptual problems of understanding the subject of a crime in the science of criminal law. The author in the article considers various approaches to determining the content of the subject of the crime, its place in the structure of the corpus delicti, as well as issues of separating the subject of the crime from the subject of the crime. In addition, the article states that currently the subject of the crime is recognized as material or intangible values, in respect of which social relations arise and, acting on them, the perpetrators commit criminal encroachments.

Key words: crime, criminal encroachment, social relations, interests, object of crime, subject of crime.

Қылмыстық құқық ғылымында көптеген жылдар бойы қылмыс затын қылмыстық қол сұғушылық объектісінің бір бөлігі ретінде сипаттайтын теория басымдылыққа ие. Аталған дәлелсіз қабылданған пікірге сәйкес қылмыс заты қылмыс құрамының факультативті белгісі болып есептеліп, қылмыс объектісінің түсінігіне кіреді. Мұнымен қоса, қылмыс затының түсінігі мен оның мазмұнына қатысты сұрақтар даулы болып отыр.

Қылмыстық құқық ғылымында қылмыс затын анықтау мәселесі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Аталған түсінік түрлі мағынада түсіндіріледі, көптеген маңызды теориялық және тәжірибелік міндеттерді шешуге мүмкіндік бермейтін ғалымдармен дәлел ретінде пайдаланылатын өзінің шынайылығына қарамастан бір-біріне қарама-қайшылық тудыратын түрлі анықтамалар мен ережелерден тұрады. Қылмыстық құқық ғылымында

қылмыс объектісі мен қылмыс заты түсініктерін бөліп қарастыру мәселесі бұрыннан өзекті болып отыр. Бұл орайда қылмыс заты қылмыс құрамының жеке белгісі ретінде өзіндік маңызға ие, өйткені қоғамға қауіпті қол сұғушылықты жасау механизміндегі қылмыс затының орны ерекше, себебі ол қылмысты саралау мен қылмыстық құқықтық қатынастардың шегін анықтауға тікелей әсер етеді. Әрине қылмыс затының маңызын бағалау оңай шаруа емес, қазіргі таңға дейін қылмыс құрамы құрылымындағы қылмыс затына қалай қарау керек екендігі, қылмыс заты қоғамдық қатынастардың таза материалдық компоненті болып табылады ма және қылмыс заты жоқ қылмыстық құқық бұзушылықтар бар ма деген мәселелер шешілген жоқ.

Қылмыстық құқық ғылымында қылмыс құрамы құрылымындағы қылмыс заты және оның маңызы туралы біршама тұжырымдамалық ойлар қалыптасқан. Алайда олардың барлығы қылмыстық қол сұғушылықтың мазмұндық жағын түсіндіретін және қылмыстық-құқықтық қорғау объектісіне қылмыстық әсер ету механизмін сипаттайтын екі-үш теорияға жинақталуы мүмкін[1].

Кеңес заманындағы ғалымдар мен қазіргі таңдағы басым көпшілік зерттеушілер қылмыстың заты ретінде оларға қол сұғушылық арқылы қылмыс объектісіне зиян келтірілетін материалдық дүние заттарын танып отыр. Аталған теория қылмыс затының материалдық табиғатынан шығып отыр және заттың мағынасын философиялық тұрғыдан түсінуге (қылмыстық әсер етудің объектісі болып іс жүзіндегі, нақты материалдық объектілер: заттар, нәрселер танылады) негізделген. Қылмыс заты түсінігінің көлемі тек заттай, материалдық заттардың шеңберімен, яғни шынайы дүниенің материалдық заттарының көзқарасымен шектеледі шектеледі. Аталған теорияны жақтаушылар қылмыстың заты ретінде идеалды заттар мен мүдделерді тану үшін негіз жоқ, себебі оларға тікелей әсер ету мүмкін емес. Н.И.Коржанский қылмыс заты ретінде психикалық немесе физикалық әсер ету жолымен бұл қоғамдық қатынастар саласында әлеуметтік қауіпті зардаптар келтірілетін қоғамдық қатынастардың белгілі бір жақтары көрініс табатын, өзіндік қасиеттері бар материалдық заттарды санады [2, 65 б.]. Е.А.Фроловтың көзқарасы бойынша қылмыс заты ретінде нақты бір қоғамдық қатынастардың өмір сүруінің материалдық негізі, жағдайы мен себебі болып табылатын және оларды алу, бүлдіру немесе түрін өзгерту арқылы қылмыстық құқықтық қорғау объектісіне зиян келтірілетін заттарды түсінуіміз қажет [3, 18 б.]. В.Я.Таций қылмыс заты болып қылмыстық заң оны нақты бір қылмыс құрамының белгісі бар тұлғаның әрекетімен байланыстыратын әлемнің белгілі бір қасиеттерге ие кез-келген материалдық заттары табылады деп көрсеткен болатын. С.Ф.Кравцов болса қылмыс заты – қылмыс объектісіне қол сұғу арқылы пайда болатын қылмыстық заңда тікелей көрсетілген қоғамдық қатынастардың материалдық элементі деп санады [4, 9 б.]. И.В.Кузнецов қылмыс затын заңсыз әсер ету жолымен қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға, игіліктер мен мүдделерге зиян келтірілетін немесе мұндай зиян келтірілу қаупін туғызатын қылмыстық заңмен қарастырылған сыртқы әлемнің заты немесе физикалық нәрсесі деп анықтаған [5, 7 б.]. А.А.Музыка мен Е.В.Лашук қылмыс затын – оларға қатысты және оларға тікелей әсер ету жолымен (немесе әсер етпей) қылмыстық әрекет жасалатын материалдық құндылықтардан (оларды адам сезім мүшелері арқылы сезіне алады немесе арнайы техникалық құралдар арқылы бекіте алады) көрініс табатын қылмыс объектісінің факультативті белгісі деп жобалайды.

Дегенмен қылмыс затын мұндай материалистік түсіну (сыртқы ортаның материалдық объектісі ретінде ғана) қазіргі қоғам реалияларына сәйкес келмейді немесе аталған құқықтық категорияның шектерін негізсіз тарылтады. Сірә қоғамдық қатынастардың дамуының заманауи кезеңінде қылмыстық құқық оларға қатысты қоғамдық қатынастар қалыптасатын тек материалдық әлемнің бөлшегі болып табылатын заттардың ғана емес, сонымен қатар материалдық емес құндылықтардың да (ақпарат, интеллектуалдық меншік, мүліктік құқықтар) қорғалуын қамтамасыз етуі қажет. Бұл мағынада қылмыс заты ретінде оларға әсер ету арқылы кінәлі бұл қатынастарды бұзатын әлеуметтік (материалдық және материалдық емес сипаттағы) құндылықтарды түсіну керек.

Мысалы, Г.П.Новоселов қылмыс заты ретінде оларға қылмыстық қол сұғу зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін туғызатын адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндігі бар түрлі материалдық немесе материалдық емес құндылықтарды (мүдделерді) қарастырады [6, 32 б.]. Н.В.Вишнякованың көзқарасы бойынша қылмыс заты деп қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін тудыратын, оларға қарсы қылмыстық қол сұғушылық бағытталып, орын алатын және оларға қатысты қорғалатын қатынастар туындайтын мүдделерді (материалдық және идеалды) айтуға болады. В.Н.Винокуров қылмыс затын қоғамдық қатынастардың көрініс табу нысаны ретінде – қылмысқа дейін өмір сүрген адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын (әлеуметтік маңызға ие), қабылдауға қол жетімді және өзгерістерге бейім сыртқы әлемнің заттары, ақпарат, энергия, экология объектілері [7, 106 б.].

Қазіргі таңда құқыққа қарсы әсер етулерге бейім көптеген құбылыстардың орын алып жатқандығы туралы деректерді жоққа шығаруға болмайды. Қылмыстық-құқықтық қорғау объектілерінің қатарына материалдық емес құндылықтарды (ақпарат, интеллектуалдық меншік объектілері, қолда жоқ ақша (безналичные), құжатсыз бағалы қағаздар, қызметтер, энергияның алуан түрлері) сипаттайтын қоғамдық қатынастар да кіреді. Ал олар өз кезегінде материалдық әлем заттары сияқты қылмыс затының дәстүрлі түсінігімен қамтылмауы мүмкін. Бұл көзқарас тұрғысынан қылмыстық құқық қылмыс заты ретінде оларға қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын және оларға әсер ету арқылы кінәлі қылмыстық қол сұғушылық жасайтын материалдық немесе материалдық емес мүдделерді (құндылықтарды) тануы тиіс екендігін белгілеу қажет.

Қылмыс затының екінші теориясының мәні қылмыс затын қылмыс құрамының объективтік жағының белгілеріне жатқызу керектігінде. Қазіргі таңда бұл идеяны М.П.Бикмурзин белсенді жақтап келеді. Оның пікірінше, қылмыс заты қылмыс құрамының объектісін емес, объективтік жағын сипаттайтын белгі болып табылады. Қылмыс құрамы белгілерінің жүйесіндегі қылмыс затының орналасуы туралы сұрақты басқаша шешетін болсақ, қылмыстық қол сұғушылық объектісіне жат заттар – қауіпті заттар, күмәнді ақпарат, сатып алу заттары сияқты заттар қылмыс құрамы белгілері қатарында белгісіз орында қалып қояды. Заманауи қылмыстық заңнамада бұл заттар қандай да бір негізсіз қылмыс заты түсінігінің көлеміне кіреді. Бұл өз кезегінде қылмыс объектісіндегі қылмыс затының орны туралы ережеге қайшылық тудырады. Ұсынылып отырған қылмыс затын қылмыстың объективтік жағының белгісіне ауыстыру бұл қарама-қайшылықты шешуге мүмкіндік берер еді [8, 166-167 бб.]. Мұнымен қоса қылмыс затын қылмыс құрамының объективтік белгісі ретінде қарастыру қазіргі таңда қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделермен қандай да бір объективтік қажетті байланысы жоқ заттар тобының бар болуы негізі бойынша қолдау таппайтын тәрізді. Қылмыстық құқықтың теориясы да тәжірибесі де заңның еркін айналымдағы немесе азаматтық айналымнан алынған не шектелген заңды немесе заңсыз иеленуді, заттарды қорғайтындығын куәландырып отыр. Шын мәнінде бұл жерде мәселе қылмыстық қол сұғушылықтың затында емес, қылмыстық-құқықтық қорғаудың объектісінде болып отыр.

Қылмыс құрамының құрылымында қылмыс затының бар екендігін жоққа шығаратын да көзқарастар бар (М.М.Исаев, Б.С.Никифоров, А.А.Пионтковский). Қылмыс заты қылмыстың тікелей объектісі, бұл ретте қылмыс заты мен объектісін қарсы қойып салыстырудың негізі жоқ. Аталған тұжырымдаманы жақтаушылар адамдардың мүдделерін білдіретін әлеуметтік құндылық ретіндегі қылмыс заты адамдардың түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндігі бар, сондықтан ол қылмыскердің басқа біреуге тиесілі құндылықтарды заңсыз иелену, бүлдіру немесе жоюға ниеті пайда болған кезден бастап қылмыс объектісі болып шыға келеді. Осылайша қылмыс затына қарамастан кез-келген талан-тараждың объектісі болып адамның, қоғам немесе мемлекеттің меншігі болып табылатын біреудің мүлкі табылады. Сондықтан меншікке қарсы қылмыстар жеке адамға, қоғамға немесе мемлекетке қарсы қылмыстар ретінде есептеледі.

Көріп отырғанымыздай, қылмыс затының мәнін, оның қылмыс құрамы жүйесіндегі орнын түсінуге байланысты орын алып отырған қайшылықтар ең алдымен қылмыстық құқық теоретиктерімен «қылмыс объектісі», оның қылмыс затымен байланысы түсініктерін дұрыс түсінбеулерінен.

Қазіргі постиндустриалды қоғам заманында әлеумет пен экономикада болып жатқан процесстерге көңіл аудармауға болмайды және бұрынғысынша қылмыстық құқықтағы қылмыс заты деп тек материалдық құндылықтарды санаудың қажеті жоқ. Бұл ретте егер қылмыс заты ретінде материалдық құндылықтармен қатар материалдық емес құндылықтарды да қарастыратын болсақ қылмыс затын қылмыстың объектісімен теңдестіру және оның қылмыс құрамы құрылымындағы орны мәселесін шешу қажет.

Егер қылмыс затын оған қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын қылмыс объектісі ретінде қарастыратын болсақ, онда әлеуметтік құндылықтар мен мүдделерді білдіретін қылмыс объектісі мен қоғамдық қатынастар жөнінде айта кеткен дұрыс болады. Нақты қоғамдық қатынастың құрылымын бірқатар элементтер қатары құрайды: а) оған қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын зат (нақты мүдделер); б) қоғамдық қатынастар субъектілері (мемлекет, заңды және жеке тұлғалар); в) қоғамдық қатынастар субъектілерінің арасындағы әлеуметтік байланыс – қызмет. Осылайша қоғамдық қатынастардың заты болып мұндай қатынастар пайда болып, өмір сүретін барлық заттар табылады. Ал олар ретінде материалдық игіліктер, құндылықтармен (заттар, ақша, бағалы қағаздар және басқа мүліктер) қатар, материалдық емес, рухани құндылықтар мен игіліктер (абырой, ар-намыс, өмір, денсаулық, ақпарат, ерекше құқықтар және тағы басқалары) болуы мүмкін.

Белгілі бір қоғамдық қатынастарға қылмыстық қол сұғушылық бұл қатынастардың затына әсер ету арқылы жүзеге асады, ал затсыз қоғамдық қатынастар болмайды. Сәйкесінше бұл жағдайда біздер затсыз қылмыс ар болмайды деп атуға мәжбүр боламыз.

Қылмыскер әсер ететін қылмыс заты ретінде тек материалдық дүниенің заттары ғана танылады деген көзқарасты жақтаушы құқықтанушылар қол сұғушылық қандай да бір моральдық немесе рухани құндылықтармен байланысты қатынастарға бағытталған қылмыс затынсыз болатын қылмыстардың болуына еріксіз қайшылық тудырады. Мысалы, О.Е.Спиридонова аталған қайшылықты қылмыс затының түсінігін жетілдіру жолымен шешуді ұсынып отыр. Оның айтуынша: «...материяны басқа заттармен теңдестірмей, оны объективтік шындық ретінде қарастыру қажет. Бұл тұрғыда интеллектуалдық құндылықтар да, қандай да бір құқықтар да, мүдделер де нақты шынайылықты құрайды, яғни олар материалды құндылықтар болып табылады. Өйткені бұл дүниеде басқа құндылықтармен қатар өмір сүруде. Сондықтан сөздің кең мағынасында оларды материалдық дүниенің заттары деп атауға болады» [9, 10-11 бб.].

Алайда егер қылмыс заты ретінде адамдар арасында оған қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын затты қарастыратын болсақ, онда қоғамдық қатынастар заты қылмыс затымен сәйкес келеді, немесе оларға қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын құндылықтар қол сұғушылық нәтижесінде қылмыстық әсер етуге ұшырап, нәтижесінде әлдекімге зиян келтіріледі немесе зиян келтірілу қаупі туындайды. Бұл ретте Г.П.Новоселовтің пікірін дұрыс деуге болады. Оның айтуынша «кез-келген қоғамдық қатынастың заты қылмыстың объектісі мен субъектісі болатынын көрсететіндей, қоғамдық қатынастың объектісі мен субъектісі оның затының болуын болжайды. Бұл көзқарасқа қарағанда қылмыс тек объекті мен субъектісіз ғана емес, сонымен қатар қол сұғушылықтың затынсыз болмайды дегенді білдіреді. Айтылғандарға сәйкес мәселе «қылмыс заты бар» немесе «қылмыс заты жоқ» қылмыстар туралы емес, мәселе қылмыс заты болып әртүрлі материалдық құндылықтар (мүлік, ақша және тағы басқалары) және қылмыс заты ретінде материалдық емес құндылықтар (абырой, ар-намыс, интеллектуалдық меншік және тб.) табылатын қылмыстар туралы болуы қажет [10, 152 б.].

Сонымен қазіргі таңда қылмыс заты ретінде оған қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын құндылықтарды тану көпшілікпен мақұлданған. Бұл ретте қылмыс

субъектілері олардың мүдделерін білдіретін, соған байланысты бұл заттар әлеуметтік құндылықтар болып табылатын өзара белгілі бір қылмыс заты үшін нақты қатынасқа түседі. Аталған жағдайда қылмыс заты қорғалатын қоғамдық қатынастардың құрамдас бөлігі болып табылады; олар ретінде қоғамдық қатынастардың заты ретінде танылатын жеке элемент қарастырылады. Сонымен қатар, қылмыс объектісі ретінде танылатын қоғамдық қатынастарға зиян келтіру қылмыс затына әсер ету арқылы жүзеге асырылатынын ұмытпаған жөн. Сәйкесінше қылмыс заты жоқ қылмыстар болмайтындықтан, барлық қылмыстарда материалдық немесе материалдық емес құндылықтар түріндегі қылмыс заты болады деп болжалады.

Айтылғандардың негізінде қылмыс затын қылмыстық қол сұғушылық объектісінен ажырату қажет. Е.А.Мазуренко қоғамдық қатынастардың көрінісі мен тасымалдаушысы бола тұра қылмыс заты жеке категория болып есептеледі, себебі көптеген жағдайларда қандай қатынастар болмасын олардың барлығы қоршаған ортаның материалдық немесе материалдық емес объектілеріне әсер ету нәтижесінде бұзылуы мүмкін. Сондықтан қылмыс объектісі мен заты әлеуметтік және материалдық категория ретінде арақатынаста болады [11, 45 б.].

Бұл ретте «қылмыс заты» мен «қоғамдық қатынастар заты» сияқты ұғымдарды ажырата білу қажеттілігі туындайды. Дегенмен қоғамдық қатынастар түсінігінің өзі қылмыстық-құқықтық санат емес, философиялық ұғым. Бұл тұрғыдан қарасақ, қоғамдық қатынастардың заты ол аталған қатынастар неге байланысты туындап, өмір сүретіндігіне оның субъектілерінің қызығушылығын көрсетеді. Қоғамдық қатынастар заты – материалдық әлем заттарымен және субъектілер қатынастары көрінісінің нысанымен теңдестіруге болмайтын идеалды құбылыс. Нақ осы қызығушылық қоғамдық қатынастың түйіні болып табылады, себебі қоғамдық қатынастардың субъектілері нақты өздерінің мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған қызметтерін жүзеге асырады. Өздерінің қызығушылықтарын (мүдделерін) қанағаттандыру үшін түрлі құндылықтар құрастыра отырып адамдар әлеуметтік байланыстар мен қатынастарға түседі [12, 87 б.]. Бұл көзқарас тұрғысынан қылмыс объектісіне қылмыстық қол сұғу қоғамдық қатынас мүддесіне, оның мүшелеріне, адамдардың нақты қызметіне тікелей әсер етеді. Сәйкесінше қылмыс затын объектісі тәріздес құбылыс – себеп, жағдай немесе қоғамдық қатынастар өмір сүруінің айғағы ретінде қарастыруға болады. Материалдық және материалдық емес әлемнің заттары қоғамдық қатынастардың субъектілерімен тікелей байланысты.

Біздің көзқарасымыз бойынша қылмыс заты қылмыс объектісінің факультативтік белгісі емес. Дұрысы қылмыс заты қылмыс құрамының жеке элементі. Оны бұлай бөліп қарастыру тәжірибелік сипатқа ие және ол нақты бір қылмысты дұрыс саралауға ықпал етеді. Қылмыс заты жекеленген қылмыстық-құқықтық мағынаға ие болатын белгілер мен ерекшеліктер жиынтығынан тұрады және олар қылмыстық жауаптылықтың негізіне әсер етеді. Сонымен қатар, қылмыс затының физикалық, әлеуметтік және заңдық белгілері көп жағдайда ұқсас қылмыстарды бір-бірінен ажыратудың және қылмыстық әрекеттерді қылмыстық емес әрекеттерден ажыратудың негізі ретінде қарастырылады.

Біздің пікірімізше барлық қоғамға қауіпті әрекеттер қылмыс затына әсер ету арқылы жасалады. Алайда кейбір жағдайларда мұндай әсер етулер барынша толық (материалдық құндылықтарға қол сұғу мен қорғалатын мүдделерге әсер ету арқылы зиян келтірудің анық көрінігін механизмі болғандықтан) қарастырылады, ал басқа жағдайларда – жоқ (себебі мәселе материалдық емес құндылықтарға қатысты болғандықтан). Бұл мұндай жағдайда қылмыс затының жоқтығын білдірмейді, өйткені қылмыс затынсыз қылмыстар болмайды. Сәйкесінше қылмыс заты ретінде қылмыстық қолсұғушылыққа ұшырайтын материалдық (заттар, ақша, мүлік) және материалдық емес (мүліктік және міндеттемелік құқықтар, ақпарат, ар-намыс, денсаулық, қызмет және тб.) бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Әпенәв С.М. Қылмысты квалификациялаудың ғылыми негіздері: оқулық. - Алматы: «Заң әдебиеті», 2006. - 332 б.
- 2 Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Волгоград, 1980. - 98 с.
- 3 Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: автореф. дис. ...д-ра юрид.наук. Свердловск, 1971. - 30 с.
- 4 Кравцов С.Ф. Предмет преступления: автореф. дис. ... канд. юрид.наук. Л., 1976. - 32 с.
- 5 Кузнецов И.В. Понятие и виды предметов преступлений в уголовном праве России: автореф.дис. ... канд.юрид.наук. Челябинск, 2007. - 32 с.
- 6 Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления (методологические аспекты). М., 2001. - 53 с.
- 7 Винокуров В.Н. Объект преступления: аспекты понимания, способы установления и применение уголовного закона. М., 2012. - 172 с.
- 8 Бикмурзин М.П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд.юрид.наук. Уфа, 2005. С. 166-167
- 9 Спиридонова О.Е. Символ как предмет преступления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2002. - 27 с.
- 10 Козаченко И.Я., Новоселов Г.П. Уголовное право. Общая часть. М., 2010. - 211 с.
- 11 Мазуренко Е.А. Объект и предмет уголовно-правовой охраны преступлений против собственности: современные проблемы квалификации. М., 2003. - 96 с.
- 12 Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы /А.Н.Ағыбаев. - 2-бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. - 282 б.

Бисенова Асия
Кайнар Академиясының магистранты

ЖАЗА - ҚАЗІРГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТТЫҢ ҚЫЛМЫСТАН САҚТАНДЫРУ МАҚСАТЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада қылмыстық құқық қылмыстылықпен күресудегі мемлекеттік саясаттың неғұрлым анық көрінісін көрсететін саласы екені айтылып отыр. Осы жерде қылмыстылықпен неғұрлым тиімді күресу үшін қылмыстық заңнаманы үнемі жетілдіру қажеттігі мәселесі туындап тұр. Қылмыстылыққа қарсы тұруға байланысты заң базасы, бір жағынан уақыт талабына сай болса, екінші жағынан - тұрақты болуы керектігі көтеріліп отыр.

Мақалада қылмыстылық сияқты теріс құбылысты мүмкіндігінше максималды шекке дейін нақты қамтамасыз ете алатын, қылмыстылықтың ұлттық қауіпсіздігімізге қауіп төндіретінін нақты тоқтататын, қоғамдық өмірдегі құндылықтарды бірінші орынға қойып, қастерлейтін уақыт тудыратын деңгейге жеткізетіндей қылмыстылықпен күресу саласында осындай мемлекеттік саясат құрылып және жүзеге асуы керек екендігі айтылады.

Түйін сөздер: қылмыстық саясат, жаза, қылмыстық құқықбұзушылық, қылмыстық құқық.

Аннотация. Уголовное право, является той отраслью, в которой государственная политика борьбы с преступностью находит наиболее полное выражение. Отсюда вытекает и необходимость совершенствования уголовного законодательства. Законодательная база противодействия преступности должна быть, с одной стороны, соответствующей запросам времени, с другой – стабильной. В статье говорится о необходимости разработки и

реализации такой государственной политики в сфере борьбы с преступностью, которая бы реально могла обеспечить максимально возможное ограничение этого негативного явления, сведение его к такому уровню, при котором преступность перестанет быть угрозой национальной безопасности, способной подорвать устои жизни общества, повернуть его развитие вспять.

Ключевые слова: уголовная политика, наказание, уголовное правонарушение, уголовное право.

Abstract. Criminal law is the industry in which state crime policy finds the most complete expression. This also implies the need to improve criminal law. The legislative framework for countering crime should be, on the one hand, consistent with the demands of time, on the other, stable.

The article refers to the need to develop and implement such a state policy in the field of combating crime, which could really ensure the maximum possible limitation of this negative phenomenon, reducing it to such a level at which crime will cease to be a threat to national security, which can undermine the foundations of society, reverse its development.

Keywords: criminal policy, punishment, criminal offense, criminal law.

Қылмыстық құқық нормаларын қалыптастыру заң шығару қызметінде күрделі үрдісінің бірі болып табылады. Бұл республикамыздағы қылмыстық заңды реформалау барысында нақты қарастырылуынан да көрінеді. 1997 жылғы 16 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі қылмыстық құқық ғылымы мен оның тәжірибесінің қылмыстық заңға арналған негізгі талаптарын ескере отырып қабылданған. Атап айтқанда, Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде қылмыстық құқық нормалары диспозициясы қылмыс құралы талаптарын белгілей отырып, нақты, әрі айқын көрсетілген. Жазасының төменнен жоғарыға қарай қағидасы негізінде қойылуы, жасалған қылмыстың мән-жайын ескере отырып қолданылуы - қылмыстық саясатты ізгілендіруге бағытталған.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 2-бабының 2- тармағында мынадай міндеттерді жүзеге асыру шаралары көрсетілген: «бұл міндеттерді жүзеге асыру үшін осы Кодексте қылмыстық жауаптылықтың негіздері белгіленеді, жеке адам, қоғам немесе мемлекет үшін қауіпті қандай әрекеттер қылмыс болып табылатыны айқындалады, оларды жасағаны үшін жазалар мен өзге де қылмыстық құқықтық ықпал ету шаралары белгіленеді»[1].

Профессор Ю.А. Афиногенов Ресейдің нарықтық экономикаға өтуіне байланысты сол елдегі қылмыстық саясат және заң шығармашылығына қатысты мәселеге баға бере отырып былай деп жазады: «Біздің қоғамымыздың негізгі бағыты - нарықтық экономикаға өту, меншік нысанының көптігін қалыптастыру, заң билігінің, адам мен азаматтың құқықтарының бұзылмауын нақты қамтамасыз ету болып табылады. Осы процестегі құқықтың орнын бағалау аса күрделі мәселе» [2, 107-109 бб.].

Мемлекетпен қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ететін элементтерінің бірі - әлеуметтік жағынан дәлелді де әділ, қазіргі заман талаптарына сай келетін қылмыстық заң жасау. Осындай заңның әділет жүйесімен бірігуі экономикалық, саяси, әлеуметтік және мәдени құрылымдарда құқықтық мемлекеттің пайда болуын әкеле алады.

Ю.А. Афиногеновтың Ресейде қалыптасқан қылмыстық саясатты жүргізу мен заң шығарушылыққа байланысты пікірлерін аз ғана өзгерістермен КСРО күйрегеннен кейінгі Қазақстан жағдайымен де салыстыруға болады. Біздің республикамыздың жаңа нарықтық экономикаға өту процесі қоғам өмірінің барлық саласындағы құқықтық, мәдени, экономикалық, саяси қиындықтармен қоса жүргізілді. Сол кездегі астаң-кестең дағдарыстың салдары күні бүгінге дейін қоғамға өз әсерін тигізуде. Заң шығарушылық қызметте мұндай салдар көбіне заң мәтінін жасау мен дайындау техникасы ережелерінің талаптарға сай қабылданбағанынан, оның ішінде қылмыстық заңның бүгінгі қоғамдық дамуға сай келмейтіндігінен байқалады. Әділ, әлеуметтік талаптарға сай, тиянақты

дайындалған заңдарды қабылдау мақсаты дегеніне жетпеуде. 1998 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданыстағы Қылмыстық кодекске әлі күнге дейін толықтырулар мен өзгерістер енгізіліп, әлі күнге дейін қайта жасалуда.

Профессор С.В. Бородин айтқандай қазіргі кездегі қылмыстық саясатта жылдар бойы қалыптасқан стереотиптерден бас тартып, қоғамда демократизациялаудың, ізгіліктің, әлеуметтік әділеттіліктің оңды тенденцияларын, адамның тұлға ретіндегі қоғамдағы орнымен құнын көтеру және азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерінің қорғалуын күшейту секілді оң шешімдерді дереу қабылдап, оларды белсенді түрде жүзеге асыру қажет. Қылмыспен күресте пайдалы нәтижелерді дамытатын қазіргі кездегі қылмыстық саясаттың басты бағыттары тек осы база негізінде ғана ойдағыдай қалыптасуы мүмкін. Қылмыстық саясат бағыттарынан мыналарды көрсетуге болады:

«1) барлық қылмыстық әрекеттермен күрес жүйесін демократизациялау, атап айтқанда, қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу мен қылмыстық атқару заңдарын және олардың қолданылу тәжірибесін және алдын-ала тергеу жүргізу барысына, тергеушілер, прокурорлар мен судьялардың қызметіне, еңбек ұжымдарының, қоғамның, халықтың араласуын қамтамасыз ететін мүмкіндіктер туғызу;

2) қылмыстан адамның жеке басын қорғау, қылмыстық сот өндірісінде олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, бас бостандығынан айыру секілді жазасын өтеп келгеннен кейін күнделікті өмірге бейімделу мақсаттарында заңдарды және қылмыстық әділет органдарының қызметін жолға қою;

3) құқық қорғау органдарының қызметі мен қылмыстық сот өндірісінде барлық азаматтарға қатысты әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету; азаматтардың ұстанған дініне, ұлтына, қызметіне қарамастан сот және заң алдындағы теңдігі;

4) заңдылықтың бұзылу себептерін зерттеу мен олардың алдын алудың, заңды қолданудың тиімді механизмін жасау және олардың сақталуына кепілдік ету мүмкіндігін нығайту;

5) қылмыстық әділет органдары қызметінің жариялылығын қамтамасыз етіп, олардың қызмет барысы мен нәтижесі жайлы барлық мәліметтерді басылымдарда жариялау, қоғам өкілдеріне аталмыш органдардың қызметін бақылау үшін, сондай-ақ басылымдарда жариялау мақсатында барлық мемлекеттік мекемелерге бақылау жасау мүмкіндігін кеңейту, олардың еркін кіріп-шығуын қамтамасыз ету;

6) қылмыспен күресті жүргізу үшін ең алдымен, әлеуметтік алдын алудың жалпы және арнайы шараларын пайдалану арқылы алдын алу әдістерін қолдану;

7) қылмыстық әділет органдарының күш-жігерін қоғамдық тәртіпке жұмылдырып, жеке адамдарға қарсы қылмыстардан, латенттік қылмыстан, қылмыстық жауаптылықтан жалтармауға бағыттау;

8) жаза тағайындау барысында жасалған қылмыстың ауырлығын, әлеуметтік себеп-салдарын ескере отырып, қылмыспен күресте ең басты құрал ретінде қылмыстық заңды ғана тану;

9) қылмысқа қарсы күреске ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін, криминология ғылымының ұсыныстарын, сонымен қатар өзге де құқық пен гуманитарлық ғылымдардың жетістіктері мен ұсыныстарын пайдалану;

10) қылмыстық сот өндірісіне бақылауды жақсартып, олардың бір-біріне тәуелсіз болуын қамтамасыз ету үшін қылмыстық әділет органдарын қайта құру;

11) қылмыстық заңда айқындалған шекте қылмыстық әділет органдарының қызметін ведомствалық немесе партиялық негізде емес, мемлекеттік негізде жүргізу;

12) қылмыстық әділет органдары қызметіне жағдай жасау үшін және сол органның қызметкерлерінің шығармашылық еңбектерінің өнімді болуын қамтамасыз ету мақсатында оларды қаржыландыру мәселесін шешу, айлық жалақыларын көтеру;

13) қылмыстық әділет органдары ұжымында адамдар арасындағы адамгершілік қатынастарды қалыптастыру;

14) қылмыстық әділет органдары кадрларын жаңарту, олардың кәсіби шеберлігін шыңдау» [3, 10-12 бб.].

Мемлекеттік саясат мағынасы бойынша елдің даму бағыты бойынша жеткісі келетін бағыттарына қарай анықталып, мемлекеттің дамуындағы негізгі мақсаттар түрінде анықталады. Қазақстан Республикасының негізгі саясаты қоғам өмірін тұрақтылықта, тыныштықта сақтай отырып, құқықтық мемлекетті, демократиялық қоғамды және нарықтық қатынастарға негізделген экономикалық жүйені қалыптастыру болып табылады. Осындай саясат ретінде белгіленген мақсаттарға жету үшін қоғам өмірінің әр түрлі салаларында қызмет атқаратын органдар бұл саясатты іске асыру тетіктері ретінде кезекті міндеттерді анықтауы мүмкін. Мысалы құқықтық мемлекетті қалыптастыру үшін баршаның заң алдындағы теңдігін, заң актілерінде демократияшылдықтың нышандарын келтіру және ең бастысы ретінде қоғам өмірінің әр түрлі салаларында кездесетін, бірақ бұрын заңмен реттелмеген қоғамдық қатынастарды анықтап, олардың реттелу жолданын анықтау керек.

Жоғарыда айтылған қоғам өмірі бағыттарының бірі мемлекеттің қауіпсіздігі, қоғамдық тәртіпті сақтау, адамдар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, бостандықтарын қамтамасыз етуге арналған қылмыстылықпен күрес саласындағы саясат болып табылады. Бұл саясат қазір қылмыстық саясат деп аталады және мемлекеттің қылмыстылықты бақылауының әдісіне, нысандарына, қағидаларына және т.б маңызды жақтарына бағыт-бағдар береді. Қылмыстық саясаттың мемлекеттік саясаттың бір тармағы ретіндегі негізгі міндеті, қылмыстылықпен күресудің амалдары мен тәсілдерінің тиімділігін арттыру үшін өткен уақыттарға баға бере отырып, алдағы уақыттардағы осы саладағы қызметтерге жаңа бағыт-бағдар беру болып табылады.

Сапасына және шығу табиғаты бойынша саясатпен құқықты біріктіріп қарауға болмайды. Бұлардың екеуі екі бөлек сапаға ие және түсініктері де бөлек. Саясат құқықтың даму бағытын анықтаушы, оған жол-жоба көрсетуші құрал қызметін атқарады және құқық дайындалғанда немесе өзгерістерге ұшырағанда мемлекеттік құқықтық саясаттың бағыттарына қарай жасалады. Құқық өзінің нормаларында жүргізіліп отырған саясаттың сәйкес келер тұстарын көрсетеді және ондай нормалар құқық мазмұнында үстем болады.

Мемлекеттік саясат та, құқықтық саясат та олар жазылған сипатта болады және заң актілерінің мазмұнында кездесетіндіктен ресми күшке ие. Саясат-Конституция ережелерінде және салалық заңдарда белгіленген және негізінен құқықтық қағидаларды, заңның мақсаттары мен міндеттерін белгілеуде ескеріледі немесе осы салаға қатысты мемлекеттік саясат тікелей көрсетілуі де мүмкін, сонымен қатар осы заң саласының негізгі қызметі болып саналатын, мысалы қылмыстық құқықтағы жазаның мақсаттары, Ерекше бөлімнің мәселелеріне қатысты ережелердің мағынасында да көрініс береді. Анығырақ айтқанда мемлекеттік қылмыстық саясат заңның мақсаттары мен қағидаларын анықтауға әсер ете отырып, түбінде сол заңның қандай мақсатта, бағытта қолданылатыны, неге жетуді көздейтіні анықталады. Сонымен қатар қылмыстық саясат қылмыстылықпен күрес жүргізу бойынша мемлекеттік органдар қызметінің негізгі мақсаттарын, жұмысының басты бағыттарын анықтауда жетекші роль атқарады[4].

Мемлекеттік саясатқа негізделген қылмыстық заңның мақсаттары мен қағидалары тұрақты болып келеді, өйткені ол бір мемлекеттің ғана емес, халықаралық актілердің шарттары негізінде құрылған. Қазіргі кезде қылмыстылықпен күресу көптеген елдерде негізгі мәселенің бірі болып саналуына байланысты бұл салада халықаралық ынтымақтастық орнатылып, оның көріністері халықаралық ұйымдардың жетекші сипатта шығарылған заңдарын ұлттық заңдарды дайындау барысында үлгі ретінде қолданылуынан, сонымен қатар БҰҰ, ОБСЕ сияқты халықаралық ұйымдардың міндетті күші бар заңдарын мойындаудан, мемлекеттер арасындағы өз ара құқықтық көмек көрсету туралы келісімдердің жасалуымен көрінеді. Сонымен қатар қазіргі кезде кейбір қылмыс түрлері халықаралық сипатқа ие болуына байланысты ондай қылмыс түрлерімен күресті бірлесе отырып жүргізу қажеттілігі туындауда.

Қазақстан Республикасының құқықтық, оның ішінде қылмыстық саясатын анықталған және бекітілген саясат түріне жатқызуға болады. 2009 жылы 24 тамызда Қазақстан Республикасы Президентінің № 858 Жарлығымен мақұлданған «Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы» қабылданып, онда қылмыстық құқықтың да алдағы уақыттардағы даму бағыттары анықталды. Сондықтан қылмыстық заңды жетілдіру бағытындағы реформаның жалғасы алдағы уақыттарда жеңілеп, енді тікелей Конституция ережелеріне қарамай, жоғарыда аталған тұжырымдаманың негізгі ұстанымдарына сүйене отырып жүргізуге болады. Біздің бұл мақаладағы негізгі міндетіміз, зертету барысында анықтаған қылмыстық құқықтық нормалар тиімділігінің көрсеткіштерін анықтайтын критерийлердің мағынасы қаншалықты қылмыстық саясаттың тұжырымдарына сәйкес келетіндігін анықтау болатын.

Қылмыстық саясаттың қағидалары ретінде бүтіндей алғанда қылмыстылықпен күресудің жүйелерін ұйымдастыру мен қызметтендірудің тәсілдерін анықтайтын және жекелеген жүйелерін құрайтын (криминологиялық немесе алдын алу саясаты; қылмыстық құқықтық, қылмыстық атқарушылық немесе еңбекпен түзеу құқығы саясаттары) салалардың қызметтерінің негізгі бағыттарын біріктіретін, сонымен қатар қоғамға пайдалы бағытта қылмыстылыққа әсер етудің тиімділігін жеңілдететін әлеуметтік талаптарды қағидалар ретінде бөліп шығаруды ұсынады. Біздің ойымызша құқықтық қағидалар осы заң саласы нормаларының негізгі бағыттарын анықтауда қолданылатын ережелер, идеялар немесе сол қоғамдағы негізгі заңдармен бекітілген әлеуметтік-қоғамдық ортаның ұстанатын қағида түріндегі басты бағыттары болып табылады. Ал құқықтық саясаттың қағидалары - бұл салалық құқықтардың қағидаларын анықтауға әсер ете алатын және заңның мазмұнында тікелей аталмаса да оның қандай талаптарға (мысалы заң институттары мен нормаларының ғылыми тұрғыдан негізделгендігі, заңды қолдану мүмкіндіктерінің қамтамасыз етілгендігі, яғни практикалық талаптарға) сай болуын білдіретін, ресми түрде бекітілген негізгі бағыттар болып табылады.

Бір айта кететін жайт, ол жоғарыда аталған зерттеушілердің келтіргеніндей құқықтық қағидалардың құқықтық саясат қағидаларымен ішін ара сәйкес келгендігіне күмәндануға болмайтын сияқты. Себебі қылмыстық құқықтың қылмысты әрекеттерді анықтау, олардың қауіптілік дәрежелеріне қарай жаза түрі мен көлемін белгілеу, жазадан, жауаптылықтан босату негіздері, қылмыс құрамына жататын белгілерді анықтау сияқты бір неше міндеттерді іске асыратындығына байланысты осы мәселелер туралы заңның және құқық қолданушының басшылыққа алатын әр түрлі бағыттардағы (мысалы жазаға қатысты, кінәлілікке, қолданылатын заңның түріне қатысты) қағидалы ұстанымдары болуы керек. Бұлардың кейбіреулері нақты жағдайларға байланысты болса (мысалы жауаптылыққа тартқанда тек кінәлілікті анықтау, жаза тағайындаудың әділдігі тәрізді), ал кейбіреулері мағынасы бойынша кең қызметті білдіруі мүмкін. Мысалы заңның гуманизмді ұстануы, халықтың әлеуметтік, мүліктік жағдайларының әр қилы болуына қарамай заң алдындағы теңдігі, қолданыстағы заң сапалы немесе сапасыз болсын, бірақ күшіндегі заңды сақтау қажеттілігі және заңға сүйене отырып қылмыстың түрін анықтаудан шығатын заңдылық қағидалары. Мұндай кең мағыналы қағидалар өзге заңдардың да негізінде бар болғандықтан жалпы қағидалар ретінде танылады және түбірі Конституция ережелерінен шығады. Мұндай қағидалар құқықтық саясаттың бағытында қолданылады.

Құқықтық саясаттың мазмұнына жататын мәселелердің ауқымы кең болғандықтан Конституция ережелерінде тікелей айтылмаса да саясаттың кейбір қағидалары оны қолдану барысына қойылатын талаптардың мазмұнынан шығады. Сондықтан біз де жоғарыда аталған зерттеушілердің құқықтық саясат қағидаларының қатарына «ғылымилық» деген қағиданы қосуын жөн деп санаймыз және біздің мұнан бұрынғы бөлімдерде келтірілген қылмыстық құқықтық институттар мен оның нормаларының қоғамның шын келбетіне сәйкес келуін анықтауда қолданылатын құқықтың әлеуметтік тұрғыдан негізділігі, құқықтың тиімділігінің көрсеткішін анықтау барысында қолданылатын критерийлер, осы «ғылымилық» қағидасына сәйкес келеді.

Жоғарыда айтылғандарға қорытынды жасай отырып, қылмыстық саясат-бұл қылмыстылықпен күресуді негізгі мақсаты ретінде таныйтын құқықтық ілімдердің алдағы уақыттарда даму бағыттарын көрсететін және оның мазмұнына қойылатын талаптарды білдіретін мемлекет арқылы белгіленген жетекші ұстанымдар болып табылады.

Қазақстан Республикасының құқықтық саясат туралы Тұжырымдамасында қылмыстық құқықтық саясаттың да алдағы уақыттардағы дамуының бағыттары анықталып, олардың қатары былай анықталған.

- Өлім жазасының қолданылу аясын тарылту;
- ауыр емес санатқа жататын қылмыстарды біртіндеп әкімшілік және азаматтық құқық бұзушылықтар қатарына ауыстыру;
- экономикалық сияқты мүліктік сипаттағы қылмыстар бойынша бас бостандығына жатпайтын материалдық тұрғыдан жазалауды білдіретін жауапкершілік түрлерін қолдануға басымдық беру,
- көтермелеуші нормаларды кеңірек қолдану,
- ауыр емес қылмыстар жасаған кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру жазасын қолданбау және орташа ауырлықтағы қылмыс жасағандарға бұл жазаны қолдануды тарылту,
- қолданысқа әлі енгізілмеген жазалардың іске асырылуын қамтамасыз ету,
- жалғыз басты немесе жүкті әйелдерге, әлсіз адамдарға ізгілікті қатынасты дамыту, сонымен қатар қайталап қылмыс жасағандарға немесе жауаптылықтан қашып жүргендерге және ауыр, аса ауыр қылмыстар жасағандарға жауаптылықты қатайта түсу түрінде анықталған.

Демек әлі жалғасып жатырған қылмыстық құқықтық реформада ендігі уақыттарда жоғарыда аталғандай бағыттарда өзгерістер болуы керек және бұл бағыттардың қатары алдағы уақыттарда өзгеріп отыруы да мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.3 шілде 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі // <http://www.adilet.zan.kz>, 2022.

2.Афиногенов Ю. А. Проблемы социологии права.- В кн. Правовая реформа и актуальные вопросы борьбы с преступностью. -Владивосток, 1994.

3.Бородин С.В. Борьба с преступностью: теоритическая модель комплексной программы.- М.: Наука, 1990.

4.Буранбаева С.Р. Принцип неотвратимости наказания в контексте института противодействия легализации преступных доходов// КазНПУ им.Абая Вестник Серия «Юриспруденция». -№1(47),-2017. –С.93-98.

*Құрманова Ақмарал
магистрант Академии Кайнар*

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ДОЗНАНИЯ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Дознание как форма досудебного расследования по законодательству Казахстана исторически сформировалось раньше института предварительного следствия и протокольной формы. На протяжении последних 60-ти лет дознание в качестве самостоятельного уголовно-процессуального института претерпел значительные изменения, которые затронули такие аспекты, как процессуальные сроки, субъекты, осуществляющие дознание, и их полномочия, пределы и последствия реализации дознания, процессуальные права и обязанности лиц, в отношении которых осуществляется дознание,

подследственность уголовных правонарушений и иные аспекты. Развитие института дознания носит эволюционный характер, что подтверждается поэтапными изменениями, вносимыми в УПК РК по вопросам дознания.

Ключевые слова: досудебное расследование, институт дознания, этапы эволюции национальной модели дознания, процессуально-правовой статус субъектов дознания.

Аңдатпа. Қазақстан заңнамасы бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру нысаны ретінде алдын ала тергеу институты мен хаттамалық нысаннан бұрын тарихи тұрғыдан қалыптасқан. Соңғы 60 жыл ішінде дербес қылмыстық іс жүргізу институты ретінде анықтау айтарлықтай өзгерістерге ұшырады, олар процестік мерзімдер, анықтауды жүзеге асыратын субъектілер және олардың өкілеттіктері, анықтауды іске асырудың шектері мен салдарлары, анықтау жүзеге асырылатын адамдардың процестік құқықтары мен міндеттері, қылмыстық құқық бұзушылықтардың тергеулігі және өзге де аспектілер сияқты аспектілерді қозғады. Анықтау институтының дамуы эволюциялық сипатқа ие, бұл анықтау мәселелері бойынша ҚР ҚІЖК-не енгізілетін қадамдық өзгерістермен расталады.

Түйін сөздер: сотқа дейінгі тергеп-тексеру, анықтау институты, ұлттық анықтау моделінің эволюция кезеңдері, анықтау субъектілерінің процестік-құқықтық мәртебесі.

Abstract. The inquest as a form of pre-trial investigation according to the legislation of Kazakhstan was historically formed before the institute of preliminary investigation and protocol form. Over the last 60 years inquiry as an independent criminal procedural institute has undergone significant changes that affected such aspects as procedural terms, subjects carrying out the inquiry and their powers, the limits and consequences of the inquiry, procedural rights and duties of persons concerning whom the inquiry is carried out, jurisdiction over criminal offences and other aspects. The development of the institute of inquiry has an evolutionary nature, which is confirmed by step-by-step changes made in the CPC of the RK on issues of inquiry.

Keywords: pretrial investigation, institute of inquiry, stages of evolution of the national model of inquiry, procedural-legal status of the subjects of the inquiry.

Эволюционный период института дознания условно можно подразделить на три этапа: первый – советский этап развития уголовно-процессуального права КазССР, охватываемый периодом с 1959 по 1992 гг.; второй – переходный этап от советской доктрины к современной, охватываемый периодом с 1992 по 1997 гг.; третий – современный этап, охватываемый периодом с 1998 г. по настоящее время.

Для первого этапа характерно придание интересам государства признаков первичности, а интересам человека, гражданина – признаков вторичности. Такое распределение приоритетов способствовало пониманию института дознания как защитника прежде всего интересов государства и только потом – законных интересов и прав потерпевшего и подозреваемого (обвиняемого). Соответственно этому строилась регламентация дознания как формы досудебного производства по уголовным делам (понятия «уголовный проступок» ни в УК, ни в УПК еще не существовало. Отправление уголовного судопроизводства регламентировалось УПК КазССР, принятым 22 июля 1959 г. [1]. Согласно Конституции СССР, Конституции КазССР структура и содержание УПК КазССР соответствовали Основам уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик, принятым 25 декабря 1958 г. [2, с.40].

Второй этап связан с процессами распада СССР в 1991 году и суверенизацией бывших союзных республик. До 1997 года вновь образованная Республика Казахстан в практике судопроизводства применяла УПК КазССР 1959 года с большим объемом изменений и дополнений, отражавших новые реалии в сфере судебной власти и уголовно-процессуального законодательства. Именно в этот период остро обсуждался вопрос о создании модельного УПК с тем, чтобы он был положен в основу разработки собственных национальных кодексов суверенными республиками.

Третий этап ознаменован принятием двух УПК РК: в 1997 г. [3] и в 2014 г. [4]. В УПК РК 1997 года отразились стремления к созданию сходных для всех постсоветских республик кодексов на основе модельного кодекса. При таком подходе была осуществлена попытка создания единого правового пространства для всех вновь созданных суверенных республик. Реализация этой идеи осложнилась политическими процессами, связанными с определением каждой республикой собственного пути дальнейшего развития государственности. В этих условиях Казахстан принял новый УПК 4 июля 2014 года, который вошел в законную силу с 1 января 2015 года. Изменилась национальная доктрина уголовно-процессуального права, основу которой составила идея о приоритете прав и законных интересов человека и вторичности интересов государства. Сообразно этим процессам значительные изменения произошли в законодательном определении места, роли в уголовном процессе института дознания. Для действующего УПК РК характерны признаки, свидетельствующие о реализации идеи о вхождении в мировое правовое пространство, в том числе на основе имплементации в национальное уголовно-процессуальное законодательство отдельных институтов, признаваемых в качестве мировых правовых стандартов. Курс на «европеизацию» уголовного процесса потребовал изменения многих традиционных представлений о сущности дознания и порядке его применения в практической деятельности.

Новизна исследования заключается в том, что в отечественной уголовно-процессуальной науке советского периода развития права проблемы дознания исследовались недостаточно, традиционно первенство в этом направлении принадлежало российским, украинским и белорусским исследователям, в числе которых труды В. В. Нилюка, В. В. Кальницкого и В. Г. Шаламова [5], Н. Г. Шурухнова [6], В. Н. Григорьева [7], В. В. Степанова [8], Г. П. Химичевой [9], Беднякова Д. И. [10], И. Ф. Крылова и А. И. Бастрыкина [11] и других. Среди казахстанских исследователей на данном этапе интерес представляют труды К. Л. Альжанова [12], К. У. Ташибаева, Ю. Д. Лившица, А. А. Рзаева и Н. И. Сотникова [13], К. Ж. Капсалямова [14], И. Ж. Бахтыбаева [15] и других. В их работах проблемы дознания исследовались фрагментарно во взаимосвязи с функцией расследования и доказательственного права, не отличались целостностью и завершенностью.

Современное понимание сущности дознания, исследование его проблем носит недостаточный характер. Приоритет в этом направлении необходимо признать за российскими учеными, в числе которых Т. Н. Москалькова [16], Н. В. П. Бахин [17], В. С. Балакшина [18]. Из казахстанских ученых выделяются работы К. М. Бишманова [19], А. С. Майтанова [20], Т. Е. Сарсембаева и А. Л. Хана [21], А. К. Ташибаевой [22], Д. К. Канафина [23].

Для достижения основной цели, состоящей в выявлении недостатков в регламентации дознания в современной действующей модели УПК РК и формулировании предложений по усовершенствованию УПК РК по вопросам дознания, автором настоящей работы предпринята попытка решения следующей задачи:

1. Проведение сравнительного анализа законодательной регламентации дознания по УПК КазССР 1959 г., УПК РК 1997 г. и УПК РК 2014 г.

Методология исследования включает в себя диалектический подход к оценке института дознания в разные периоды своей эволюции, сравнительное право, методы историзма, правовой логики, критического анализа, которые в своей совокупности позволяют сформулировать рациональные предложения по усовершенствованию института дознания в системе уголовно-процессуальных правоотношений.

1. Сравнительный анализ законодательной регламентации дознания по УПК КазССР 1959 г., УПК РК 1997 г. и УПК РК 2014 г.

За период с 1959 по 2014 гг. в системе субъектов, уполномоченных осуществлять дознание, произошли значительные изменения, которые свидетельствуют о том, что место и роль дознания в общей системе досудебного производства по мере усовершенствования

законодательства стали приобретать все большее значение. Эволюцию дознания можно продемонстрировать данными о круге субъектов, подвергавшихся все большему расширению, приведенными в таблице 1.

Таблица 1.

Сравнительные данные о круге субъектов, уполномоченных осуществлять дознание (период с 1959 по 2014 гг.)

	Органы дознания		
	УПК КазССР 1959 г. Ст. 113	УПК РК 1997 г. Ст. 65, ч. 2 и 3	УПК РК 2014 г. Ст. 61, ч. 2 и 3
1.	1) милиция	1) органы внутренних дел	1) органы внутренних дел
2.	2) командиры воинских частей, соединений и начальники военных учреждений – по делам о всех преступлениях, совершенных подчиненными им военными служащими, а также военнообязанными во время прохождения ими сборов; по делам о преступлениях, совершенных вольнонаемными в связи с исполнением служебных обязанностей или в расположении части, соединения, учреждения	8) командиры воинских частей, соединений, начальники военных учреждений и гарнизонов, в случае отсутствия органа военной полиции, по делам обо всех преступлениях, совершенных подчиненными им военными служащими, проходящими воинскую службу по призыву или контракту в Вооруженных Силах Республики Казахстан, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан, а также гражданами, пребывающими в запасе, во время прохождения ими воинских сборов; по делам о	7) командиры воинских частей, соединений, начальники военных учреждений и гарнизонов, в случае отсутствия органа военной полиции, - по делам обо всех уголовных правонарушениях, совершенных подчиненными им военными служащими, проходящими воинскую службу по призыву или контракту в Вооруженных Силах Республики Казахстан, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан, а также гражданами, пребывающими в запасе, во время прохождения ими воинских сборов, по делам об уголовных правонарушениях, совершенных лицами гражданского персонала воинских частей, соединений, учреждений в

		преступлениях, совершенных лицами гражданского персонала воинских частей, соединений, учреждений в связи с исполнением ими своих служебных обязанностей или в расположении этих частей, соединений и учреждений	связи с исполнением ими своих служебных обязанностей или в расположении этих частей, соединений и учреждений
3.	3)органы государственной безопасности и командиры пограничных частей	2)органы национальной безопасности 7)командиры пограничных частей – по делам о нарушении законодательства о Государственной границе Республики Казахстан, а также по делам о преступлениях, совершенных на континентальном шельфе Республики Казахстан	2)органы национальной безопасности б)органы пограничной службы – по делам о нарушении законодательства о Государственной границе Республики Казахстан, а также уголовных правонарушениях, совершенных на континентальном шельфе Республики Казахстан
4.	4)исправительн о-трудовые учреждения – по делам о преступлениях против установленного порядка несения службы, совершенных сотрудниками этих учреждений, а равно по делам о преступлениях, совершенных в	3)органы юстиции – по делам о преступлениях, связанных с порядком исполнения уголовных наказаний и содержания под стражей	

	расположении исправительно- трудового учреждения		
5.	5)органы государственного пожарного надзора – по делам о пожарах и о нарушениях противопожарных правил	10)органы противопожарной службы – по делам о всех преступлениях, связанных с пожарами	
6.		4)органы финансовой полиции	3)антикоррупционн ая служба
7.		5)таможенные органы – по делам о контрабанде и уклонении от уплаты таможенных платежей	
8.		6)органы военной полиции – по делам о преступлениях, совершенных военнослужащими, проходящих воинскую службу по призыву или контракту в Вооруженных Силах Республики Казахстан; гражданами, пребывающими в запасе, во время прохождения ими воинских сборов; лицами гражданского персонала воинских частей, соединений, учреждений в связи с исполнением ими	5)органы военной полиции – по делам обо всех уголовных правонарушениях, совершенных военнослужащими, проходящими воинскую службу по призыву или контракту в Вооруженных Силах Республики Казахстан, гражданами, пребывающими в запасе, во время прохождения ими воинских сборов, лицами гражданского персонала воинских частей, соединений, учреждений в связи с исполнением ими служебных обязанностей или в расположении этих частей, соединений и учреждений; - органы военной полиции Комитета

		служебных обязанностей или в расположении этих частей, соединений и учреждений	национальной безопасности – также по делам обо всех уголовных правонарушениях, совершенных военнослужащими и сотрудниками специальных государственных органов
9.		9)руководители дипломатических представительств, консульских учреждений и полномочных представительств Республики Казахстан – по делам о преступлениях, совершенных их работниками в стране пребывания	8)руководители дипломатических представительств, консульских учреждений и полномочных представительств Республики Казахстан – по делам об уголовных правонарушениях, совершенных их работниками в стране пребывания
10		9-1)Служба охраны Президента Республики Казахстан – по делам о преступлениях, совершенных в зоне проведения охранных мероприятий и непосредственно направленных против охраняемых лиц, перечень которых установлен Законом	9)Служба государственной охраны Республики Казахстан – по делам об уголовных правонарушениях, совершенных в зоне проведения охранных мероприятий и непосредственно направленных против охраняемых лиц, перечень которых установлен законом.
11		3.капитаны морских судов, находящихся в дальнем плавании, руководители геологоразведочных	3.капитаны морских судов, находящихся в дальнем плавании, руководители геологоразведочных партий, других

	партий, других государственных организаций и их подразделений, удаленных от органов дознания, в период отсутствия транспортных средств – обо всех преступлениях	государственных организаций и их подразделений, удаленных от органов дознания, в период отсутствия транспортных средств – обо всех уголовных правонарушениях
--	---	--

Таким образом, изменения в перечне субъектов, уполномоченных осуществлять дознание, характеризуются расширением их круга. Причины создавшегося положения связаны с тем, что были подвергнуты реформированию система правоохранительных органов, уголовное и уголовно-процессуальное законодательство, сформировались новые правовые институты (следственный судья, специальные государственные органы, уголовный проступок, приказное производство, процессуальное соглашение, медиация и др.), которые оказали свое влияние на структуру и систему органов дознания и на функцию дознания как форму досудебного производства. Кроме того, велика роль в формировании современной модели дознания деятельность по имплементации в систему национального права наиболее демократичных институтов, апробированных зарубежной правоохранительной практикой, в числе которых судебный контроль за досудебным производством.

Расширение полномочий органов дознания – это совокупный результат процессов расширения перечня субъектов, уполномоченных осуществлять дознание, обусловленные декриминализацией уголовных правонарушений, и переводом деяний, ранее относимых к преступлениям, к категории уголовных проступков. Уголовные проступки – также отнесены к сфере деятельности органов дознания.

Эволюция органов дознания и дознания как формы досудебного расследования характеризуется тем, что, по мере усовершенствования уголовно-процессуального законодательства Казахстана, дознание приобрело более современные черты: оно стало более объемным. Дознание – это наиболее демократичная форма досудебного расследования, которая отвечает международным принципам уголовного процесса.

Список использованной литературы:

1. Закон Казахской ССР от 22 июля 1959 года «Об утверждении Уголовно-процессуального кодекса Казахской ССР» // Ведомости Верховного Совета и Правительства Казахской ССР, 1959 г., № 22-23.
2. Казахская Советская Социалистическая Республика: Энциклопедический словарь. Алма-Ата, 1981.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Принят 13 декабря 1997 г. ЗРК № 206-І. // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1997 г., № 23, ст. 335.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Принят 4 июля 2014 г., введен в действие с 1 января 2015 г.
5. Николук В. В., Кальницкий В. В., Шаламов В. Г. Истребование предметов и документов в стадии возбуждения уголовного дела: Уч. пособие. Омск, 1990.
6. Шурухнов Н. Г. Предварительная проверка заявлений и сообщений о преступлениях. М., 1985.

7. Григорьев В. Н. Обнаружение признаков преступления органами внутренних дел. Ташкент, 1986.
8. Степанов В. В. Предварительная проверка первичных материалов о преступлениях. Саратов, 1972.
9. Химичева Г. П. Рассмотрение милицией заявлений и сообщений о преступлении: Монография. М., 1991.
10. Бедняков Д. И. О принятии предметов и документов, представленных в порядке ч.2 ст. 70 УПК РСФСР // Процессуальные вопросы предварительного расследования на современном этапе. Волгоград, 1988.
11. Крылов И. Ф., Бастрыкин А. И. Розыск, дознание, следствие. Л., 1984.
12. Альжанова К. Л. Актуальные проблемы соотношения уголовно-процессуального законодательства и оперативно-розыскной деятельности. // Перспективы реформирования уголовно-процессуального права в Республике Казахстан. Караганда, 1995ж
13. Ташибаев К. У., Лившиц Ю. Д., Рзаев А. А., Сотников Н. И. Дознание в органах внутренних дел КазССР. Караганда, 1990.
14. Капсалямов К. Ж. Развитие принципов уголовного судопроизводства – приоритетное направление правовой реформы. // Перспективы реформирования уголовно-процессуального права в Республике Казахстан. Караганда, 1995.
15. Бахтыбаев И. Ж. Конституционный надзор прокуратуры Республики Казахстан. Алматы, 1990.
16. Москалькова Т. Н. Органы дознания. // Материалы международной научно-практической конференции, посвященной принятию нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации. М., 2002.
17. Бахин В. П. Полицейский допрос (Советы допрашивающему): Учебно-практическое пособие. Алматы, 1997.
18. Балакишин В. С. О собирании доказательств в стадии возбуждения уголовного дела. // Материалы международной научно-практической конференции, посвященной принятию нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации. М., 2002.
19. Бишманов К. М. Процессуально-правовые и криминалистические проблемы деятельности охранных подразделений Республики Казахстан / Автореф. дисс. ... к.ю.н. Алматы, 1999.
20. Майтанов А. М. Доказывание по уголовным делам, оканчиваемым составлением протокола обвинения / Автореф. дисс. ... к.ю.н. Караганда, 2002.
21. Сарсембаев Т. Е., Хан А. Л. Уголовный процесс: досудебное производство: Уч. пособие. Астана, 2000.
22. Ташибаева А. К. Производство дознания по ПК Республики Казахстан. // Экономика и право Казахстана. 2003, № 17.
23. Канафин Д. К. Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве. Алматы, 2005.

Манап Рауан
Кайнар Академиясының магистранты

КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ОБЪЕКТИВТІ БЕЛГІЛЕРІН ТАЛДАУ

Аңдатпа. Мақалада кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективті белгілерін талдау мәселелері қозғалады. Автор кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың мәнін ашу үшін оның объектісін және объективті жағын анықтаудың маңызы ерекше деп атап көрсетеді. Әрбір істелген қылмыстық құқық бұзушылық белгілі бір объектіге қол

сұғумен қатар оған белгілі бір зиян келтіру қаупін туғызатындығын, оның құқық қолдану процесінде туындайтын негізгі мәселелері, сондай-ақ оларды шешудің қазіргі мүмкіндіктері айқындалды.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік қызмет, қылмыстық-құқықтық саясат, қылмыстық құқық, объективті белгілер, саяси жүйе.

Аннотация. В статье затрагиваются вопросы анализа объективных признаков уголовных правонарушений в сфере предпринимательской деятельности. Автор подчеркивает, что для раскрытия сущности уголовных правонарушений в сфере предпринимательской и иной экономической деятельности особое значение имеет определение ее объекта и объективной стороны. Определено, что каждое совершенное уголовное правонарушение наряду с посягательством на определенный объект создает угрозу причинения ему определенного вреда, основные проблемы, возникающие в процессе его правоприменения, а также существующие возможности их разрешения.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, уголовно-правовая политика, уголовное право, объективные признаки, политическая система.

Abstract. The article addresses the issues of analyzing objective signs of criminal offenses in the field of entrepreneurial activity. The author emphasizes that in order to disclose the essence of criminal offenses in the field of entrepreneurial and other economic activity, the definition of its object and objective side is of particular importance. It is determined that each criminal offense committed, along with an encroachment on a certain object, poses a threat of causing it certain harm, the main problems arising in the process of its enforcement, as well as the existing possibilities for their resolution.

Key words: entrepreneurial activity, criminal law policy, criminal law, objective signs, political system.

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік саласын реттейтін Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазанда қабылданды. "Азаматтардың, қандастардың және заңды тұлғалардың мүлікті пайдалану, тауарларды өндіру, сату, жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету арқылы таза кіріс алуға бағытталған, жеке меншік құқығына (жеке кәсіпкерлікке) не шаруашылық жүргізу немесе мемлекеттік кәсіпорынды жедел басқару құқығына (мемлекеттік кәсіпкерлікке) негізделген дербес, бастамашыл қызметі кәсіпкерлік болып табылады. Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкер атынан, оның тәуекел етуімен және мүліктік жауапкершілігімен жүзеге асырылады" [1]. Аталған кодексте кәсіпкерлік субъектілері мен мемлекеттің өзара іс-қимылының қағидаттары бекітілген. Оларға:

- 1) заңдылық;
- 2) кәсіпкерлік еркіндігі;
- 3) кәсіпкерлік субъектілерінің теңдігі;
- 4) меншікке қол сұғылмаушылық;
- 5) адал бәсекелестік;
- 6) тұтынушылар, кәсіпкерлік субъектілері және мемлекет мүдделерінің теңгерімі;
- 7) мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы және ақпаратқа қолжетімділік;
- 8) кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеудің тиімділігі;
- 9) кәсіпкерлік субъектілерінің өз құқықтары мен заңды мүдделерін өз бетінше қорғау қабілеттілігін арттыру;
- 10) құқық бұзушылықтың алдын алу басымдығы және т.б. жатады.

Қазақстанда бүгінгі күні шағын және орта кәсіпкерлік бастан кешіріп отырған қатынастарға қарамастан, экономиканың серпінді дамып келе жатқаны белгілі болып отыр. Ең бастысы шағын кәсіпкерлік саны өсіп келеді. Өсім соншалықты жоғары да емес, небәрі

пайыздық бөлігі ғана. Оның ЖІӨ-де өзіндік үлесі бар. Ол 30 % құрайды. Қазіргі кезде кәсіпкерлік Қазақстанның бүгінгі экономикасында лайықты орын алууда.

Біз Қазақстанды жоғары өмір стандарттары бар әлемдегі ең ырғақты дамып келе жатқан мемлекеттердің біріне айналдыру туралы алдымызға өршіл мақсат қойдық. Ол мақсатқа адам әлеуетінің белсенділігін, азаматтардың іскерлігін арттыру арқылы ғана қол жеткізуге болады, - деп атап көрсетті Елбасы.

Мемлекет басшысы реформалар жүргізілген жылдар ішінде оған барлық қажетті жағдайлардың жасалғанын атап көрсетті. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында, тауардың мейлінше тапшы, гиперинфляция мен халықтың тұрмыс деңгейінің күрт төмендеген жылдарының өзінде-ақ отандық кәсіпкерлікті құру жұмыстары басталды. Ол қиын шешімдер кезеңі еді. Экономикада мемлекеттік меншік басымдықта болды. Нарық қатынастарын дамыту үшін заңдық база мүлде болған жоқ. Қолданыстағы заңдар жеке меншік пен кәсіпкерлік қызмет үшін кері әсер етерлік сипатта болды. Кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар. Олар: 214-бап. Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық немесе коллекторлық қызмет; 216-бап. Іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиіп-жөнелтілмей шот-фактура жазу бойынша әрекеттер жасау; 217-бап. Қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құру және оған басшылық ету; 218-бап. Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату); 221-бап. Монополистік қызмет; 222-бап. Тауар белгісін заңсыз пайдалану; 223-бап. Коммерциялық не банктік құпияны, деңгейлес мониторинг барысында алынған салықтық құпияны, микрокредит беру құпиясын, коллекторлық қызмет құпиясын құрайтын мәліметтерді, сондай-ақ мүлікті жария етумен байланысты ақпаратты заңсыз алу, жария ету немесе пайдалану; 237-бап. Оңалту және банкроттық кезіндегі құқыққа сыйымсыз әрекеттер; 238-бап. Әдейі банкроттық; 239-бап. Төлем қабілетсіздігіне дейін жеткізу; 241-бап. Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнамасын бұзу; 242-бап. Банк операциялары туралы көрінеу жалған мәліметтер ұсыну; 248-бап. Мәміле жасауға немесе оны жасаудан бас тартуға мәжбүрлеу; 249-бап. Рейдерлік.

Кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың мәнін ашу үшін оның объектісін және объективті жағын анықтаудың маңызы ерекше. Әрбір істелген қылмыстық құқық бұзушылық белгілі бір объектіге қол сұғумен қатар оған белгілі бір зиян келтіру қаупін туғызады. Қылмыстық заң нормасымен қорғалатын объектіге қылмыстың қол сұқпауы мүмкін емес. Сондықтан да қылмысты қол сұғушылықтың объектісін дұрыс анықтаудың теориялық та, практикалық та маңызы ерекше.

Н.И.Загородников былай деп жазады: "Объектіні анықтай отырып, қандай қылмыстың орын алғандығын анықтауға болады: алаяқтық немесе ұрлық, тонау немесе қарақшылық, әлде басқа да қылмыстар. Қылмыс объектісін анықтаудың маңызы, қылмыс жасаушының әрекеті қандай формада болса да заңмен қорғалатын адамның, қоғамның мүддесіне қайшы келіп, қоғамға қауіптіліктің деңгейін байқатады" [2, 12 б.]. "Қылмыстық құқық бойынша қылмыстың объектісі деп қылмысты қол сұғушылықтан қылмыстық заң бойынша қорғалатын қоғамдық қатынастарды айтады" [3, 56 б.]. Әрбір істелген қылмыстық құқық бұзушылық белгілі бір жағдайларда қоғамдық қатынастарға зиян келтіреді немесе зиян келтіру қаупін туғызады. Сондықтан да қылмыстық құқық ғылымы қорғалатын қоғамдық қатынастарды барлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы объектісі деп таниды. Қылмыстық заңмен қол сұғушылықтан қорғалатын қатынастарға, адам мен азаматтың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздік, қоршаған орта, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығы, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігі жатады. Мемлекетіміздің басты байлығы адам, оның өмірі, денсаулығы болғандықтан жеке тұлғаларға қарсы жасалған әрекеттер ең қауіпті қылмыстық құқық бұзушылықтар қатарына жатады. Әрекеттің қоғамға қауіптілік дәрежесі әр түрлі болуы мүмкін, ол негізінен қол сұғылған объектінің маңыздылығына және әрекет ету тәсіліне тікелей байланысты, соның ішінде жеке тұлғаға

қарсы күш қолдану мен күш қолданамын деп қорқыту арқылы жасалған әрекет (күш қолданудың тәсілі мен түріне қарай) оның өміріне, денсаулығына, бостандығына, қауіп төндіреді.

Заң әдебиеттерінде қоғамдық қатынастардың бір тобына қол сұғуда, басқа да қоғамдық қатынастардың бұзылатындығы жөнінде айтылған. Көптеген зерттеулерде бұл сұрақтың жауабы ат үсті қаралып, объектілердің өзара қатынастарына, әрқайсысына жасалған әрекеттің қоғамға қауіптілік дәрежесіне қарай қылмыстық құқық бұзушылықты саралауға толықтай талдау жасалмаған. Бұл туралы, Е.І. Қайыржанов былай деп жазады: "Нақты бір қылмыстың объектісін зерттеуде қылмыстық әрекет нақты қай объектіге бағытталған сол объектіге ғана басты назар аударылады да, қол сұғылған басқа да объектілер назардан тыс қалады, сөйтіп қылмыстық әрекеттің қоғамға қауіптілігі арнайы объектіге келтірілген зардап бойынша ғана сараланады" [4, 123 б.]. Осыған қарамастан Е.І.Қайыржанов жалпы, арнайы, қосымша объектілердің бір-бірімен өзара ара қатынасының теориялық және практикалық жағының маңызын ашып көрсетпейді.

В.Н. Кудрявцев объектілердің маңызын, оларға келтірілген зардап көлеміне қарай саралауды ұсынды. Ол, әрбір қылмыстық әрекетте бірнеше зардап болатындығын ескере келіп, әрекет бірнеше қоғамдық қатынастарға қарсы бағытталады деп атап көрсеткен. Зардаптың объектілерге келтіретін мөлшері әртүрлі болатындықтан оларды негізгі және қосымша объектіге бөлуді ұсынды [5, 31 б.]. В.Н. Кудрявцев қосымша зардап болатындығын атап көрсеткенімен, ол зардаптың қол сұғылатын объектіге қатысын көрсете алмады, оның пікірі бойынша қосымша зардап негізгі объектіге келтірілетін зардаптың құрамдас бөлігі. Осыдан келіп көп объектіге зардап келтіру проблемасы пайда болды. Ол бойынша Б.С. Никифоров "Қылмысты саралау кезінде заң шығарушы басты назарды зардап келтірілген негізгі объектіге ғана емес, қосымша объектіге де аударуы керек" - , деп жазды [6, 4 б.].

Бұл жөнінде Е.А. Фролов: "Қылмыс арқылы қол сұғылатын арнайы объектіні үш түрге бөліп қарастыруды ұсынады. Негізгі, арнайы объект болып зардап келтірілген немесе зардап келтіруге оқталған және қылмыстық заң нормалары арқылы қорғауға алынған объектілер жатады. Қосымша объект, негізгі объектіге қарсы әрекет еткен кезде, зардап келтіру қаупі төнген, заңмен қорғалатын, бірақ арнайы қол сұғуды мақсат етпеген объект. Факультативті объект, қылмыстық әрекет жүзеге асқан кезде зардап келтіру қаупі төнетін, зардап келтірілмеуі де мүмкін қоғамдық қатынастардың жиынтығы. Сондықтан да қылмыстық әрекет арқылы бір уақытта зардап келтірілетін бірнеше тікелей объектілердің ішінен негізгі, қосымша және факультативтік объектілерді ажыратып алу қажет" [7, 44 б.].

Кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың тікелей объектісі нақты кәсіпкерлік немесе өзге де экономикалық қызметтің дұрыс дамып жұмыс жасауына қол сұғу болып табылады. Мысалы ҚРҚК 214-бап. Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық немесе коллекторлық қызмет.

"1. Кәсіпкерлік қызметті, банктік қызметті (банк операцияларын), микроқаржылық немесе коллекторлық қызметті тіркеусіз, сол сияқты осындай қызмет үшін міндетті лицензиясыз не Қазақстан Республикасының рұқсаттар және хабарламалар туралы заңнамасын бұза отырып жүзеге асыру, сол сияқты кәсіпкерлік қызметтің тыйым салынған түрлерімен айналысу, егер бұл іс-әрекеттер азаматқа, ұйымға немесе мемлекетке ірі залал келтірсе не ірі мөлшерде кіріс алумен немесе акцизделетін тауарларды айтарлықтай мөлшерде өндірумен, сақтаумен, тасымалдаумен не өткізумен ұштасса, –мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады" [8].

Аталған қылмыстың объектісі - кәсіпкерлік қызметті, банктік қызметті (банк операцияларын), микроқаржылық немесе коллекторлық қызметті жүзеге асырудың

мемлекет белгілеген бірқалыпты дұрыс қызметін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады. Бұл баптың құрамының мазмұны бланкеттік диспозицияға жатады.

Кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағы көп жағдайда белсенді әрекеттер арқылы жүзеге асырылады. Мысалы ҚРҚК 214-бап. Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық немесе коллекторлық қызмет құрамының объективтік жағы бірнеше балама әрекетпен сипатталады. 1) Кәсіпкерлік қызметті, банктік қызметті (банк операцияларын), микроқаржылық немесе коллекторлық қызметті тіркеусіз, 2) сол сияқты осындай қызмет үшін міндетті лицензиясыз 3) не Қазақстан Республикасының рұқсаттар және хабарламалар туралы заңнамасын бұза отырып жүзеге асыру, 4) сол сияқты кәсіпкерлік қызметтің тыйым салынған түрлерімен айналысу.

Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық немесе коллекторлық қызмет құрамы материалды құрамға жатады, аталған іс-әрекеттер азаматқа, ұйымға немесе мемлекетке ірі залал келтірсе не ірі мөлшерде кіріс алумен немесе акцизделетін тауарларды айтарлықтай мөлшерде өндірумен, сақтаумен, тасымалдаумен не өткізумен ұштасса деп қылмыстық заңда тікелей көрсетілген. Сондықтан әрекет пен зардаптың арасындағы себепті байланыс анықталуға жатады.

Жалпы қылмыстық құқық бұзушылық құрамының сыртқы жағын сипаттайтын объективтік жақ. Қылмыстық құқық теориясында қылмыстың объективтік жағын арнайы зерттеумен В.Н. Кудрявцев, Г.В. Тимейко, Р.А. Левертова, В.В. Мальцев сынды заңгер ғалымдар айналысты. Олар өздерінің ғылыми еңбектерінде қылмыстың объективтік жағына түрліше анықтамалар берді. Бұл туралы В.Н. Кудрявцев былай деп жазды: "Қылмыстың объективтік жағы қоғамға қауіпті, құқыққа қайшы әрекет немесе әрекетсіздікпен басталып қылмыстық зардаппен аяқталатын процесс" [5, 31 б.]. Шынында да, кез келген қылмыстық құқық бұзушылық әрекет объектіге (жеке тұлға, мүлік, қоғамдық тәртіп т.б.) зардап келтіреді немесе зардап келтіру қаупін туғызады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы қылмыстық құқық бұзушылықты істеген адамның мінез-құлқының сыртқы көрінісін білдіреді. Объективтік жақты алдымен қоғамға қауіпті мінез-құлық актісінің сыртқы көрінісі, ол адамның әрекеті немесе әрекетсіздігі арқылы көрініс табады. Қоғамға қауіпті әрекет немесе әрекетсіздіктің нысандары мен түрлері қылмыстық заң тұжырымдарында әртүрлі және жан-жақты. Кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы қылмыстың зардабын көрсетеді. Бірқатар қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағын сипаттауда оның міндетті белгілеріне уақыт, орын, жағдай, қылмыстың жасалу тәсілдері де жатады. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды ажыратып жіктеуде, оның қоғамға қауіптілігінің дәрежесін белгілеуде, қылмыстық құқық бұзушылықты саралауда объективтік жақтың осы белгілерінің маңызы зор. Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы - қылмыстық жауаптылықтың маңызды алғы шарты. Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы қылмыстық құқық бұзушылық ретінде адамның идеялары мен ойларын емес, қылмыстық-құқықтық нормаларды бұзатын қоғамға қауіпті іс-қимылды таниды.

Күш қолдану мен күш қолданамын деп қорқыту әрекетін қылмыстық зардаппен шатыстыруға болмайды. Қылмыстық құқық теориясында бұл жөнінде толып жатқан пікірлер бар, атап айтқанда қылмыстық зардап қылмыстық әрекеттің бір бөлігі. Сонымен, қылмыстық зардап әрекет түсінігінің құрамдас бөлігі болып есептеледі. Әрекет пен қылмыстық құқық бұзушылық зардап бір-бірімен тығыз байланысты: зардап әрқашанда әрекеттен туындайды. Бірақ, барлық жағдайда бірдей зардапты әрекетпен байланыстыруға болмайды, ол жөнінде Н.Ф.Кузнецова былай дейді: "Қылмыстық зардаптың түсінігі заңда көрсетілмегенде, тек қана объектімен сол объектіге бағытталған әрекеттің аяқталғандығын ғана дәлелдеу керек болады. Осыдан келіп қылмыстық зардап көлемі анықталады. Сондықтанда әрекет пен қылмыстық зардап түсінігінің бір-бірінен айырмашылығы бар деп айтуымызға болады" [9, 42-43 бб.].

Әрекет - бұл адамның ерікті дене қозғалысы немесе дене қозғалысының жиынтығы, сондай-ақ, түрлі механизмдерді, жеке тұлғаларды, жан-жануарларды саналы түрде пайдаланып әрекет етуі. Әрекет бұл объектіге әсер ету үшін бағытталған нақты процесс, ал, зардап әрекеттің қортындысы және ол әрекетке тікелей байланысты [10, 57 б.]. Сондықтан да, заң шығарушы, объектінің маңыздылығын, келтірілген зардап көлемін, объектіге келтірілген қауіпті есепке ала отырып қылмыстық жауаптылық туралы сөз қозғайды Бірақ, мұнда келтірілген зардап пен келтірілуі мүмкін зардап түсінігі бір мағына бермейді [11, 110 б.]. Қылмыстық зардап келтіру қауіпінің болуы қылмыстық әрекетке тиісті қасиет болғанымен, қауіп келтіру әрекеттің мүмкін зардабы болып табылмайды. Қылмыстық әрекеттің объектіге қауіп төндіруі объектіге ешқандай өзгеріс әкелмейді, зардап келтірмейді. Объектіге қауіп төндіргені үшін қылмыстық жауаптылыққа тарту объектінің маңыздылығымен тікелей байланысты, ендеше әрекеттің қоғамға қауіптілігі де объектінің маңызына қарай анықталады. Алдына қойған мақсатқа жету үшін "субъект объектіге әсер ететін барлық құралдар мен тәсілдерді қолдануда объектінің ерекшеліктерін есепке алу арқылы әрекет етеді". Қылмыстық зардап тікелей әрекеттен де, әрекетсіздіктен де туындауы мүмкін. Кей жағдайда әрекет қылмыстық зардаптың тууына жағдай жасайды. Мысалы: алған жарақат салдарының адамның өліміне себепші болуы. Зардаптың туындауына жәбірленушінің өзі немесе үшінші жақтың да себепші болуы мүмкін. Мысалы: оқталған мылтықты көрінетін жерге қою салдарынан ол жерде ойнап жүрген балалардың біреуінің абайсызда атуынан екінші біреуінің жарақат алуы [12, 86 б.].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағына келесідей анықтама беруге болады: объективтік жақ - белгілі бір жағдайда, орында, уақытта жүзеге асырылатын және құқықпен қорғалатын мүдделерге зиян келтіретін, нақты қоғамға қауіпті мінез-құлықтың сыртқы көрінісі. Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының маңызы біріншіден, оның белгілерін дәлме-дәл анықтау істелген қоғамға қауіпті іс-әрекетті дұрыс саралаудың негізі болып табылады. Қылмыстық жауаптылыққа тарту барысында, бірінші кезекте қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы анықталынады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ. //adilet.zan.kz.*
2. *Загородников Н.И. О пределах уголовной ответственности. - М.: Наука, 1987. - 184 с.*
3. *Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы /А.Н.Ағыбаев. - 2-бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. - 282 б.*
4. *Қайыржанов Е.І. Общее учение о составе преступления. - Алматы: Жеті жарғы, 1987. - 354 с.*
5. *Кудрявцев В.Н. Квалификация преступлений против жизни. - М.: Юрист, 1977. - 318 с.*
6. *Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. - М.: Наука, 1960. - 248 с.*
7. *Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: автореф. док. юр. наук. - Свердловск, 1971. - 61 с.*
8. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. //adilet.zan.kz.*
9. *Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. - М.: ЭРА, 1958. - 130 с.*
10. *Нуртаев Р.Т. Понятия преступления. - Алматы: Жеті жарғы, 1988. - 175 с.*
11. *Фролов Е.А. Объект и преступные последствия при посягательствах на социалистическую собственность. - Свердловск: Знание, 1968. - 130 с.*

Жумаханов Асқар Алимжанұлы
Қайнар академиясының құқықтану мамандығының магистранты

ҰЙЫМДАСТЫРЫЛҒАН КИБЕРҚЫЛМЫСТЫЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа. Ұйымдасқан қылмыстық топтардың барлығы дерлік өз қылмыстарын өзін-өзі ұйымдастыру және ұйымдастыру үшін желілік технологияны қолданса да, кейбіреулері бұл технологияларды киберқылмыс жасау үшін де қолданады. Киберқылмыскерлерді ұйымдастырудың нақты сипаты цифрлық және желілік технологиялардың деңгейіне, іс-қимыл режиміне және жоспарланған құрбандарға байланысты өзгереді, бұл олардың арасындағы айырмашылықтарды анықтауға көмектеседі.

Түйін сөздер: киберқылмыстар, киберкеңістік, сандық және желілік технологиялар.

Аннотация. Не смотря на то, что почти все организованные преступные группы используют сетевые технологии для самоорганизации и организации своих преступлений, некоторые также используют эти технологии для совершения киберпреступлений. Точный характер организации киберпреступников различается в зависимости от уровня цифровых и сетевых технологий, способа действий и планируемых жертв, что помогает их различать.

Ключевые слова: киберпреступность, киберпространство, цифровые и сетевые технологии.

Abstract. Although almost all organized criminal groups use network technology to self-organize and organize their crimes, some also use these technologies to commit cybercrime. The exact nature of the organization of cybercriminals varies depending on the level of digital and network technologies, the mode of action and the planned victims, which helps to distinguish between them.

Keywords: cybercrime, cyberspace, digital and network technologies.

Көптеген қылмыстар мен киберқылмыстар ұйымның белгілі бір деңгейінде жасалады, яғни бұл қылмыстар мен киберқылмыстар «жоспарланған және жеке топтардың күш-жігерін көрсететін ұтымды әрекеттерді білдіреді».

Көптеген ұйымдасқан қылмыстық топтар бір-бірімен сөйлесу және өз істерін жүргізу үшін Интернет технологиясын қолданады. Мұндай «істер «Интернет қылмыскерлерді дербес қылмыс жасау мақсатында біріктіру үшін пайдаланылатын ұйымдардың» эфемерлік» нысандарын құруға әкелуі мүмкін, содан кейін олар жаңа одақтар құру үшін таратылады. Сонымен қатар, ұйымдасқан қылмыстық топтар ұзақ уақыт бойы өмір сүретін және оның қанатының астында әрекет ететін қылмыскерлерді сол салада жұмыс істейтін басқа қылмыскерлерден, сондай-ақ құқық қорғау органдарынан қорғауды қамтамасыз ететін ұйымдардың «тұрақты» нысандарын құру үшін желілік технологияны қолдана алады [1, 14 б]. Спектрдің осы екі экстремалды полюстерінің арасында ұйымдардың «гибридті» формалары да бар, онда кең танылған қылмыстық мақсатты кішігірім негізгі топ «іс жүзінде» белсенді түрде таратады, бірақ кейбір хакерлік топтарда немесе қылмыс пен терроризм арасында байланыс орнатылған офлайн жағдайларда оның физикалық көрінісін жеке жалғыз қасқырлар немесе жергілікті жасушалар жүзеге асырады.

Айта кету керек, «террористер мен ұйымдасқан қылмыстық топтардың қызметі бір-біріне сәйкес келуі мүмкін», «олар әдетте әртүрлі мақсаттарға ұмтылады». Ұйымдасқан қылмыстық топтардың көпшілігі, әдетте, ортасында гибриді формасы бар эфемерлі және

тұрақты ұйым формалары арасындағы спектрде болады және белгілі бір дәрежеде Интернет-технологияны өзін-өзі ұйымдастыру үшін қолданады.

Ұйымдасқан қылмыстық топтардың барлығы дерлік өз қылмыстарын өзін-өзі ұйымдастыру және ұйымдастыру үшін желілік технологияны қолданса да, кейбіреулері бұл технологияларды киберқылмыс жасау үшін де қолданады. Киберқылмыскерлерді ұйымдастырудың нақты сипаты цифрлық және желілік технологиялардың деңгейіне, іс-қимыл режиміне және жоспарланған құрбандарға байланысты өзгереді, бұл олардың арасындағы айырмашылықтарды анықтауға көмектеседі.

Дәстүрлі ұйымдасқан қылмыстық топтар, әдетте, кибершабуылдарға, яғни Интернет болмаған кезде жасалмайтын қылмыстарға қатыспайды. Алайда, қылмыстарды ұйымдастыру немесе құрбандарды табу мақсатында бір-бірімен байланыс жасау үшін желілік технологияны көбірек қолданады. Мысалы Интернет немесе даркнет арқылы есірткіні сату. Киберқылмыстың бұл түрлері кибертехнологияны қолдана отырып (әдетте байланыс технологияларын қолдана отырып) жасалған қылмыстарға жатады, өйткені интернетсіз да басқа байланыс құралдарымен немесе кибертехнология арқылы бұл құқықбұзушылық жасалар еді, немесе кибертехнологиялар арқылы жасалатын бұрыннан бар (әдетте локализацияланған) заңсыз құмар ойындар, алаяқтық және бопсалау сияқты қылмыстар түрлері сандық және желілік технологиялардың арқасында жаһандық қол жетімділікке ие болады. Егер Интернет алынып тасталса, онда құқық бұзушылықтар жаһандық ауқымын жоғалтып қайтадан локализацияланған пішінге ие болады. Олар хакерлік шабуылдар, «қызмет көрсетуден бас тарту» типтегі және бопсалау бағдарламаларды қолдану арқылы бөлінген шабуылдар, сондай-ақ жоғарыда айтылғандай, интернетті теңдеуден алып тастаған кезде жоғалып кететін спам сияқты «кибертәуелді» қылмыстардан күрт ерекшеленеді.

Киберқылмыстар *modus operandi*-ге, яғни қылмыскерлердің себептері мен профилімен байланысты құқық бұзушылық жасау әдісіне байланысты да өзгереді. «Машинаға қарсы киберқылмыстардың», мысалы, хакерлердің компьютерлерді заңсыз пайдалануы сияқты қылмыстардың ұйымдасуынан алаяқтық және бопсалау сияқты «машинаны пайдалану арқылы киберқылмыстардың» ұйымдасуы мүлдем өзгеше. Қылмыстың бұл екі түрі «машинадағы киберқылмыстардан» айтарлықтай ерекшеленеді, мысалы, балаларға жыныстық зорлық-зомбылық бейнеленген материалдарды тарату, жеккөрушілікті насихаттау, террористік материалдар. Киберқылмыстылық пен оны ұйымдастыруды зерттеу кезінде ескерілетін соңғы фактор-қылмыскерлер бағытталған құрбандар тобы. Кейбір қылмыстық топтар жекелеген пайдаланушыларға әдейі мақсаттанады, мысалы, алаяқтық немесе алдау мақсатында жаңылыстыратын электрондық хаттарды жаппай жіберу арқылы. Басқа топтар ірі көлемде алаяқтық жасау, коммерциялық құпияны игеру немесе іскерлік белсенділікті бұзу мақсатында (бопсалау немесе бәсекелестің өтініші бойынша) коммерциялық немесе үкіметтік ұйымдарға әдейі бағытталған. Сонымен, әдетте мемлекеттік субъектілерді қамтитын үшінші топтар сенімсіздік немесе наразылық атмосферасын құру және/немесе зиян келтіру үшін басқа мемлекеттердің инфрақұрылым объектілерін әдейі нысанаға алады. Сондықтан, мәселе желілік технологияларды қолданатын қылмыскерлерді ұйымдастырудың тәсілі қылмыскерлердің интернеттегі қылмыстарды қалай ұйымдастыратындығынан мүлдем өзгеше емес, сонымен қатар Интернеттегі қылмыстарды ұйымдастырудың сипаты қолданылатын технологиялардың деңгейіне, қылмыскерлер жасаған нақты қылмыстық әрекеттерге, сондай-ақ жоспарланған құрбандарға байланысты.

Белгілі бір киберқылмыстар ұйымдасқан қылмыстылықтың бір түрі болып саналады ма, әлде ұйымдасқан қылмыстылыққа байланысты ма деген сұрақ «ұйымдасқан қылмыстылық» термині үшін қолданылатын анықтамаларына байланысты. Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы конвенциясында ұйымдасқан қылмыстылықтың анықтамасы жоқ. Бұл мемлекеттер арасындағы уағдаластықтың болмауымен емес, Конвенция бойынша келіссөздерге қатысушылар жасаған саналы

таңдаумен байланысты. Кез-келген анықтамада ұйымдасқан қылмыстық топтардың үнемі өзгеріп отыратын және қарқынды дамып келе жатқан әлемнің жағдайларына бейімделетін заңсыз әрекеттерінің тізімі болуы мүмкін; сондықтан кез-келген осындай анықтама тез ескіре еді. Қылмысты анықтаудың орнына, ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы Конвенция оны жасауға қатысатын «ұйымдасқан қылмыстық топ» субъектіні анықтайды. Атап айтқанда, Конвенцияның 2(а) бабына сәйкес «ұйымдасқан қылмыстық топ» «белгілі бір уақыт кезеңі ішінде жұмыс істейтін және бір немесе бірнеше елеулі қылмыстар немесе осы Конвенцияға сәйкес осындай деп танылған қылмыстар жасау мақсатында келісілген, тікелей немесе жанама түрде қаржылық немесе өзге де материалдық пайда алу үшін құрамында үш немесе одан да көп адам бар құрылымдық ресімделген топты» білдіреді. Мұнда құрылымдық түрде құрылған топта «оның мүшелерінің рөлдері ресми түрде анықталмайды немесе мүшеліктің үздіксіз сипаты келісілмейді». Бұл анықтама кең болып табылады және топтар арасында бір-бірімен тығыз байланысы жоқтығын, ресми түрде анықталған рөлдері мен дамыған құрылымның болмауын қамтиды.

Ұйымдасқан қылмыстылықтың жалпыға бірдей қабылданған анықтамасы болмаса да, оны «қоғамдық сұранысқа ие қызметтердің салаларында заңсыз әрекеттер арқылы пайда табу мақсатында ұтымды әрекет ететін тұрақты жұмыс істейтін қылмыстық кәсіпорын деп анықтауға болады. Ұйымдасқан қылмыстылықтың ұзақ уақыт бойы жалғасуы мемлекеттік қызметкерлерге пара беру, қорқыту және қылмыстық әрекеттерді қорғау үшін күш қолдану арқылы қолдау табады». Тиісінше, ұйымдасқан киберқылмыстылық термині киберкеңістіктегі ұйымдасқан қылмыстық әрекетті сипаттау үшін қолданылады. Ұйымдасқан қылмыстылық сияқты, киберқылмыстылық немесе ұйымдасқан киберқылмыстылық анықтамасы бойынша біріңғай пікір жоқ [2, 47 б].

Ұйымдасқан киберқылмыстылық туралы зерттеулер ұйымдасқан қылмыстылықтың кейбір дәстүрлі сипаттамаларын киберкеңістік жағдайында түсіндіру қиын екенін көрсетеді. Мұндай сипаттаманың мысалы ретінде «аумақты бақылау» болып табылады. Варезеның (Varese) айтуынша, ұйымдасқан қылмыстық топ «белгілі бір тауарлар мен қызметтерді өндіру мен таратуды заңсыз реттеуге және бақылауға күш салады». Мұндай реттеу әкімшілер мен модераторлар сайт пен контентті бақылайтын және платформаларды пайдалану ережелерін орындалуын қамтитын қараңғы нарықтарда (мысалы, жойылған DarkMarket және CardersMarket нарықтарында) мүмкін. Ережелер сақталмаған жағдайда ережені бұзған тұлғалар сайт мүшелерінің қатарынан шығарылады. «Белгілі бір тауарларды немесе қызметтерді өндіру және тарату» осы сайттарда бақылануы мүмкін болғанымен, мұндай бақылау басқа онлайн форумдарға қолданылмайды (бұл желілердің құқықтары мен өкілеттіктерін шектейді). Сондықтан, дәстүрлі ұйымдасқан қылмыстан айырмашылығы, олардың «қылмыстық астыртын өндірістегі өндіріс пен белгілі бір тауарларды (немесе қызметтерді) бақылауы» шектеулі.

Қараңғы нарықтарда заңсыз тауарлар мен қызметтердің құрылымы, ұйымдастырылуы, реттелуі және бақылауы оларды басқаратын және/немесе модерациялайтын адамдарға емес, интернет сайттарына байланысты. Нәтижесінде, бұл қараңғы нарықтың сайттары Интернеттен ажыратылғанда (мысалы, құқық қорғау органдарының тергеуіне немесе сайтты тәркілеуге байланысты) сол сайтпен байланысты желі көп жағдайда жұмысын тоқтатады. Дегенмен, полицияның тергеуі мен қудалау процестеріне қатыспайтын сайттың қатысушылары немесе басқа тұлғалар тоқтатылған сайтты шынайы түрде қайта шығаратын басқа сайтты жасайтын ерекше жағдайлар бар. Сыбайлас жемқорлықпен және күш қолданумен немесе күш қолдану туралы қорқытумен байланысты дәстүрлі ұйымдасқан қылмыстық желілерге тән тағы екі сипаттама (Arsovska, 2011) ұйымдасқан киберқылмыс контекстінде өз көрінісін таппайды. Дегенмен, бұл ұйымдасқан қылмыстық әрекет түріне байланысты. Бірінші сипаттама үшін зерттеулер саяси сыбайлас жемқорлық ұйымдасқан қылмыспен айналысу туралы шешімдерге әсер ететінін көрсетті. Бір елде интернет-алаяқтық басқа қаржылық қылмыстармен қатар мемлекет қызметінің ажырамас бөлігі ретінде танылды. Екінші белгі бойынша, зорлық-

зомбылық немесе зорлық-зомбылық қауіпін ұйымдасқан киберқылмыстық әрекеттің мақсаттарына жету үшін қолданылып жатқаны туралы дәлелдер аз (БҰҰ ЕҚБ, 2013; Leukfeldt, Lavorgna, and Kleemans, 2017), мысалы, кейбір жағдайларды қоспағанда, *ақша қашырлары* (яғни, «басқалардың сұрауы бойынша және сыйақы үшін ... ақшаны заңсыз түрде алатын және аударатын жеке тұлғалар»; Maras, 2016) ұйымдасқан киберқылмыстық әрекеттеріне қатысып және билікке олардың заңсыз әрекеттерге қатысқаны немесе қылмыскерлер қауіп төндіргендіктен қатысуын жалғастырып жүргені туралы хабарлайды. Физикалық зорлық-зомбылыққа балама ретінде ұйымдасқан киберқылмыскерлер кибершабуылдар жасайды немесе кибершабуылдар немесе басқа да киберқылмыстарды жасаймын деп қорқытады, оларды талаптарын орындауға мәжбүрлейді (Maras, 2016). Мысалдарға ұйымдасқан киберқылмыскерлердің *криптобопсалаушы* (пайдаланушының цифрлық құрылғысын жұқтыратын, пайдаланушы құжаттарын шифрлайтын және жәбірленуші төлемді төлемеген жағдайда файлдар мен деректерді жою қауіпін төндіретін зиянды бағдарлама) және/немесе *шифрлық бопсалаушыны* пайдалануы жатады [3, 58 б].

Демек, түрлі зерттеулер нәтижелері көрсеткендей, офлайн ортада жұмыс істейтін ұйымдасқан қылмыстық топтар интернетте өз қызметін жүзеге асыратын ұйымдасқан қылмыстық топтарға мүлдем қарама-қайшы екенін және олардан мүшелерінің жасына, мотивтеріне, ұйымдастырылуына және жынысына қарай ерекшеленетінін көрсетеді. Бұл топтар бір-бірінен тек қатысушыларымен ғана ерекшеленбеуі мүмкін; офлайн ортадағы ұйымдасқан қылмыстық топтармен салыстырғанда олардың ұйымы орталықтандырылмаған болуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Albanese, Jay. (2018). *Cybercrime as an Essential Element in Transnational Counterfeiting Schemes. Presentation at International Academic Conference: Linking Organized Crime and Cybercrime. A conference hosted by Hallym University and sponsored by the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 8 June 2018.*
2. И.И. Лукашук. *Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин'т государства и права, Академ. правовой ун'т. — Изд. 3'е, перераб. и доп. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — 432 с.*
3. *Криминология: Учебник/под ред. проф. Малкова В.Д. - ЗАО Юстицинформ, 2004 г. Рецензенты: Бабаев М.М., главный научный сотрудник ВНИИ МВД России, -277 стр.*

Абдижами А.Ж.

к.ю.н., асс.профессор

Academy Bolashaq,

Кафедра юридических дисциплин

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА СТАДИЙ СОВЕРШЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Аннотация. В современной юридической литературе сохраняются противоречивые взгляды относительно сущности стадий преступной деятельности, установления ее видов и признаков. Одни учёные считают приготовление и покушение стадиями, этапами совершения преступления, либо стадиями развития преступной деятельности, другие относят приготовление и покушение к видам неоконченных преступлений, третьи отождествляют стадии преступления с видами неоконченных преступлений. Расхождение в теоретических взглядах в отношении неоконченных преступлений находит свое негативное отражение и в деятельности правоохранительных органов. В связи с этим обзор зарубежных законодательств.

В данной статье акцентируется внимание на изучении института стадий совершения преступления в на зарубежном законодательстве и практике.

Считается аксиомой, что уголовное право зарубежных стран наказывает предварительную преступную деятельность только начиная с покушения, а более ранние стадии, в частности, приготовление, уголовно ненаказуемы.

В действительности, уголовное право зарубежных государств выработало ряд приемов, с помощью которых уголовная репрессия распространяется далеко за пределы покушения [1].

В англо-американском праве, например, существуют специфические институты (подстрекательство, сговор), с помощью которых устанавливается ответственность за приготовление и даже за еще более ранние этапы предварительной деятельности. Понятие покушения в УК североамериканских штатов столь широко, что это позволяет включать в него многие приготовительные действия.

Во Франции и Германии также существуют случаи установления уголовной ответственности за некоторые приготовительные действия как за самостоятельные преступные деяния (во Франции - заговор и организация злоумышленников, в Германии - приготовление к государственной измене, создание преступных сообществ, подготовка к подделке денег или знаков оплаты, подготовка к подделке служебных удостоверений и др.). Каковы последствия признания приготовительных действий самостоятельными видами преступных деяний? Во-первых, здесь уже не возможен добровольный отказ, а только деятельное раскаяние, поскольку речь идет о приготовлении как оконченном деянии; во-вторых, законодательство ряда государств признает возможность покушения на совершение таких действий (по сути - покушения на приготовление). Так, согласно абз. 3 § 129 УК ФРГ, покушение на создание преступного сообщества наказуемо. При этом создание преступного сообщества определяется как организация сообщества, цели и деятельность которого направлены на совершение преступных деяний. Таким образом, сфера уголовной ответственности еще более отодвигается вперед по отношению к оконченному преступному деянию. Наказуемыми становятся не только приготовительные действия, но и покушение на их совершение. В-третьих, признание подобных действий самостоятельными преступлениями (проступками) позволяет устанавливать за них такие же наказания, как и за другие оконченные деяния[2].

Понятие «явного действия» в англо-американском уголовном праве.

Английское уголовное право феодального периода исходило из того, что для наступления уголовной ответственности недостаточно только намерения совершить преступление, необходимо еще и определенное преступное поведение, понятие которого толковалось довольно узко. Наказуемым считалось конкретное действие и в некоторых редких случаях - бездействие, которым причинялся реальный ущерб правоохраняемым ценностям. Именно такой смысл вкладывался в понятие «явного действия» (*overt act*), которое вплоть до настоящего времени, несмотря на изменение содержания, считается обязательной предпосылкой наступления ответственности по английскому уголовному праву. Даже покушение на преступление как действие, не повлекшее причинения реального ущерба, считалось принципиально ненаказуемым[2].

Однако принцип «явного действия» не распространялся на политические преступления. В области политических преступлений, установленных не общим правом, а статутным, принципиально наказуемым считался даже «голый умысел».

Требование «явного действия» в сфере общеуголовных преступлений, с одной стороны, и привлечение к уголовной ответственности за «голый умысел» в сфере политических преступлений, с другой, привело к тому, что английское уголовное право стало развиваться по пути признания наказуемыми и таких деяний, которые по своему характеру не причиняли какого-либо реального вреда. Изменилось и содержание «явного действия». Так, нормы о политических преступлениях получили расширительное

толкование и распространились на сферу общеуголовных преступлений. Несколько прецедентов, принятых по данному вопросу, положили начало нормам об ответственности за некоторые виды предварительной преступной деятельности вообще.

К настоящему времени в англо-американском уголовном праве выделяют три самостоятельных института: а) подстрекательство; б) сговор; в) покушение. Ни один из них не представляет собой какой-либо стадии совершения преступления. Их общей чертой является то, что они относятся к предварительной деятельности, не причинившей реального вреда.

Для наступления уголовной ответственности во всех случаях, кроме сговора, требуется установление их направленности на причинение ущерба охраняемым правом интересам и при этом - способом, запрещенным другими правовыми нормами, т.е. на совершение другого преступного деяния. Ответственность за сговор может наступать и в том случае, когда целью сговора является совершение деяния, не признанного правом преступным.

Таким образом, в англо-американском праве понятие о предварительной преступной деятельности не связано со стадиями развития преступления, а заключается в трех, выработанных общим правом, самостоятельных категориях преступлений (в США - мисдиминарах), которые характеризуются неоконченностью реализации преступного намерения при совершении в этом направлении каких-либо «явных действий»[1].

Подстрекательство представляет собой склонение другого лица к совершению преступления. При этом преступление может быть не только не совершено, но даже не начаться. Более того, когда стоит вопрос об ответственности за подстрекательство как за самостоятельное преступление, всегда имеется в виду *неудавшееся подстрекательство*, поскольку подстрекательство, приведшее к своему результату, рассматривается как соучастие и наказывается строже. В 1881 г. в Англии некто Мост был обвинен в подстрекательстве к убийству. Мосту вменялось в вину опубликование в газете статьи, в которой выражалась радость по поводу убийства русского императора Александра II и содержался призыв следовать примеру народовольцев. В решении по делу суд записал, что подстрекательство, обращенное «ко всему миру вообще, будучи совершенным путем публикации статьи в революционной газете», наказывается аналогично подстрекательству конкретного лица[1].

Уголовная ответственность устанавливается и за покушение на подстрекательство. Так, в 1974 г. в Англии некий Рансфорд был обвинен в том, что написал письмо, в котором содержалось предложение совершить преступление, хотя это письмо не было получено адресатом. Эти действия были признаны покушением на подстрекательство [3].

До 1977 г. подстрекательство к любому преступлению преследовалось в Англии с обвинительным актом, что неоднократно критиковалось английскими юристами, поскольку на практике подстрекательство к суммарному преступлению рассматривалось как более тяжкое, чем то, на которое оно было направлено. После 1977 г. подстрекательство к суммарному преступлению считается суммарным преступным деянием, т.е. рассматривается в упрощенном порядке[1].

В Англии подстрекательство наказывается по общему праву: тюремным заключением по усмотрению суда. Однако размер наказания не может превышать размера наказания, предусмотренного за преступление, подстрекательство к которому осуществлялось. Такими же наказаниями карается и покушение на подстрекательство.

Уголовное право США воспроизводит нормы английского права об ответственности за подстрекательство. Правда, в отличие от данного института в Англии, где преступным считается подстрекательство к любому преступлению, в США бесспорно преступным считается лишь подстрекательство к тяжкому преступлению (фелонии), в отношении подстрекательства к иным преступлениям единого правила и единой судебной практики в США нет.

Модельный УК США (1962 г.) в п. 1 ст. 5.02 определяет подстрекательство следующим образом: «Лицо виновно в подстрекательстве к совершению преступления, если с целью содействовать его совершению или облегчить его совершение оно приказывает другому лицу, поощряет его или просит его осуществить определенное поведение, которое составило бы это преступление либо покушение на совершение этого преступления или образовало бы его соучастие в совершении этого преступления либо покушении на его совершение». В Модельном УК специально указывается на то, что недоведение подстрекательства до сознания лица, которое подстрекают к совершению преступления, не имеет значения для привлечения к уголовной ответственности при условии, что поведение подстрекателя было рассчитано на доведение такого подстрекательства до сознания названного лица[4].

Основанием для защиты, согласно Модельному УК США, является то обстоятельство, что подстрекатель до исполнения преступления другим лицом принимает меры по предотвращению соответствующего преступления, при этом меры должны привести к своему результату[4]. В данном случае разработчики Модельного УК говорят о добровольном отказе, хотя правильнее здесь, на наш взгляд, говорить о деятельном раскаянии, поскольку преступление в виде подстрекательства считается оконченным вне зависимости от совершения преступления лицом, в отношении которого было совершено подстрекательство.

Согласно ст. 510 (1) УК штата Гавайи, лицо виновно в преступном подстрекательстве, если оно приказывает другому, поощряет его или просит совершить преступление[4]. При этом не имеет значения, удалось или нет довести свое подстрекательство до сознания лица, которое подстрекали к совершению преступления. Вместе с тем, существуют штаты (Индиана, Монтана, Небраска, Огайо и др.), в которых подстрекательство в том его понимании, о каком было сказано выше, не признается преступным.

По УК большинства штатов, где подстрекательство считается самостоятельным преступлением, наказание за него смягчается на одну степень по сравнению с санкцией за соответствующее преступление, к которому подстрекательство осуществлялось. Хотя ранее подстрекательство даже к самым серьезным преступлениям могло наказываться только в качестве мисдиминора.

В английском праве сговор считается преступлением и по общему, и по статутному (после 1977 г.) праву. Сговор по общему праву состоит в соглашении двух или более лиц 1) совершить незаконное действие или 2) совершить законное действие незаконными средствами. Это преступление по общему праву преследуется с обвинительным актом и наказывается «по усмотрению суда» лишением свободы или штрафом, либо одновременно лишением свободы и штрафом.

По статутному праву преступным является сговор о преступлении. Статутный сговор не может наказываться более строгим наказанием, чем преступление, на которое он был направлен.

Согласно § 5 Закона Англии об уголовно наказуемом покушении 1981 г., который внес изменения в понятие сговора, определенного Законом об уголовной юстиции 1977 г., лицо виновно в сговоре о совершении преступления, если оно «вступает в соглашение с каким-либо другим лицом или лицами о том, что следует осуществить действие, которое, если соглашение выполнено в соответствии с их намерениями, либо: а) обязательно будет являться преступлением или вести к совершению какого-либо преступления одной или более сторонами соглашения, либо: б) должно стать преступлением, но вследствие существования некоторых обстоятельств, является невозможным»[5].

Сговор, так же, как и подстрекательство, не является стадией совершения преступления, поскольку уголовная ответственность за него наступает независимо от того, совершено ли было в реальности намеченное преступление, и, более того, поскольку сами намеченные действия могут быть вовсе не преступными (совершение правомерного

действия противоправными средствами), соглашение о таких действиях, вообще, может не представлять собой стадии развития преступного деяния. Сговор по общему праву может быть направлен на причинение вреда интересам морали или грубое нарушение публичной благопристойности, которое не является преступлением (см. п. 3 § 5 Закона об уголовной юстиции 1977 г.). Законом 1977 г. подстрекательство к сговору и покушение на сговор были объявлены непроступными[6].

Сговор, как и подстрекательство, считается принципиально «неоконченным» деянием. «Явным действием», позволяющим привлекать к уголовной ответственности за сговор, в данном случае является само соглашение о том, чтобы осуществить какое-либо противоправное действие либо правомерное действие неправомерными средствами. Участник преступного сговора подлежит наказанию в силу самого факта соглашения.

Существенный элемент сговора - участие в нем не менее двух лиц. Особенностью английского уголовного права является то, что соглашения между мужем и женой не могут считаться сговором, *так как с точки зрения английского права юридически муж и жена признаются одним лицом*. Это правило применяется и к мусульманам: *независимо от количества жен, все соглашения мусульманина с ними, каковы бы ни были степень и характер противоправности таких соглашений, сговором считаться не будут*. Не будет сговором соглашение с лицом, не достигшим возраста уголовной ответственности, а также с намеченной жертвой такого преступления (§ 2 Закона об уголовной юстиции 1977 г.)[5].

УК многих североамериканских штатов требуют не просто соглашения двух или более лиц, но и совершения одного или нескольких конкретных действий, направленных на реализацию намеченных сговором действий. Наказание за сговор также ограничивается пределами наказания, предусмотренного за соответствующее оконченное преступление либо пределы наказания устанавливаются в законе. Новое уголовное законодательство штатов ограничило цели уголовно наказуемого сговора лишь совершением преступления (в отличие от Англии, где наказывается сговор, направленный на совершение правомерного действия неправомерными средствами).

Покушение в англо-американском праве по субъективной стороне представляет собой умысел, направленный на совершение такого деяния, которое в своем оконченном виде является предусмотренным уголовным правом самостоятельным преступлением. Согласно английскому Закону об уголовно наказуемом покушении 1981 г., лицо виновно в покушении, если «с намерением совершить преступление лицо совершает действие, которое является большим, чем просто приготовление к совершению преступления» .

Список использованной литературы

1. Уголовное право зарубежных стран : учебное пособие / Л. С. Аистова, Д. Ю. Краев. — Санкт-Петербург : СанктПетербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2013. — 132 с.
2. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / под ред. И. Д. Козочкина. С. 325.
3. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. М., 2002. С. 607— 609.
4. Нерсесян А. А. Вопросы наказуемости в уголовном праве США и ФРГ. М., 1992. С. 54—55.
5. Хапов А. В. Источники английского Общего права: судебные прецеденты // Российская юстиция. 2006. № 3. С. 64.

Асқар Д. А.

магистрант кафедры Юридических дисциплин Учреждение Академия Қайнар

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРЕТУПЛЕНИЙ

Аңдатпа: Соңғы жылдары компьютерлік қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершіліктің қазіргі заманғы мәселелері көптеген елдердің ғалымдарын қызықтырады, өйткені қылмыстың бұл санаты қылмыстың жалпы құрылымында айтарлықтай үлес қоса бастады.

Түйін сөздер: ғылыми-техникалық прогресс, компьютер, ақпарат, зиянды бағдарламалар, вирустар, Интернет, компьютерлік қылмыстар, хакерлік шабуылдар, криминологиялық зерттеулер, жауапкершілік.

Аннотация: Современные проблемы уголовной ответственности за совершения компьютерных преступлений в последние годы интересуют ученых многих стран, поскольку эта категория преступлений начала составлять значительную долю в общей структуре преступности.

Ключевые слова: научно-технический прогресс, компьютер, информация, вредоносные программы, вирусы, Интернет, компьютерные преступления, хакерские атаки, криминологические исследования, ответственность.

Abstract: Modern problems of criminal liability for computer crimes have been of interest to scientists in many countries in recent years, since this category of crimes has begun to make up a significant share in the overall structure of crime.

Keywords: scientific and technological progress, computer, information, malware, viruses, Internet, computer crimes, hacker attacks, criminological research, responsibility.

В современных условиях развития информационных технологий и телекоммуникаций, уголовно-правовая проблема с преступлениями в сфере информатизации представляет особую актуальность.

Общество становится информационно более насыщенным. Появилось определение информационное общество. Это понятие возникло под влиянием успехов кибернетики и информатики, где информация не просто сообщение или знание о чем-либо, а количественно выражаемая мера управляемости той или иной системой. Особое место в информационном обществе принадлежит компьютерным системам, так как они способны интегрировать и обрабатывать информацию из различных источников. Созданы и успешно действуют всемирные глобальные компьютерные сети, связывающие мир в одно целое, такие как Internet.

Компьютер первоначально задумывался как устройство для различных математических вычислений. Постепенно он превратился в универсальное средство обработки любой информации, используемое человеком. С помощью компьютеров управляют странами, банками, предприятиями, обороной, космическими кораблями, создают музыку, книги, фильмы и т.д. Нет практически ни одной сферы человеческой деятельности, в которой бы не использовались компьютеры, позволяющие создавать, накапливать, хранить, обрабатывать и передавать огромные объемы информации.

Однако, научно-технический прогресс имеет и "негативную сторону". Наличие глобальных компьютерных сетей и недостаточная их защищенность от сбоев техники, вызванных самыми различными причинами, – от ненадлежащих действий людей, совершенных умышленно или по неосторожности, до сбоев в системе, может породить самые непредсказуемые и необратимые последствия.

Новые технологии порождают и новые виды преступлений. С появлением компьютеров широкое распространение получили компьютерные преступления, такие как хищения с использованием средств компьютерной техники, компьютерное мошенничество (carding), кража компьютерного времени, несанкционированный доступ в компьютерные сети, распространение вредоносных программ, вирусов и другие виды преступлений. Так, в начале 90-х годов XX века данные зарубежной правоохранительной практики свидетельствовали о том, что, в Германии с использованием компьютеров похищалось до 4 млрд. марок ежегодно, во Франции – до одного млрд. франков, в США до нескольких млрд. долларов (1). Проведенное в 2004 году экспертами Английской аналитической компании MI2G исследование показало, что в 2003 году мировой экономический ущерб от компьютерных преступлений превысил 132 млрд. дол. США (в 2002 – 48,5 млрд. дол.) (2) а в 2004 году

суммарный экономический ущерб от всех видов компьютерных преступлений вырос до 411 млрд. дол. США, в 2005 году этот показатель вырос до 687 млрд. дол. США (3).

Ошеломляющая динамика роста ущерба от компьютерной преступности подтверждает серьезность исследуемой проблемы и необходимость более активного противодействия и соответственно продуманной и адекватной уголовно-правовой политики борьбы с ней.

Особенность общественной опасности компьютерных преступлений заключается в том, что они не имеют границ. Они могут быть совершены в любой точке земного шара, без пересечения государственных границ, из банка любой страны могут быть переведены крупные суммы, взломаны коды ядерных объектов, информационные базы правоохранительных органов и т.д.

Научная разработка исследуемой проблемы диктуется и реальной криминогенной ситуацией. В общей структуре преступности в мире, компьютерные преступления занимают все более и более твердые позиции среди других преступлений, а их раскрываемость остается довольно низкой.

В судебно-следственной практике Казахстана зарегистрировано незначительное количество правонарушений с использованием компьютерных технологий. Исследование этой проблемы показало, что это, прежде всего, обусловлено высокой латентностью компьютерных преступлений, а также невысокой компьютеризацией. Отсутствие специализации у сотрудников правопорядка в области борьбы с компьютерными преступлениями, недостаточная их подготовленность, также является причиной низкого выявления компьютерных преступлений.

Актуальность темы обусловлена и необходимостью комплексного исследования системы уголовно-правовых норм об ответственности за компьютерные преступления и проведения анализа практики правоприменения с целью выявления их адекватности и резервов для повышения результативности деятельности правоохранительных органов в борьбе с компьютерными преступлениями. Ответственность за компьютерные преступления в УК Казахстана не в полной мере соответствует предъявляемым временем требованиям, что обуславливает необходимость их совершенствования, теоретического осмысления и изучения современного международного опыта борьбы с компьютерными преступлениями, для его использования в национальном законодательстве.

Современные проблемы уголовной ответственности за совершения компьютерных преступлений в последние годы интересуют ученых многих стран, поскольку эта категория преступлений начала составлять значительную долю в общей структуре преступности. Правоведы испытывают значительные трудности при квалификации исследуемых преступлений, в определении и установлении оснований для привлечения к ответственности виновных лиц, выявлении признаков компьютерных преступлений, что порождает многочисленные ошибки в правовой оценке содеянного.

Уголовно-правовые и криминологические исследования компьютерных преступлений являются новым направлением не только национальной, но и мировой уголовно-правовой науки. Первое преступление, совершенное на территории бывшего СССР с использованием компьютера, официально зарегистрировано в 1979 году в г. Вильнюсе. Данный факт был занесен в международный реестр правонарушений подобного рода и явился своеобразной отправной точкой в развитии нового вида преступности (4). Одновременно начался поиск путей уголовно-правового регулирования вопросов ответственности за совершение таких преступлений, в том числе и в Казахстане. Отношения в сфере компьютерной информации могут возникать по поводу производства, сбора, обработки, накопления, хранения, поиска, передачи, распространения и потребления компьютерной информации, создания и использования информационных компьютерных технологий и средств их обеспечения, защиты компьютерной информации и прав субъектов, участвующих в информационных процессах и информатизации с использованием компьютеров, их систем и сетей. Из приведенной классификации видно, что действующим уголовным законом охраняются не все элементы правоотношений в этой сфере.

Термин "компьютерные преступления" стал впервые употребляться в американской, а затем и в другой зарубежной литературе уже в начале 60-х гг., когда стали выявляться преступления, совершаемые с использованием ЭВМ.

В научной и публицистической литературе имеются различные понятия, касающиеся подобного рода посягательств: компьютерные преступления, "кибербандитизм", информационные преступления, программные злоупотребления и т.д. Различия в терминологии указывают на отсутствие

единого подхода к исследуемой проблеме. Это объективно обусловлено сложностью совмещения понятия "компьютерная информация" с традиционными институтами уголовно-правовой и уголовно-процессуальной науки (5). Наиболее распространенное определение компьютерных преступлений как преступлений, совершенных с использованием компьютерной техники или направленных против безопасности компьютерной информации, сегодня не отвечает потребностям науки и практики и нуждается в уточнении.

Одни авторы выступили против употребления термина "компьютерные преступления", аргументируя свои возражения тем, что преступления не принято дифференцировать по виду технических средств, с помощью которых они совершаются (6-8). Некоторые ученые различают преступления в сфере компьютерной информации и компьютерные преступления. По их мнению, существуют большие различия между ними, не позволяющие их использовать как синонимы. Они предлагают различать их по объекту посягательства. Если таковым выступают отношения собственности, то деяния, осуществляемые с использованием компьютерной техники, подлежат квалификации по статьям о преступлениях против собственности, если объектом являются отношения по защите конституционных прав и свобод – по соответствующей статье УК, а если объектом являются отношения в сфере нормального оборота компьютерной информации, то деяния подлежат квалификации в соответствии со статьями 227 главы 7 «Неправомерный доступ к компьютерной информации, создание, использование и распространение вредоносных программ для ЭВМ». По их мнению, понятие компьютерных преступлений шире понятия преступлений в сфере компьютерной информации и охватывает все преступления, способами совершения которых являются неправомерный доступ к компьютерной информации, создание, использование и распространение вредоносных программ, нарушение правил эксплуатации ЭВМ. Более того, дефиниция компьютерного преступления должна употребляться не в уголовно-правовом смысле, а в криминалистическом, поскольку связана не с квалификацией, а со способом совершения и сокрытия преступления, методикой его раскрытия и расследования.

Другие ученые признают состоятельность формулировки "компьютерное преступление", так как данный термин уже воспринят как зарубежной теорией, так и практикой (9-14).

Ряд ученых, обоснованно полагая, что в строго юридическом смысле термин весьма уязвим, предлагают вместо термина компьютерное преступление использовать другой термин. Более удачным им представляется термин "информационное преступление", в силу того, что объектом посягательства является не техника, а информация, которая хранится, обрабатывается и передается с помощью этой техники (15). Наконец, для некоторых ученых наиболее удачным видится употребление понятия "сетевое компьютерное преступление" (16).

На наш взгляд, термин компьютерные преступления имеет право на существование, но нуждается в глубокой правовой и научно-теоретической разработке. В поддержку своей точки зрения мы можем привести следующие аргументы:

– Во-первых, тот факт, что преступления не принято дифференцировать по виду технических средств, с помощью которых они совершаются, теряет свою актуальность в отношении компьютерных преступлений. Компьютерные технологии изменяют весь мир, они перестают быть просто каким-либо техническим средством, где компьютерная техника выступает и как предмет, и как средство, и как среда совершения преступных действий. В соответствии с понятиями современной кибернетики и информатики информационное право признает, что область создания и применения информационных технологий в различных сферах человеческой деятельности становятся особой средой совершения компьютерных преступлений. Особенно учитывая значительную долю преступлений, совершаемых с использованием глобальных сетей, буквально пронизывающих все континенты земного шара;

– Во-вторых, говорить о том, что, компьютерные преступления шире, чем преступления в сфере компьютерной информации, нам кажется, не совсем правильно. Здесь происходит смешение "компьютерных преступлений" с "традиционными" преступлениями, которые совершаются сегодня с помощью ЭВМ (мошенничество, кража, шпионаж, подделка документов). От того, что они совершаются с использованием ЭВМ, они не перестают быть мошенничеством, кражей и т.д. Законодатель совершенно правильно включил использование компьютерных средств как один из признаков, что же касается, понятия "компьютерных преступлений" и "преступлений в сфере

компьютерной информации", то на наш взгляд, их можно считать синонимами. В данном случае, второй термин является более академичным, а первый в большей степени отражает обыденное правосознание;

– В-третьих, нам представляется ошибочным разделение "компьютерных преступлений" и "преступлений в сфере компьютерной информации", так как, в этом случае теряется из виду факт многообъектности исследуемого вида преступлений. Большинство компьютерных преступлений наряду с основным (общим) объектом – отношениями в сфере нормального оборота компьютерной информации посягают на один и более дополнительных объектов, в частности личные права, право на неприкосновенность частной жизни, собственность, общественную и государственную безопасность, конституционный строй страны и другие. Нередко, дополнительный объект, является более ценным, чем основной (17).

– В-четвертых, замена термина компьютерные преступления другим, например, "информационным", "сетевым" и пр. не совсем оправдана, так как слишком сужает или расширяет общий объект данных преступных деяний. Так, если говорить об информационных преступлениях, то информация являющаяся объектом, может храниться не только в компьютерной системе, но и обычных картотеках, сейфах и т.п. Естественно, что объективная сторона преступного изъятия информации, будет различной при применении компьютерных технологий доступа и обычном проникновении, соответственно будет различна и квалификация деяний. Касательно термина "сетевое преступление" хотим отметить, что компьютер не всегда может быть подключен к какой-либо локальной, региональной или глобальной сети. В то же время информация может быть уничтожена, скопирована, изменена или похищена. И в этом случае вряд ли можно говорить лишь о преступных деяниях, которые совершены в глобальных компьютерных сетях. Хотя они имеют значительное развитие, тем не менее, термин компьютерная преступность охватывает явно более широкий спектр преступных деяний, связанных с незаконным использованием компьютерных технологий.

На настоящий момент более чем в 150 странах мира имеется около 100 миллионов абонентов сети Интернет, их ежемесячный рост составляет 7-10% (18). Что касается Казахстана, количество пользователей сети Интернет превысило 200 тысяч человек, более 50 провайдерских фирм осуществляют свою деятельность в сфере предоставления информационных услуг, зарегистрировано и регулярно поддерживается более 300 сайтов государственных структур, неправительственных, коммерческих организаций и частных лиц.

Таким образом, суммируя все выше изложенное, мы предлагаем определить компьютерное преступление как общественно опасное деяние (действие, бездействие) совершаемое как умышленно, так и по неосторожности и причиняющее вред либо создающее угрозу причинения вреда общественным отношениям, регламентирующем безопасное производство, сбор, обработку, хранение, поиск, передачу, распространение, потребление компьютерной информации и информационных ресурсов, безопасное функционирование компьютерной инфраструктуры, а так же создание и использование информационных технологий, средств их обеспечения, защиту компьютерной информации, прав и законных интересов субъектов, участвующих в указанных общественных отношениях.

Список использованных источников:

1. Селиванов Н. Проблемы борьбы с компьютерной преступностью // Ж. Законность. – 1993 – №8. – С. 36.
2. Осипенко А.Л. Борьба с преступностью в глобальных компьютерных сетях. – М.: Норма, 2004. – С.7.
3. Убытки от компьютерных преступлений вырастут вдвое преступлений // Ж. Российско-Белорусский научно-практический журнал Управление защитой информации. – 2004 – №4 – С. 393.
4. См.: Батулин Ю.М. Проблемы компьютерного права. – М.: Юридическая литература, 1991. – С. 126.
5. Там же. – С.11.

6. Батури́н Ю. М. "Компьютерные преступления" – что за термином? // Право и информатика / Под ред. А.П. Суханова. – М.: МГУ, 1990. – С.99;
7. Батури́н Ю.М. Проблемы компьютерного права. – М.: Юридическая литература, 1991. – С.167;
8. Курило А.П. О проблеме компьютерной безопасности // Ж. Научно-техническая информация. Сер.1. Орг. и методика информ. работы. –1993. – №8. – С. 7.
9. Селиванов Н. Проблемы борьбы с компьютерной преступной преступностью // Ж. Законность. – 1993 – №8. – С. 36-37;
10. Вехов В.В. Компьютерные преступления: способы совершения и раскрытия / под общ. ред. акад. Смагоринского. – М.: Право и Закон, 1996. – С.20;
11. Никифоров И.В. Уголовно-правовые меры борьбы с компьютерной преступностью и обеспечение компьютерной безопасности // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 6. Вып.4 1995. – №27. – С. 94;
12. Ляпунов Ю., Максимов В. Ответственность за компьютерные преступления // Ж. Законность 1999. – № 1. – С. 94;
13. Ляпунов Ю., Максимов В. Ответственность за компьютерные преступления // Законность – 2001 – №2. – С. 9;
14. Пособие для следователя. Расследование преступление повышенной общественной опасности / под ред. М. А. Селиванова и А.И. Дворкина – М.: Лига Разум, 1998 – С.336.
15. Крылов В.В. Расследование преступлений в сфере информации. – М., 1998. – С.154-159.
16. Осипенко А.Л. Борьба с преступностью в глобальных компьютерных сетях. – М.: Норма, 2004. – С.61.
17. Мазуров В.А. Компьютерные преступления: классификация и способы противодействия: Учебно-практическое пособие. – М.: Палеотип, Логос, 2002. – С. 25.
18. Арипов М.М., Мухаммадиев Ж.Ў. Информатика, информация технологиялар Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. / Маъсул мухаррир: Физика-математика фаналари номзоди, доцент А.Т. Хайдаров – Т.: Тошкент давлат юридик институти, 2004. – С.190.

Копбаев Думан Зикиринович
з.э.к., заңгер Алматы қ. dumeke_a@mail.ru
Тулбеков Кайсар Кайратович
2 курс магистранты Қайнар Академиясы

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа: Мақалада мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы күрестің шетелдік тәжірибесі, ең алдымен, сыбайлас жемқорлық көрсеткіштері ең төмен мемлекеттердің – Дания, Финляндия, Сингапур, Жаңа Зеландия, Швеция және т.б. тәжірибесі зерттеледі, авторлар сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес – мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттырудың пәрменді құралы деген ұстанымда. Мақалада мемлекеттік қызметшілер арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің шетелдік тәсілдері, бағдарламалары мен құралдары қарастырылады. Қазақстанның мемлекеттік қызметінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл процесінде шетелдік әдістерді қолданудың орындылығына назар аударылады.

Кілт сөздер: Мемлекеттік қызмет; мемлекеттік қызметші; сыбайлас жемқорлық; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл; шетелдік тәжірибе.

Аннотация. В статье исследуется зарубежный опыт борьбы с коррупционными проявлениями на государственной службе, прежде всего, опыт государств с наименьшими показателями коррупции – Дании, Финляндии, Сингапура, Новой Зеландии, Швеции и др. Авторы исходят из позиции, что антикоррупционная борьба – действенный инструмент повышения эффективности государственной службы. Рассматриваются иностранные подходы, программы и инструментарий борьбы с коррупцией в среде государственных служащих. Обращается внимание на целесообразность использования зарубежных методик в процессе противодействия коррупции в казахстанской государственной службе.

Ключевые слова: государственная служба; госслужащий; коррупция; противодействие коррупции; зарубежный опыт.

Annotation. The article examines the foreign experience of fighting corruption in the public service, first of all, the experience of the states with the lowest indicators of corruption – Denmark, Finland, Singapore, New Zealand, Sweden, and others. The authors proceed from the position that the fight against corruption in the public service is an important and complex direction of improving the quality of public service, fulfilling the duties assigned to them by society and the state. Foreign approaches, programs and tools for fighting corruption among civil servants are considered. Attention is drawn to the expediency of using foreign methods in the process of combating corruption in the Kazakhstan public service.

Key words: public service; public servant; corruption; corruption prevention.

Бұл мәселені зерттеудің өзектілігі кейбір маңызды жағдайларға байланысты:

Біріншіден, сыбайлас жемқорлық - бұл өте жағымсыз әлеуметтік құбылыс, мемлекетті, халықты, қоғамды бүлдіретін және оның дамуына кедергі келтіретін қылмыс.

Екіншіден, бірқатар елдерде сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы тұрудың айтарлықтай тәжірибесі жинақталған, оны қолдану Қазақстан қоғамы мен мемлекетіне айқын пайда әкелуі мүмкін. 2021 жылғы сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексіне сәйкес Transparency International өкінішке орай Қазақстан 102-ден төмен орын алды[1].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тек қазақ өміріне ғана емес, басқа мемлекеттерге де қатысты және тән. Бұл проблема іс жүзінде жаһандық сипатқа ие. Бұл жағдай мемлекеттік қызметшілер арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің бағдарламаларын, тәсілдері мен әдістерін әзірлеуге мәжбүр етеді.

Сыбайлас жемқорлық көрсеткіші төмен елдердің тәжірибесін қарастырып, назар аударарлық тәсілдерді, әдістемелер мен құралдарды атап өтейік.

Transparency International халықаралық үкіметтік емес ұйымымен жыл сайын жасалатын 2019 жылғы сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексінің (Corruption Perceptions Index, CPI) көшбасшысы Дания болып табылады. Елдің сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамалық базасы өте қатты дамыған және үнемі жетілдіріліп отырады және, әдетте, жауапкершілікті, оның ішінде қылмыстық жауапкершілікті қатаңдату бағытын ұстанады. Мысалы, соңғы жылдары ғана мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық көріністері үшін қылмыстық жаза мерзімі үш жылдан алты жылға дейін бас бостандығынан айыруға ұлғайды[2].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске мемлекет табысты қалыптастырған даниялықтардың өзін-өзі тануы мен жауапкершілігінің жоғары деңгейі, оның ішінде БАҚ көмегімен жариялылық және ашықтық қағидаттары елеулі дәрежеде ықпал етеді. Шенеуніктердің ар-намыс кодексі тиімді жұмыс істейді. Арнайы бақылау-қадағалау органдары қаржы қозғалысының ашықтығын (оның ішінде шенеуніктердің кірістері мен шығыстарын) және жариялылықты (бұқаралық коммуникация құралдарының көмегімен) қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметшілер мемлекеттік әлеуметтік қорғаудың жоғары деңгейімен қамтамасыз етілген (медицина мен білім берудің тегін қызметтері, жоғары жалақы мен мемлекеттік өтемақы, түрлі әлеуметтік кепілдіктер).

Қазіргі уақытта Transparency International рейтингінде екінші орынды Жаңа Зеландия алады. Елде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі бірнеше мемлекеттік органдар құрылды, олардың негізгілері – мемлекетке және қоғамға неғұрлым елеулі зиян келтіретін ірі сыбайлас жемқорлық көріністерін анықтау және оларға қарсы күрес жүргізетін Көлемді алаяқтықпен күрес басқармасы (The Serious Fraud Office, SFO). SFO өте кең мүмкіндіктерге ие (мысалы, қызмет басшысының өкілеттіктері Жаңа Зеландия полициясының директорына қарағанда жоғары). SFO сыбайлас жемқорлыққа қарсы көріністер болған жағдайда істерді тергеуді дербес бастайды, нәтижелерін БАҚ-та жариялайды. Елде шенеуніктерге қойылатын талаптар мен олардың қызметіне мониторинг жүргізудің тиімді жұмыс істейтін жүйесін құруға қол жеткізілді. Бұл құбылыстың бір түсіндірмесі - сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің ашықтығы және жариялылығы. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызықты құралдардың бірі Әділет министрлігі жетекшілік ететін "парақорлық пен сыбайлас жемқорлыққа жол жоқ!" ұйымдары, бұл салаға елдің барлық тұрғындары тартылған. Әрбір тұрғынға сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске қатысу үшін жағдай жасалған: әрбір адамға сыбайлас жемқорлыққа қарсы көріністер анықталған жағдайда не істеу керектігі туралы ұсынымдар мен нұсқаулықтар жеткізіледі; әрбір адам SFO сайтына да, полиция сайтына да электрондық түрде тиісті өтінішпен жүгіне алады; әрбір адамға [Bribery and corruption URL] анонимділігі қамтамасыз етіледі[3].

Финляндияның мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық деңгейі өте төмен(2019 жылғы сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексында 3-орын). Финляндиядағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық жазаланатын қауіпті әрекет ретінде қарастырылады. Азаматтық бақылау құралының рөлін БАҚ ойнайды. Мемлекеттік бақылауды құқық қорғау органдары мен сот органдары жүзеге асырады. Этикалық нормалар мен тәрбиеге көп көңіл бөлінеді. Сонымен, сыбайлас жемқорлықтың пайда болуына қолайсыз жағдайлар, сондай-ақ онымен сәтті күресуге мүмкіндік беретін жағдайлар қалыптасады.

Бұдан әрі рейтингте сыбайлас жемқорлық деңгейі өте төмен ел болып табылатын Сингапур. Сингапур өзінің Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясымен ерекшеленеді, ол іс-әрекеттердің реттілігімен және жазалардың қатаңдығымен, тіпті өлім жазасына дейін баруымен сипатталады. 50 жыл бұрын Сингапурда 1965 жылы елдің қалыптасуы кезінде сыбайлас жемқорлықтың өте жоғары деңгейі болды. Бірақ оны қатаң әдістердің арқасында азайтуға мүмкін болды. Өте қатаң заңнама қабылданды. "Сыбайлас жемқорлықты тергеу бюросы" деп аталатын шексіз өкілеттіктері бар мемлекеттік орган құрылды. Мемлекеттік қызметшілердің қызметі қатаң бақыланады (олардың қаржысы, шоттары және т.б. тексеріледі), бірақ сонымен бірге оларға жақсы айлық төленеді[4].

Сыбайлас жемқорлық деңгейі төмен бұл мемлекетте мемлекеттік қызметшілер үшін этикалық стандарттар (айтарлықтай жоғары) белгіленген. Мемлекет олардың орындалуына қол жеткізді. Адалдық - шведтік мемлекеттік қызметкерлер арасындағы әлеуметтік норма. Мемлекет әлеуметтік-экономикалық шараларға ерекше назар аударады. Мемлекеттік қызметшілердің жалақысы лайықты деңгейде. Жоғары лауазымды мемлекеттік қызметкерлер басқалардан 12-15 есе көп айлық алғаны таңқаларлық емес, ал қазір айырмашылық тек екі есеге дейін түсті, бірақ сыбайлас жемқорлық жағдайлары жоқ [5].

Нидерланды - сыбайлас жемқорлық деңгейі өте төмен мемлекет, онда барлық мемлекеттік билік органдарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметке тартылуын, азаматтық қоғам элементтерін, бұқаралық коммуникация құралдарын, ашықтықты, жариялықты, түрлі есептерді, мысалы, ішкі істер министрінің сыбайлас жемқорлық фактілері туралы жыл сайынғы баяндамасын қамтитын, назар аударарлық кешенді жүйе жұмыс істейді. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылыққа жол берген мемлекеттік қызметшілер зейнетақыны қоса алғанда, барлық жеңілдіктерден айырылады. Германия. Германияда мемлекеттік қызметшінің қызметтік міндеттерін тиісінше орындамауына қатыстытеріс салдарлар егжей-тегжейлі реттелген. Жалпы, Германиядағы мемлекеттік қызметшіге жоғары талаптар қойылады; сонымен бірге лайықты өмір сүру деңгейі, қызмет орнының тұрақтылығы, мансаптық өсу қамтамасыз етіледі[6].

АҚШ-та мемлекеттік қызметшінің міндеті - тиісті органдарды теріс пайдалану және сыбайлас жемқорлық жағдайлары туралы хабардар ету. Мемлекеттік қызметкерлер АҚШ Президенті тағайындаған мемлекеттік қызметкерлерден басқа, оның қызметтік міндеттеріне кірмейтін қызметтері мен жұмысы үшін басқа табыс ала алады. АҚШ-тағы мемлекеттік қызметкерлер өздерінің қаржылары мен мүліктері туралы ақпарат беруге міндетті (толық табыс, сыйақы, жылжымалы және жылжымайтын мүліктен түскен табыс, салымдар бойынша пайыздар, дивидендтер, үкіметтік емес ұйымдардан алынған қаржылық кірістер; кез-келген адамдардан немесе ұйымдардан алынған сыйлықтар, соның ішінде тамақтану, мейрамханаларда тамақтану, көлік төлемдері, т. б.); қонақ үйлерде тұру, мүмкін жұмыс туралы ұйымдармен келісім; мемлекеттік қызметшінің өзі немесе жұбайы немесе кәмелетке толмаған балалары арқылы қарым-қатынасы және қаржылық мүддесі сақталатын барлық компаниялар мен ұйымдардың, соның ішінде коммерциялық емес ұйымдардың тізімі, несие берушілердің тізімі, жылжымайтын мүліктің болуы.

Бұл мәліметтерді тексеру мақсатында қылмыстық жауапкершілікке тартылғанға дейін тергеу жүргізе алатын арнайы комиссиялар құрылады. Ал жоғары лауазымдағы мемлекеттік қызметкерлер полиграфта тексеруден өтуі керек [7].

Сондай-ақ, ҚХР-дағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бастағаннан, әсіресе 1978 жылдан бергі кезеңде айтарлықтай әлеуметтік-экономикалық өсуінің орын алғанына назар аударайық. Қытайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске аса көп көңіл бөлінеді, ол үшін 1978 жылы арнайы орган – Қытай Компартиясының тәртіпті тексеру жөніндегі орталық комиссиясы, ал 2007 жылы – сыбайлас жемқорлықтың себептерін талдау міндеттерімен сыбайлас жемқорлықтың алдын алу жөніндегі мемлекеттік басқарма құрылды, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес әдістері, мемлекеттік қызметшілерді мемлекеттік бақылау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі заңнаманы жетілдіру жұмыстары жүргізілді. Жемқорлық үшін жаза өте қатал, тіпті өлім жазасына дейін барады. Жемқор шенеуніктерді қоғам алдында жазалау тәжірибесі бар.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес үшін Қытайда кадрларды ротациялау мемлекеттік биліктің барлық органдарында және кадрлар министрлігі айналысатын барлық деңгейлерде белсенді қолданылады, бұл үшін көптеген кадрлар резерві дайындалған.

Осылайша, мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселесі тек Қазақстан үшін ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік қызметтің осы саласында айтарлықтай оң тәжірибе жинақталған басқа елдер үшін де өзекті. Елдік ерекшеліктерге байланысты (ақыл-ой және мемлекеттік құқық) бұл күрес кейбір жағдайларда жұмсақ басқару әдістерімен, ал басқаларында қатаң әдістермен ерекшеленеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі шетелдік тәжірибені, әсіресе сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес шараларының назар аударарлық кешенді жүйелерінен, озық тәсілдерден және тиімді құралдардан тұратын сыбайлас жемқорлық деңгейі төмен елдердің тәжірибесін зерделеу және нақты ескеру маңызды.

Мемлекетаралық бәсекелестіктің шиеленісуі жағдайында бұл мәселеде қазақстандық ұстанымдарды күшейту қажет (Transparency International сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексында 2019 жылы Қазақстан 28-ден 100-ге дейін ұпай "жинады". Қытай, Үндістан, Бразилияда көрсеткіштер бұдан жоғары, АҚШ-та (70 балл), Германияда, Францияда, Ұлыбританияда жағдай едәуір жақсы), оның ішінде шетелдік тәжірибені пайдалануға баса көңіл аударған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://vlast.kz/novosti/48379-kazahstan-uhudsil-svoi-pozicii-v-indekse-vospriatia-korrupcii-transparency-international.html>

2. Литвяк Л. Г., Нескородова И. С. Опыт зарубежных стран в борьбе с коррупцией // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2013. № 6. С. 147–149.

3. *Bribery and corruption: Saying no. Ministry of justice. URL: www.justice.govt.nz/publications/global-publications/b/publication/bribery-and-corruptionsaying-no* (дата обращения: 21.12.2019).

4. Киселев С. Г., Опокин А. Б. Государственная служба и борьба с коррупцией // *Проблемы права. 2019. № 1. С. 28–29.* Киселев С. Г. Антикоррупционная составляющая правового статуса госслужащего // *Проблемы права. 2016. № 3. С. 94–97.*

5. Киселев С. Г., Опокин А. Б., Томилина Е. Е. Обоснование баланса в соотношении должного и возможного в статусе государственного служащего // *Проблемы права. 2019. № 2. С. 114–117.*

6. Киселев С. Г., Опокин А. Б. Государственная служба и борьба с коррупцией // *Проблемы права. 2019. № 1. С. 28–29.* Киселев С. Г. Антикоррупционная составляющая правового статуса госслужащего // *Проблемы права. 2016. № 3. С. 94–97.*

7. Киселев С. Г., Опокин А. Б., Томилина Е. Е. Обоснование баланса в соотношении должного и возможного в статусе государственного служащего // *Проблемы права. 2019. № 2. С. 114–117.*

Копбаев Думан Зикиринович
з.э.к., заңгер Алматы қ. dumeke_a@mail.ru
Тулбеков Кайсар Кайратович
2 курс магистранты Қайнар Академиясы

МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК ОРГАНДАРЫ МЕН ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНДАҒЫ ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСТІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа. Мақалада мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы күрестің шетелдік тәжірибесі зерттеледі, авторлар сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес – мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыруда тиімді шараларды қолданғаны дұрыс дейді. Мақалада мемлекеттік қызметшілер арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің шетелдік тәсілдері, бағдарламалары мен құралдары қарастырылады. Қазақстанның мемлекеттік қызметінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл процесінде шетелдік әдістерді қолданудың орындылығына назар аударылады.

Кілт сөздер: Мемлекеттік қызмет; мемлекеттік қызметші; сыбайлас жемқорлық; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл; шетелдік тәжірибе.

Аннотация. В статье исследуется зарубежный опыт борьбы с коррупционными проявлениями на государственной службе. В результате исследование авторы приводят свои выводы по искоренению коррупции в Казахстане. Рассматриваются иностранные подходы, программы и инструментарий борьбы с коррупцией в среде государственных служащих. Обращается внимание на целесообразность использования зарубежных методик в процессе противодействия коррупции в казахстанской государственной службе.

Ключевые слова: государственная служба; госслужащий; коррупция; противодействие коррупции; зарубежный опыт.

Annotation. The article examines the foreign experience of combating corruption in the civil service. As a result of the study, the authors present their conclusions on the eradication of corruption in Kazakhstan. Foreign approaches, programs and tools for combating corruption among civil servants are considered. Attention is drawn to the expediency of using foreign methods in the process of combating corruption in the Kazakh public service.

Key words: public service; public servant; corruption; corruption prevention.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың шетелдік тәжірибесін талдауға тоқтала отырып, бірқатар жайттарды атап өту қажет деп санаймыз.

Біріншіден, әлемнің бірде-бір елінде сыбайлас жемқорлықты толығымен жеңу мүмкін болмады. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлық дамымаған, авторитарлық немесе деспоттық мемлекеттерде жиі кездеседі деген пікірмен жартылай келісеміз, яғни демократияның дамытып отырған Еуропа елдерінде де жемқорлықпен күрес мәз емес. Мемлекеттік сектордағы сыбайлас жемқорлық бірдей нысандарға ие және дамыған немесе дамушы елде болғанына қарамастан, сол салаларға әсер етеді.

Дегенмен, бірқатар шет елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, сыбайлас жемқорлық деңгейін айтарлықтай төмендетуге болады. Мысалы, XIX ғасырдың ортасына дейін Швеция жемқорлық деңгейі өте жоғары ел болды. Алайда, 2018 жылы сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша ол 3-орынды иеленді [1].

Екіншіден, қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылы аясында мемлекеттік немесе муниципалды басқару процесінде қолданылатын кейбір шараларды қарапайым көшіру арқылы шет мемлекеттердің тәжірибесін қайталау бірқатар себептерге байланысты тиімсіз. Сонымен, сыбайлас жемқорлық - бұл тез дамып келе жатқан әлеуметтік құбылыс, оған қарсы қолданылатын іс-шараларға қатысты тез бейімделу қасиеті бар. Сонымен қатар, құқық қолданушыларға мемлекет тұрғындарының менталитетінің ерекшеліктерін және ел халқының сыбайлас жемқорлық көріністерін қабылдау стереотиптерін ескеру қажет. Бұрын айтылғанға байланысты, кез-келген елдегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл процесінде тиімділік көрсеткен, тіпті сол құқықтық топқа тән нормативтік құқықтық актілерді қолдануды білдіретін кез-келген іс-қимыл Қазақстан Республикасының ерекшеліктеріне сәйкес талданып, өзгертілуі керек деп санаймыз.

Үшіншіден, сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы күрестің шетелдік тәжірибесін пайдалану кешенді тәсілді талап етеді, ол жүйелі барлық белгілерге ие болуы, ғылыми болжау және модельдеу әдістеріне негізделуі тиіс.

Төртіншіден, сыбайлас жемқорлыққа құбылыс ретіндегі қатынасты және онымен күресудің қолданылатын әдістерін саралау, әмбебап тәсілдердің болмауы [2].

Бұл ерекшелікті осы мақаланың аясында зерттеуді одан әрі жүргізу үшін критерий ретінде пайдалануға болатын сияқты. Осыған сүйене отырып, шартты түрде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл негізін келесідей әрекеттер құрайтын елдер тобын бөлуге болады:

- қылмыстық жазалау әдістері. Осы топтың классикалық мысалдарының бірі Қытай десек болатын шығар, онда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың басқа әдістерін қолданғанына қарамастан, қылмыстық жаза дәстүрлі түрде ең тиімді әдіс болып саналады. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың едәуір бөлігі қылмыстық ретінде қаралады және ауыр құқық бұзушылықтар санатына жатады. Жыл сайын бірнеше адам өлім жазасына кесіліп, үкімдер орындалады. Сонымен қатар, оның жекелеген жемқорларға қолданылуы мыңдаған басқа адамдарды тоқтатпайды[3]. Қытай әлі де сыбайлас жемқорлық деңгейі жоғары елдер тобына кіреді, 78-орын алады[4], сондықтан адамдарды жазамен қорқытқанмен жемқорлықты жеңу екіталай.

Бұл, атап айтқанда, ел басшылығының экономиканың барлық салаларына әсер етуімен байланысты. Сыбайлас жемқорлық әдетте мемлекеттік ресурстарды тонау үшін бюрократтар мен жеке кәсіпкерлердің қатысуымен ұйымдастырылған схемалар түрінде болады. Сыбайлас жемқорлық қызмет бойынша көтерілуге, мемлекеттік келісімшарттар алуға және мемлекеттік активтерді жеке активтерге төмен бағамен беруге ықпал етеді[5];

- сыбайлас жемқорлық тергеулерін жүргізуге жауапты барлық органдарды коммунистік партия бақылайды, олардың мүшелері сыбайлас жемқорлыққа байланысты қылмыстық істерге жиі тартылады.

Сонымен, соңғы онжылдықтағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы науқандарда көптеген мемлекеттік шенеуніктерді тек төмен деңгейде ғана емес, сонымен қатар кейбір жоғары лауазымды шенеуніктерді де қамауға алынды. Сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне билікті асыра пайдалану, ысырап ету, жерді заңсыз тәркілеу және қаражатты заңсыз пайдалану

жатады. Сонымен қатар, шенеуніктерге қарсы әрекеттер көбінесе партия ішіндегі билік үшін күреспен байланысты;

- тәуелсіз және саясаттан тыс сот төрелігі жүйесінің болмауы. Қытайда биліктің классикалық тұрғыдан бөлінуі жоқ, сот билігі билеуші мемлекеттік және жергілікті бөлімдерге жауап береді. Судьялар олардан үнемі нұсқаулар алады, әсіресе саяси астарлы істерге қатысты [6];

- қоғам институттарын жемқорлыққа қарсы күреске жұмылдыру дұрыс жолға қойылмаған;

- тәуелсіз БАҚ болмауы [7];

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қылмыстық емес тәсілдерін құқықтық бекітудің жеткіліксіздігі. Осылайша, қолданылатын рақымшылық бағдарламалары, олардың құқықтық құрылымы, жемқор шенеуніктер үшін кепілдіктерді бекіту тәсілдері тұрғысынан пысықталмауына байланысты, болжанғаннан өзге тікелей қарама-қарсы салдарға әкелді: өздерінің сыбайлас жемқорлық әрекеттерін ашпағандар жазадан құтыла алды, ал оларды өз еркімен мойындағандар жазаланды [8].

Испанияның тәжірибесін қалай пайдалануға болатын жолдарын іздесек, мұнда Мадридте орналасқан сыбайлас жемқорлыққа қарсы арнайы прокурордың тәжірибесін ескерсек "мемлекеттік лауазымды адамдар сыбайлас жемқорлықты айыптау құбылысына байланысты өз құқықтарын жүзеге асырған кезде жасаған экономикалық және басқа да құқық бұзушылықтармен байланысты ерекше маңызды процестерді зерттейді" [9].

Индонезия сыбайлас жемқорлықты жою жөніндегі комиссияны № 2/2003 Заңға сәйкес құрды. Бұл заң полиция, бас прокурор және сот органдарының жұмысындағы кемшіліктерді жою үшін құрылғанын нақты көрсетеді. Осы Заңға сәйкес комиссияға тергеу, анықтау және қудалау құқығы берілді. Сыбайлас жемқорлықты жою жөніндегі комиссия, егер сот органдары мен полиция өз міндеттерін орындай алмайды деп саналса, құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету үшін жауапкершілікті өз мойнына алуы мүмкін [10].

АҚШ-та мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарындағы сыбайлас жемқорлыққа ерекше көңіл бөлінеді. Деректер АҚШ прокуратурасы тек федералды соттарға жіберген істер туралы хабарлайды. Бұл қылмыстардың жекелеген Штаттарда қудаланбауының көптеген себептері бар, бірақ бұл жерде сыбайлас жемқорлық қылмыстары болмайды дегенді білдірмейді. Бұл федералды үкіметтің мемлекеттік және жергілікті сыбайлас жемқорлық істерін қудалау ауыртпалығын өз мойнына алатындығын білдіреді. Іс федералды прокурорға жіберілген кезде, осы федералды округтегі АҚШ прокурорының көмекшісі осы істің егжей-тегжейін жазып, оны бірнеше бағдарламалық категориялардың бірі, соның ішінде "ресми сыбайлас жемқорлық" ретінде кодтайды. Американдық адвокаттардың атқарушы кеңсесі (EOUSA) "ресми сыбайлас жемқорлықты" мемлекеттік қызметкерлерді "заңсыз әрекеттері немесе теріс қылықтары үшін, соның ішінде жеке тұлғалардың мемлекеттік қызметкерлерді пара алу немесе басқа жолмен сыбайлас жемқорлық әрекеттері үшін" қылмыстық қудалау ретінде сипаттайды [11].

Осы зерттеудің нәтижесінде біз келесі қорытындыға келдік.

1. Мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың шетелдік тәжірибесін талдау көрсеткендей, ҚР-да дәстүрлі түрде пайдаланылатын қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларының басым бөлігі тиімді болып табылмайды. Сонымен қатар, ол мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлықты жоққа шығарып қана қоймай, елеулі қауіптер үшін материалдық өтемақы алу мақсатындағы пара мөлшерін арттырады.

2. Қазіргі заманғы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл оң практиканың негізгі шарттары:

- «мемлекеттік қызметкердің заңсыз баюы» ҚР ҚК жаңа бап енгізу

- ел басшылығының күшті саяси ерік-жігеріне және оның халқының дайындығына негізделген шаралар жүйесі

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің ұлттық саясаттың бір бөлігі болу;

- БАҚ тәуелсіздігімен, барлық азаматтар үшін сөз және ар-ождан бостандығымен, мемлекеттік органдардың коммерциялық емес құқық қорғау ұйымдары тарапынан нақты бақылау мүмкіндігімен байланысты мемлекеттік басқару жүйесінің барлық элементтеріне әлеуметтік бақылау жүргізу;

- тәуелсіз сот билігі;

- мемлекеттік билік органдарымен өзара іс-қимыл рәсімдерін егжей-тегжейлі регламенттеу;

- жауапкершілікке тартудың негізі ретінде лауазымды тұлғалардың тұрақты ротациясын қолдану.

Міне осы негізгі шарттарды Қазақстан теория, көзбояушылық жүзінде қабылдамай, нақты қолданысқа енгізсе біз жаңа Қазақстанның құрылғанына, Қазақтың жұлдызының оңынан туатынына толық сене аламыз!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX 2018 // Transparency International, URL: <https://www.transparency.org/cpi2018> (дата обращения: 20.04.2019).*
3. *Купцова А.А., Рютов Д.Ю. Зарубежный опыт противодействия коррупции // Интерактивная наука. 2017. № 12 (22). С. 100–102.*
4. *Савин П.Т. Противодействие коррупции в Китае: история и современность // Проблемы современной науки и образования. 2017. № 20 (102). С. 57.*
5. <https://rossaprimavera.ru/news/2c6b8eb3>
6. *China Corruption Report // GAN, URL: <https://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/china/> (дата обращения: 04.05.2019).*
7. *In China, Ulterior Motives in the Fight Against Corruption // Stratfor, URL: <https://worldview.stratfor.com/article/china-ulterior-motives-fight-against-corruption> (дата обращения: 04.05.2019).*
8. *Corruption // GlobalSecurity.org, URL: <https://www.globalsecurity.org/military/world/china/corruption.htm> (дата обращения: 04.05.2019).*
9. *López-Valcárcel, B. G., Jiménez, J. L., & Perdiguero, J. (2017). Danger: Local corruption is contagious! Journal of Policy Modeling, 39(5), 790–808. doi:10.1016/j.jpolmod.2017.08.002*
10. *Ganie-Rochman, M., & Achwan, R. (2016). Corruption in Indonesia's Emerging Democracy. Journal of Developing Societies, 32(2), 159–177.*
11. *Cordis, A. S., & Milyo, J. (2016). Measuring Public Corruption in the United States: Evidence From Administrative Records of Federal Prosecutions. Public Integrity, 18(2), 127–148. doi:10.1080/10999922.2015.1111748*

Апахаев Нурлан Жылкайдарович

з.э.к., қаум. профессор

Қайнар Академиясы Алматы қ.

Слямкулов Дастан Танабекович

2 курс магистранты Қайнар Академиясы

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ КЕЗІНДЕ ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ ЖӘНЕ БАСҚА ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ.

Аңдатпа. Мақала қылмыстарды тез және толық ашу және қылмыс жасаған адамдарды анықтау мен әшкерелеуге бағытталған заңда көзделген барлық шараларды қабылдау мақсатында қылмыстық істерді тергеу кезінде Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылын ұйымдастырудың жекелеген проблемалық

мәселелеріне арналған. Осы құқықтық қатынастарды реттеу бойынша ғылыми және практикалық ұсыныстар берілді.

Түйінді сөздер: тергеуші, ішкі істер органдары, ішкі істер органының бастығы, қылмыстарды ашу, қылмыстық істі тергеу, қылмыстарды анықтау бойынша тиімді жұмыс.

Аннотация. Статья посвящена отдельным проблемным вопросам организации взаимодействия правоохранительных органов Республики Казахстан при расследовании уголовных дел с целью быстрого и полного раскрытия преступлений и принятия всех предусмотренных законом мер, направленных на выявление и изобличение лиц, совершивших преступление. Даны практические рекомендации по регулированию данных правоотношений.

Ключевые слова: следователь, органов внутренних дел, начальник органа внутренних дел, раскрытие преступлений, расследование уголовного дела, эффективная работа по выявлению преступлений

Annotation. The article is devoted to certain problematic issues of the organization of interaction of law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan in the investigation of criminal cases in order to quickly and fully disclose crimes and take all measures provided for by law aimed at identifying and exposing persons who have committed a crime. Practical recommendations on the regulation of these legal relations are given.

Keywords: investigator, internal affairs bodies, head of the internal affairs body, disclosure of crimes, investigation of a criminal case, effective work to identify crimes.

Мемлекетіміздің негізгі ішкі функцияларының бірі – азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, меншіктің барлық нысандарын, құқықтық тәртіпті қорғау болып табылады. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау және дамыту мемлекеттік биліктің барлық заң шығарушы, атқарушы және сот органдары қызметінің мәнін құрайды. Заңның үстемдігін қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтың алдын алу және азайту үшін бүгінгі күні құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудегі ең бастысы – қылмысты ауыздықтау. Бұл функцияны бірінші кезекте Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары мен басқа да мемлекеттік органдары жүзеге асырады. Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» Заңына сәйкес құқық қорғау органы – адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің заңды мүдделерінің сақталуын және қорғалуын қамтамасыз ететін мемлекеттік орган, оған өз құзыретіне сәйкес қылмысқа және өзге де құқық бұзушылыққа қарсы күрес жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыру, заңдылықты қамтамасыз ету және қоғамдық тәртіпті сақтау, құқық бұзушылықтарды анықтау, алдын алу, жолын кесу, тергеп-тексеру, қылмыстық істер бойынша сот шешімдерін орындау жөнінде арнайы өкілеттіктері берілген. Оларға өз қызметін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес жүзеге асыратын прокуратура, ішкі істер, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі органдары жатад [4].

Басқа мемлекеттік органдарға соттар, ұлттық қауіпсіздік органдары, сыртқы барлау саласындағы уәкілетті орган, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік күзет қызметі жатады.

«Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ұлттық қауіпсіздік органдары, сыртқы барлау саласындағы уәкілетті орган, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік күзет қызметі арнаулы мемлекеттік органдарға жатады, олар Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздік күштерінің құрамына кіретін, барлау және қарсы барлау қызметін, сондай-ақ күзетілетін адамдар мен объектілердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне қатерлердің алдын алу мақсатында құқықтық,

ұйымдастырушылық, жедел-іздігі және техникалық іс-шаралар кешенін жүзеге асыратын органдарға жатады.

Бұл органдардың әрқайсысының құзыреті әртүрлі деңгейдегі нормативтік актілермен айқындалады және нақтыланады. Бірақ олардың қызметі өкілеттіктерінің мазмұнымен ғана емес, жүзеге асыру әдістерімен де ерекшеленеді.

Соттың, прокуратураның және ішкі істер органдарының қылмыспен күресудің бір ғана міндеті әртүрлі әдістермен жүзеге асырылады. Сот, мысалы, сот жүйесінде тергеу аппараты жоқ қылмыстар бойынша алдын ала тергеу жүргізбейді; прокуратура қылмыстық істер бойынша анықтау жүргізбейді, сондықтан оны жүргізу бойынша қызметтерді жүзеге асырмайды. Бұл ішкі істер органдарының тиісті құрылымдық бөлімшелерінің, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің, экономикалық тергеу қызметінің және т.б. міндеті.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу, жолын кесу және тергеу шеңберінде ішкі істер органдарының, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің, экономикалық тергеу қызметі мен прокуратураның қызметі өзара тығыз байланысты. Бұл міндеттің жалпылығымен де, аталған органдардың осы саладағы қызметінің біртұтас құқықтық негізімен де байланысты, бұл өз кезегінде жұмыста үйлестіру мен тығыз өзара іс-қимылды қажет етеді. Қылмыстық қудалау органына көмек көрсету ішкі істер органдарының немесе өзге де құқық қорғау органдарының ғана емес, анықтау органдарының да міндетіне жатады. Демек, тергеу және жедел-іздігі қызметкерлерінің өзара іс-қимылы туралы заңнан туындайтын жалпы ережелер осы бөлімде қызметтік қызметті атқаратын тергеу аппараты мен қызметтерінің бар-жоғына қарамастан тергеуші мен тергеушілердің өзара іс-қимыл қатынастарына да қолданылады. Екінші жағынан, екеуінің бір бөлімде болуы бұл қатынастарды таза ведомствоаралық қатынастарға айналдырмайды. Бұл жағдай өзара әрекеттестіктің тиімділігі мен жемістілігін арттыруға ықпал етуі керек.

С.И. Ожегов түсіндірме сөздігінде «ұйым» сөзіне мынадай анықтама береді:

- 1) ұйымдастыру;
- 2) ұйымшылдық, жақсы ұйымдық құрылым (жұмыстағы айқындық пен ұйымшылдық);
- 3) қоғамдық бірлестік немесе мемлекеттік мекеме;
- 4) организммен [5].

Мұнда сонымен бірге «өзара әрекеттесу» сөзінің де анықтамасы берілген:

- 1) екі құбылыстың өзара байланысы;
- 2) өзара қолдау [5, 76 б.].

Н.Н. Гапанұлы айтып өткендей, «өзара әрекеттесу – бұл өзара байланыс және қолдау, белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған әрекеттерді үйлестіру; бұл ортақ міндеттер жағдайында қажет және мүмкін» [6].

Сондай-ақ, Н.Н. Гапанұлы мынаны атап көрсетеді: «егер бұл қылмыстық істі тергеудің бүкіл барысында қажет болса, тергеуші мен анықтау органының өзара іс-қимылы, ең алдымен олардың бірлескен қызметі болып табылады» [6, 11 б.].

Н.И. Порубов былай дейді: «Өзара әрекеттестік – бұл тергеушілерді жедел уәкілдермен алмастыру немесе керісінше жасау емес, әрбір жеке тұлғаның қолындағы мүмкіндіктердің, әдістер мен құралдардың ұтымды үйлесімі. Өзара әрекеттестік бағыныштылыққа негізделуі мүмкін емес, ол осы органдардың әрқайсысының дербестігі арқылы жүзеге асады» [7].

Өзара әрекеттесуді дұрыс ұйымдастырудың маңызды шарты – әрбір өзара әрекеттестік субъектісінің өз құзыреті шегінде өз функцияларын жүзеге асыру құралдарын таңдаудағы дербестік. Тергеуші қылмысты тергеп-тексеру процесінде ол үшін қандай процессуалдық құралдарды қолданған дұрыс екенін дербес шешеді, бұл ретте ол жедел-іздігі жұмыстарына араласпауға, анықтау органы өз әрекеттерін қандай құралдар мен әдістермен жүзеге асыруы керектігі туралы нұсқау беруі тиіс. Ынтымақтастық тергеудегі алқалылық деген сөз емес. Әркім өз құзыреті шегінде қатаң жеке жауапкершілікпен және

тергеушінің іс жүргізу тәуелсіздігін міндетті түрде сақтай отырып әрекет етеді. Тергеу әрекеттерінің тактикасын талқылау алқалы түрде болуы мүмкін, бірақ шешім тек қана бір тұлға тарабынан қабылдануы керек, ол үшін тергеуші жауапты болады [7, 228 б.].

Ішкі істер органдарында өзара іс-қимыл тұжырымдамасы мақсаттары, орны және уақыты, қоғамдық тәртіпті қорғау және қылмыспен күресу бойынша ішкі істер бөлімінің әртүрлі бөлімшелерінің қызметі бойынша жасалған орта келісі ретінде қарастырылды [8]. В.И. Николаев органдардың өзара тығыз қарым-қатынасының қажеттілігі, ең алдымен, олардың елдегі мемлекеттік қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету, мемлекеттік қылмыстардың алдын алу және ашу мақсаттарының ортақтығымен, сондай-ақ күштердің әртүрлі мүмкіндіктерімен, сондай-ақ олар қолданатын тәуелсіз барлау патрульдерінің құралдары, нысандары мен әдістері арқылы айқындалатынын атап өтті. Бұл жағдайлар жұмыста қажетсіз қайталануларды болдырмау және бар мүмкіндіктерді тиімді пайдалану үшін осы органдардың мақсаттары, міндеттері, объектілері, орны мен уақыты бойынша үйлесімді әрекеттерін талап етеді [9].

Е.Е. Қаймулдинова, С.В. Паташкова, Ж.М. Шокин қылмысқа қарсы күрес мәселелерін тиімді шешу Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының, олардың арнайы күштері, дербес барлау патрульдік құралдары мен әдістері бар жедел бөлімшелерінің жүйелі өзара іс-қимылы жағдайында ғана мүмкін болады деп есептейді. Олардың анықтамасы бойынша: өзара іс-қимыл – бұл ЖІЖ жүзеге асыратын органдардың «Жедел-іздістіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көрсетілген мәселелерді шешу мақсаты, орны және уақыты бойынша жұмысын үйлестіру [10].

Г.К. Утибаевтың пікірінше, өзара әрекеттесуді жедел және толық ашу міндеттерін шешу үшін ішкі істер органдарының және басқа да құқық қорғау органдарының күштерінің, құралдарының және әдістерінің қылмыс жасаған әрбір адамның әділ жазасын алуы және ешбір кінәсіз адамның қылмыстық жауапкершілікке тартылмауы және сотталмауы үшін кінәлілерді әшкерелеп, заңның дұрыс қолданылуын қамтамасыз ету үшін бір реттік (біржолғы) немесе жеткілікті ұзақ (ұзақ мерзімді) үйлесімді бірігу деп санайды [11].

С.Д. Оспанов тергеуші мен анықтау органының өзара іс-қимылының анықтамасын тұжырымдамас бұрын, алдын ала тергеу және анықтау органдарының өзара іс-қимылын сипаттайтын келесі белгілерді қарастыруға тоқталды:

1. Заңда қылмыстық процесте тергеуші мен анықтау органының өзара іс-қимылының негіздерін реттейтін бірқатар нормалар бар. Заң өзара іс-қимыл субъектілерін, олардың өзара іс-қимыл процесіндегі өкілеттіктерін, қылмыстық процесте анықтау және алдын ала тергеу органдарының өзара іс-қимылының нақты нысандары туралы нұсқауларды және т.б. анықтайды. Алайда, тергеуші мен анықтау органының өзара іс-қимыл мәселелері тек заңдармен ғана емес, заңға тәуелді актілермен де, атап айтқанда, Бас Прокурордың нұсқауларымен реттеледі. Осының негізінде тергеуші мен анықтау органының өзара іс-қимылы заңға және заңға тәуелді актілерге негізделген келісілген қызмет болып табылады.

2. Жоғарыда атап өтілгендей, қарастырылып отырған органдардың өзара іс-қимылы олардың қылмыстық сот ісін жүргізу барысындағы үйлестірілген қызметінен тұрады. Тергеуші мен анықтау органының қызметі мақсаты, орны және уақыты бойынша келісілген. Бірақ бұл аталған органдардың ынтымақтастығының әрбір жағдайында олардың қызметі жоғарыда аталған үш пунктте де үйлестірілуі керек дегенді білдірмейді. Сонымен, анықтау органына іздеу тапсырмасын беру кезінде тергеуші, әдетте, оның орындалуын белгілі бір орынмен байланыстырмайды. Керісінше, бірлескен тексеру, іздестіру немесе өзге де тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде анықтау органы қызметкері мен тергеушінің міндеттері олардың қызмет орны ескеріле отырып бөлінуі мүмкін. Тергеуші мен анықтау органының өзара іс-қимылы бір мезгілде немесе әртүрлі уақытта болуы мүмкін. Сонымен, анықтау органы қызметкерінің көмегімен тергеуші жүргізген оқиға орнын бірлескен тексеруде олардың қызметі бір мезгілде жүзеге асады. Бірақ егер бұл әрекеттер бір-бірімен байланысты болса, анықтау органы мен тергеушінің әртүрлі уақыттағы әрекеттерінде де

өзара әрекеттесу болады. Мәселен, тергеуші анықтау органына тергеу және іздестіру әрекеттерін жүргізу туралы бұйрық береді. Өзара әрекеттестік қылмыстық процесте анықтау органы мен тергеушіге тән әдістер мен құралдардың ең қолайлы үйлесімінен тұрады.

3. Анықтау және алдын ала тергеу органы өзара іс-қимыл жасаған кезде оның субъектілері дербес органдар болып табылады. Кейбір практик мамандар анықтау органы мен жедел қызметкер ұғымын ұқсас деп санайды, бұл өзара әрекеттесу аясын айтарлықтай тарылтады. Анықтау органын емес, жедел қызметкерді өзара әрекеттестік субъекті деп тану жедел қызметкерлері жоқ бірқатар анықтау органдарын өзара әрекеттестік аясынан шығарып тастайды, ал бұл заңға қайшы. Сонымен қатар, бұл жағдайларда өзара іс-қимыл жедел құралдармен алынған мәліметтерді пайдаланумен шектеледі, анықтау органы қызметінің процессуалдық және процессуалдық емес аспектілері өзара әрекеттесу шеңберінен шығып қалады.

4. Анықтау және алдын ала тергеу органдарының өзара іс-қимылы тергеушінің құзыретіне жатқызылған қылмыстар туралы істермен, яғни алдын ала тергеу міндетті болып табылатын істермен шектеледі. Алдын ала тергеп-тексеру қажет емес, тергеу тек анықтау органдары жүзеге асыратын анықтаумен шектелген және анықтау материалдары істі сотқа қарауға негіз болған жағдайларда, анықтау органы мен тергеуші арасында сотқа дейінгі аралықта іс жүргізушілік өзара іс-қимыл болмайды. Тергеушінің алдын ала тергеу жүргізілмейтін істер бойынша іс жүргізуге араласуға, олар бойынша қандай да бір іс жүргізу әрекеттерін жасауға құқығы жоқ. Қылмыстық процесте тергеуші мен анықтау органының ынтымақтастығы біржақты емес, өзара сипатта болады. Оқиға болған жерді жедел-іздестіру сараптамасының деректері анықтау органдарының қызметкерлері үшін қылмыскерлерді іздеу үшін өте маңызды. Өзара іс-қимыл сәтті болуы үшін тергеуші анықтау органына жедел-іздестіру жұмыстарын жүргізу үшін маңызды фактілер туралы хабарлай отырып, іздестіру шараларын жүзеге асыруға көмектесуі керек, өйткені тергеу барысында алынған кейбір мәліметтерді жедел іздестіру жұмыстары тек қана тергеуші анықтай алады, содан кейін ғана тергеу амалдары жүргізіледі. Тергеуші өзінің қарауында жатқан қылмыстық іс бойынша тергелген қылмысты ашу мүддесі үшін жедел үйлесімді жұмысты жүзеге асыру үшін қолайлы жағдай жасауда жедел уәкілдерге көмектесе алады. Қылмыстық істі қозғау және алдын ала тергеу сатыларында тергеуші өз пікірін теліместен (өйткені бұл кезеңде бұл оларға қажет емес) тергеу мүдделеріне сүйене отырып, жедел-іздестіру құралдары арқылы қылмыс туралы нақты деректерді іздеу арқылы анықтау органдарына тиісті бағытты көрсете алады.

5. Алдын ала тергеу органдарының алдында тұрған міндеттер жиынтығы тергеуші мен анықтау органының өзара іс-қимылының мақсаты болып табылады [12].

Ұйымдастырушылық және басқарушылық тақырыптармен айналысатын көптеген ғалымдарда өзара әрекеттесудің барлық қажетті белгілері туралы біртұтас түсінігі жоқтығына қарамастан, әртүрлі субъектілер арасындағы өзара әрекеттесудің ең маңызды белгілері әдетте ортақ мақсаттарға ие екенін атап өткен жөн, көп жағдайларда олардың мақсаттары және іс-әрекеттерінің мақсатқа жетуге бағытталуы, ал кейбір жағдайларда орын мен уақыт, ортақ мәселелерді шешу мүддесінде ынтымақтастық орнату, өзара көмек, бірлескен іс-әрекеттерге ықпал етудегі жүйелілігі де маңызды рөл атқарады [13]. Қазіргі уақытта қылмыстық процестің міндеттері қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу, бейтарап, жедел және толық ашу, тергеу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және жауапқа тарту, әділ сот және қылмыстық заңды дұрыс қолдану, жеке адамды, қоғамды және мемлекетті құқық бұзушылықтан қорғау болып табылады. Қылмыстық іс жүргізудің заңда белгіленген тәртібі негізсіз айыптаудан және соттаудан, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғауды, ал кінәсіз адамға заңсыз айып тағылған немесе сотталған жағдайда оның дереу және толық ақталуын қамтамасыз етуге, құқықтық тәртіпті нығайтуға және қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға, заңға құрметпен қарауды қалыптастыруға ықпал етуге, сондай-ақ қылмыстық іс жүргізудің

заңмен белгіленген тәртібі негізсіз айыптаудан және соттаудан қорғауды қамтамасыз етуі тиіс.

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің және құқық бұзушылықтарды сотта қараудың барлық ережелерін сақтай отырып, дереу құқықтық жауап беруді талап ететін қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасау фактілеріне дереу ден қою қылмыс жасаған тұлғаларды анықтау мен кінәлілерді әшкерелеудің басты кепілдіктерінің бірі болып табылады. Қылмыстық іс жүргізу қызметі жазаның бұлтартпастығы талабын жүзеге асыру, әрбір қылмыстық құқық бұзушылықты толық ашу мәселелерін шешуге бағытталған [14].

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды дер кезінде ашу анықтау, тергеу және прокуратура органдарының және басқа да құқық қорғау органдарының қызметін ұйымдастыруды қамтамасыз етеді. Бұл сотқа дейінгі тергеп-тексеруді мақсатты және белсенді жүргізумен қамтамасыз етіледі, құқық бұзушылықтардың алдын алу, олардың жасалу себептері мен оларға ықпал еткен жағдайларды жою міндеттерін шешуге ықпал етеді. Құқық бұзушылықтарды толық ашу іс бойынша жиналған дәлелдемелерді жан-жақты талдаудан, дәлелдеу пәніне қатысты мән-жайларды жан-жақты зерделеуден, барлық кінәлілерді анықтаудан және әшкерелеуден тұрады. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу және қылмыскерлерді әшкерелеу, сондай-ақ қылмыстық қудалау және кінәсіз адамдарды соттау істерінің алдын алу істің нақты мән-жайларын шындыққа қатаң сәйкестікте ашуды, яғни іс бойынша шындықты анықтауды білдіреді. Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған әрбір адамға әділ жаза тағайындау және қылмыстық қудалау және жазықсыз адамдарды соттау жағдайларын болдырмау қылмыспен тиімді күресу, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделеріне кепілдік беру міндеттерін үйлесімді түрде біріктіреді [15].

Прокуратураның, ШБ тергеу және тексеру органдарының және басқа да құқық қорғау органдарының жұмысы бұрын жасалған құқық бұзушылықпен күресумен ғана шектелуі мүмкін емес. Олар құқық бұзушылықтың алдын алуға, қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға негіз болатын себептерді, оларды жасауға ықпал ететін жағдайларды жоюға бағытталған шараларды қолға алуға міндетті. Көрсетілген міндеттерден кейін сотқа дейінгі тергеп-тексеру кезінде ішкі істер органдарының басқа да құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылының міндеттеріне мыналар жатады: - қылмыстық құқық бұзушылықтан зардап шеккен адамдар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, сондай-ақ жеке тұлғаны заңсыз және негізсіз айыптаудан, оның құқықтары мен бостандықтарын шектеуден қорғау;

- қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы хабарламалар түскен кезде, оларды қарау, шешу және қылмыстық сот ісін жүргізу сатыларында жедел-іздістіру, іздістіру және жасырын тергеу әрекеттерінің үйлестірілген орындалуын қамтамасыз ету;

- қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауапкершілікке тарту мақсатында қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеуде күштердің, құралдардың және әдістердің оңтайлы үйлесімі;

- жасырынған күдіктілерді іздістіру шараларын тиімді жүзеге асыру, кінәлілердің қылмыстық әрекеттеріменен жеке және заңды тұлғаларға келтірілген материалдық залалды өтеу мүмкіндігін қамтамасыз ету.

Өзара іс-қимылдың мақсаттары сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында субъектілердің келісілген қызметінің тиімділігі мен тиімділігін арттыру болып табылады. Бұл мақсаттар негізгі, функционалды немесе қосалқы болуы мүмкін. Құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылының негізгі мақсаттары қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу, тергеп-тексеру, елдегі заңдылықты қамтамасыз етудегі рөлін арттыру. Сонымен бірге, өзара іс-қимыл функционалдық мақсаттарды қалыптастыруға және іске асыруға, әртүрлі құқық қорғау органдарының, бөлімшелерінің күш-жігерін біріктіру, қылмыстық құқық бұзушылықтарды неғұрлым жедел және толық тергеу, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, сондай-ақ құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған. Өзара әрекеттесу барысында ақпаратты уақтылы және жылдам алу,

мәселелерді кейіннен неғұрлым өнімді шешу үшін қажетті ұйымдастырушылық жағдайлар жасау, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу сияқты көмекші мақсаттар алға қойылып, оларға қол жеткізуге болады.

Процессуалист ғалымдардың пікірін ескере отырып, сотқа дейінгі тергеп-тексеру кезінде ішкі істер органдары мен басқа да құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылы заң талаптары мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің талаптарына қатаң сәйкестікте жүзеге асырылады деп айтуға болады. Олардың жүйелі, орны мен уақыты бойынша келісілген, субъектілер дербес және бірлесіп жүзеге асыратын, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға, жолын кесуге, ашуға және қылмыстық істерді толық, жан-жақты және объективті тергеуге бағытталған өз мақсаттары мен міндеттері бар.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. – https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution.
- 2 Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 (с изменениями, внесенным Указом Президента РК от 16.01.2014 № 731.) «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года».
- 3 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года. – <http://adilet.zan.kz/rus/docs/>.
- 4 Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе». – <http://adilet.zan.kz/rus/docs/>.
- 5 С.И. Ожегов «Толковый словарь русского языка» – Москва, 2010 г. – с.376.
- 6 Н.Н. Гапанович, И.И. Мартинович «Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений» – Минск, 1983 г. – с.10.
- 7 Н.И. Порубов «Научная организация труда следователя» - Минск, 1970 г. – 226.
- 8 Ермаков К.К. «Взаимодействие и координация в органах внутренних дел», ВШ МВД СССР. М. 1971.- 24 с.
- 9 Николаев В.И. Взаимодействие органов КГБ и МВД по обеспечению государственной и общественной безопасности, Киевская ВШ МВД СССР: Учебное пособие.- М., 1998.- 67с.
- 10 Паташков С.В., Чокин Ж.М., Каймульдинов Е.Е. Основы оперативно-розыскной деятельности: Учебное пособие.- Алматы «Юный полиграфист», 2002 г. – 259 с.
- 11 Утибаев Г.К. Координация деятельности правоохранительных органов по предупреждению преступлений (проблемы и перспективы). – Алматы: Мектеп, 2006 г. – 264 с.
- 12 С.Д. Оспанов «Взаимодействия следователя с органами дознания» - Караганда, 1992 г. – с.6-8.
- 13 Координация прокуратурой деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью. Под общей редакцией д.ю.н. Кобзарева Ф.М. Монография. ООО «Перспект», 2016 г. – 7с.
- 14 Акпарова Р.Н. Международный договор – правовая основа взаимодействия Республики Казахстан с другими государствами\ Прокурорская и следственная практика-2001.- №1,2
- 15 Уголовное-процессуальное право Республики Казахстан: учебник для ВУЗов\ под ред. Б.Х. Толубековой.- Алматы: Баспа, 1998. 123С.

Апахаев Нурлан Жылкайдарович
з.ғ.к., қаум. профессор
Қайнар Академиясы Алматы қ.
Слямкулов Дастан Танабекович
2 курс магистранты Қайнар Академиясы

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕУ БАРЫСЫНДА ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ МЕН БАСҚА ДА ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫН ЖЕТІЛДІРУ

Аңдатпа. Бұл мақалада қылмыстарды тергеу барысында құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылы кезінде туындайтын кейбір проблемалар қарастырылады, тергеуші мен жедел қызметкерлердің өзара әрекеттесу нысандары талданады.

Түйінді сөздер: қылмыстық іс, қылмыс, өзара іс-қимыл, қылмыстық құқық.

Аннотация. В данной статье рассматриваются некоторые проблемы, возникающие при взаимодействии правоохранительных органов в ходе расследования преступлений, анализируются формы взаимодействия следователя и оперативных сотрудников.

Ключевые слова: уголовный процесс, преступления, взаимодействие, уголовное право.

Annotation. This article discusses some of the problems that arise during the interaction of law enforcement agencies during the investigation of crimes, analyzes the forms of interaction between the investigator and operational staff.

Keywords: criminal process, crimes, interaction, criminal law, crime.

Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар санының төмендеу қарқынына қарамастан, қылмыстық құқық бұзушылықтардың қазіргі жағдайы республиканың барлық құқық қорғау органдарының тығыз өзара іс-қимылы туралы ойлануға мәжбүрлейді. Бұл, ең алдымен, ішкі істер органының тергеу және анықтау бөлімдеріне және басқа да құқық қорғау органдарына қатысты. Мәселен, 2017 жылы республика бойынша тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар саны 316 418 болса, 2018 жылы 292 286 (-7,6%), 2019 жылы 243 462 (-16,7%) болды. Алайда ауыр және аса ауыр қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны ерекше алаңдатарлық. 2017 жылы республикада барлығы 2134 аса ауыр және 24278 ауыр қылмыстық құқық бұзушылық жасалған. 2018 жылы 1835 аса ауыр және 19462 ауыр қылмыстық құқық бұзушылық жасалған. 2019 жылы 1812 аса ауыр және 25 540 ауыр қылмыстық құқық бұзушылық жасалып, 66 қылмыс болған, ауыр қылмыстық құқық бұзушылықтар саны 31,2%-ға айтарлықтай өсті. Алайда, 2018 жылы Қазақстанда сотқа дейінгі тергеп-тексеру үзілген құқық бұзушылықтардың саны 157 521 болса, оның 155 939-ында қылмыстық құқық бұзушылықты жасаған тұлға анықталмаған. 2018 жылы сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімі үзілген құқық бұзушылықтар саны 128 417 болса, оның 127 243-ында қылмыстық құқық бұзушылықты жасаған тұлға анықталмаған [1].

Өз кезегінде, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізуге негіз болған жағдайда, анықтаушы, анықтау органы, тергеу бөлімінің бастығы, тергеуші, прокурор өз құзыреті шегінде және осы Заңда белгіленген тәртіппен Кодекс өз шешімімен қылмыстық істі өндіріске алады. Тергеушінің, құқық қорғау органдарының және прокурордың қызметінің негізгі бағыты дәлелдемелерді жинау, зерттеу, бағалау және пайдалану, оның негізінде қылмыстық жауаптылықта көзделген әрекеттің болуы немесе болмауын анықтау. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде күдіктінің осы әрекетті жасауы немесе жасамауы және күдіктінің кінәлілігі немесе кінәсіздігі, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайлар белгіленеді. Дәлелдемелерді жинау сотқа дейінгі тергеп-тексеру және сот талқылауы процесінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде көзделген тергеу және сот әрекеттерін жасау арқылы жүзеге асырылады. Дәлелдемелерді жинауға оны анықтау, бекіту және алу жатады [2].

Бірақ бұл анықтамамен ғана шектелу дұрыс болмас еді, өйткені тергеуші және дәлелдемелерді жинау қызметін жүзеге асыратын басқа адамдар өз қызметін тергеу және іс жүргізу әрекеттерін жасау арқылы жүзеге асырады. Әдетте, қылмыстық іс бойынша барлық әрекеттер мен шешімдер Қылмыстық іс жүргізу кодексімен реттелетіндіктен олар

процессуалдық деп аталады. Сондықтан бұл жағдайда қылмыстық іс бойынша тергеушінің барлық іс жүргізу әрекеттерін тергеу деп атауға болады деген пікір бар. Алайда, Қылмыстық-процестік кодексте дәлелдемелерді жинауда оларды анықтау, біріктіру және алу қарастырылған.

Тәжірибелік тұрғыдан алғанда бұл келесідей мүмкіндіктер беретін іс жүргізу, іс әрекеттерді білдіреді:

- оқиға болған жерді қарау, куә, жәбірленуші, сезікті, айыпталушы және т.б. болып табылатын адамдардан жауап алу арқылы дәлелдемелерді табуға;

- айғақтарды орнында тексеру және нақтылау, тергеу эксперименті, сараптама, беттестіру және т.б. арқылы дәлелдемелерді бекіту - алу, тінту арқылы дәлелдемелерді алу.

Бұл әрекеттер Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде тергеу әрекеттерінің басқа анықтамасы болмағандықтан, жинақтау, дәлелдемелердің мәні бойынша айқындалатын мағыналық мағынасына негізделген тергеу әрекеттері болып саналады. Іс жүргізу әрекеттеріне көмекші сипаттағы, тікелей дәлелдемелерді жинауға бағытталмаған, бірақ оларды заңда белгіленген нысанда киіндіруге мүмкіндік беретін әрекеттер жатады. Оларға әртүрлі қаулылар шығару жатады: сараптама тағайындау туралы, күдіктінің әрекетін саралау туралы және т.б., қылмыс туралы хабарламаны қабылдау, арызды тексеру шараларын жүзеге асыру, тергеу негізінде материалды беру, аумақтық және т.б. Тергеу әрекеттері сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында жүзеге асырылады. Олар алуан түрлі, олардың әрқайсысының өзіндік мақсаты бар және белгілі бір мақсаттарға жетуге бағытталған: кейбіреулері дәлелдемелерді анықтауға ықпал етеді, екіншісі - біріктіруге, үшіншісі - дәлелдемелерді жоюға ықпал етеді. Тергеу әрекеттері ретсіз емес, белгілі бір реттілікпен жүргізіледі. Адамдарды беттестіруді жүргізер алдында олардан алдын ала жауап алу және елеулі қайшылықтардың бар-жоғын анықтау қажет; сараптама тағайындалғанға дейін салыстырмалы зерттеу үшін үлгілер алу және жеке заттар мен құжаттарды алып қою қажет. Қылмыстық іс жүргізу кодексінде тергеу әрекеттерін жасау тәртібі арнайы көрсетілмеген, бірақ бірқатар нормалар оларды жасау тәртібі мен бұзылмауы тиіс реттілігін реттейді. Тергеу әрекеттері жиынтықта қылмыс оқиғасын және қылмысқа кінәлі немесе кінәсіз адамдарды, сондай-ақ іс бойынша маңызы бар басқа да мән-жайларды анықтауға мүмкіндік беретін тұтас жүйені құрайды.

Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасы әрбір тергеу әрекетін реттейді, бұл оларға қатысты жүргізілетін адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуының кепілі болып табылады. Тергеу әрекеттерін жүргізу нақты жасалған қылмыстың белгілеріне, қылмыстық іс бойынша дәлелденетін мән-жайларға байланысты.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 196-бабында заң шығарушы қылмыс іздерін анықтау бойынша шұғыл тергеу әрекеттеріне:

- 1) тексеру;
- 2) іздеу;
- 3) тәркілеу;
- 4) сараптама;
- 5) қамауда ұстау;
- 6) сезіктіден жауап алу;
- 7) жәбірленушілерден жауап алу;
- 8) куәлардан жауап алу және өзге де тергеу әрекеттерін жүргізуді жатқызады.

Демек, осы тізімге енгізілмеген басқа да тергеу әрекеттері кейінгі тергеу әрекеттеріне жатады деген қорытынды жасауға болады, олар мыналар:

- 1) көзбе-көз кездестіру;
- 2) тану;
- 3) тергеу эксперименті;
- 4) сараптама жасау;
- 5) жауаптарды оқиға орнында тексеру және нақтылау.

Тергеу әрекеттерін жасау тәртібін заң анықтамайтынын есте ұстаған жөн, өйткені ол істің нақты мән-жайларына және тергеу сәтінде алынған және тұлға анықтайтын нақты деректерге байланысты. сотқа дейінгі тергеуді жүзеге асыру. Шұғылдықты нақты тергеу әрекеттеріне тән белгілі бір қасиет пен сапа ретінде қарастыруға болмайды, өйткені тергеу әрекетінің жеделдігі, т. оның жеделдігі – тергеудің белгілі бір кезеңінде іс бойынша нақты тергеу жағдайымен анықталатын тергеу әрекетінің сипаттамасы.

Кейінгі тергеу әрекеттерін екі топқа бөлуге болады:

1) алдын ала тергеу сатысында дәлелдемелерді анықтауға, шоғырландыруға және зерделеуге байланысты мәселелерді шешуге бағытталған тергеу әрекеттері;

2) бірінші кезекте іске қатысушы адамдардың құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған өзге де тергеу әрекеттері (сезіктіні оның әрекетін саралау туралы қаулымен таныстыру, оның тиісті құқықтарын түсіндіру және қамтамасыз ету, жәбірленушілерді тиісті қаулылармен таныстыру және т.б.). , осы тұлғалардың құқықтарын түсіндіру және қамтамасыз ету).

Тергеу әрекеттері кездейсоқ емес, белгілі бір реттілікпен жүргізіледі. Мысалы, келіп түскен арыз бойынша материалдар, жасалған немесе күтілетін құқық бұзушылық туралы хабарлама тіркелмейінше және өндіріске қабылданбайынша, тергеу әрекеттерін жүргізуді бастау мүмкін емес. Лауазымды тұлға сотқа дейінгі тергеп-тексеруді тоқтату туралы шешім қабылдағанға дейін қылмыстық іс материалдары танысу берілмейді. Сол сияқты, қылмыстық құқық бұзушылық туралы хаттаманы жасау алдында сотқа дейінгі тергеп-тексерудің аяқталуына байланысты тергеу әрекеттерінің кешені жүргізілуі керек. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам жауап алу кезінде айғақтарды тыңдауға міндетті, жауап алынушының әңгімесін еркін түрде баяндайды, содан кейін қажет болған жағдайда күдіктіге сұрақтар қояды. Жоғарыда айтылғандар тергеу әрекеттерінің белгілі бір жүйесі туралы айтуға негіз бола алады. Тергеу әрекеттерін жасаудың қатаң реттілігі оларды жүзеге асырудың, іс бойынша объективті шындықты табудың және анықтаудың табыстылығының маңызды кепілі. Дегенмен, барлық тергеу әрекеттері белгілі бір реттілікпен жүргізіледі деп ойлау қателік болар еді. Көптеген тергеу әрекеттерін жасау сәтін таңдау әрбір қылмыстық істің нақты жағдайларымен анықталады, бұл мәселені шешу тергеушінің еншісінде. Мысалы, кейбір жағдайларда жәбірленушіден, куәлардан жауап алу тергеудің ең басында шұғыл тергеу әрекеті ретінде, ал басқа жағдайларда тергеудің кейінгі сатысында жүргізілуі мүмкін. Тінтуді, алуды, қарауды немесе тергеу экспериментін, тану немесе беттестіру үшін ұсыну қажеттілігі тергеудің бастапқы кезеңінде де, кейінгі кезеңдерінде де туындауы мүмкін.

Демек, тергеу әрекеттерінің жүйесі сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бір сатысына кіретін тергеудің жекелеген бөліктерімен (сатыларымен) үйлесімді түрде біріктірілгенін түсіну керек:

- 1) ылмыс жайлы арыз тіркелген кезден бастап тергеу әрекеттерін жүргізу;
- 2) күдікті ретінде қатысу;
- 3) күдіктіден жауап алынғаннан кейін және сотқа дейінгі тергеп-тексеруді тоқтату туралы шешім қабылданғанға дейін тергеу әрекеттерін жүргізу;
- 4) сотқа дейінгі тергеп-тексеруді аяқтау туралы шешім қабылдау;
- 5) қылмыстық құқық бұзушылық туралы хаттама немесе сотқа дейінгі тергеп-тексеруді тоқтату туралы қаулы жасау;
- 6) айыптау актісін немесе сотқа дейінгі тергеп-тексеруді тоқтату туралы қаулыны жасау.

Алдын ала тергеу және анықтау органдарының өзара іс-қимылы қылмыстық істерді тергеп-тексеру сапасын арттыру, алдағы және жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтарды тез және толық ашуды қамтамасыз ету, олардың алдын алу мақсатында жүзеге асырылады. Бір сөзбен айтқанда, ішкі істер органдарының және басқа да құқық қорғау органдарының тергеуші мен жедел аппаратының қарамағындағы құралдар мен

әдістердің кешенді жиынтығы қылмыспен мақсатты және тиімді күресуге, құқық қорғау органдарына жүктелген міндеттерді орындауға мүмкіндік береді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Информационный сервис Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. – <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>.

2. А.П. Рыжаков. Следственные действия и иные способы собирания доказательств. – Тула, 1996. – с.320.

Джардемев Д.А.

*магистрант ОП 7М04204-Юриспруденция
(профильное направление) Академии Кайнар*

ПРОБЛЕМА КОНТРОЛЯ В АКЦИОНЕРНОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация: Научная статья посвящается проблемам контроля в акционерном обществе. Вопросы статуса органов управления акционерного общества, прав акционеров и механизмы их защиты требуют тщательного юридического анализа, поскольку ныне действующее акционерное законодательство Республики Казахстан не соответствует бурно развивающимся отношениям в сфере предпринимательства. Создание акционерных обществ в Республике Казахстан стало одним из реальных вариантов решения задачи по разгосударствлению экономики. Разгосударствление и приватизация государственных предприятий через акционирование привело к распространению акционерной формы юридических лиц.

Ключевые слова: Акционерное общество, контроль, правовое регулирование, органы управления, юридическое лицо.

Annotation: The scientific article is devoted to the problems of control in a joint-stock company. Issues of the status of the governing bodies of a joint stock company, the rights of shareholders and mechanisms for their protection require a thorough legal analysis, since the current joint stock legislation of the Republic of Kazakhstan does not correspond to the rapidly developing relations in the field of entrepreneurship. The creation of joint-stock companies in the Republic of Kazakhstan has become one of the real options for solving the problem of denationalization of the economy. The denationalization and privatization of state-owned enterprises through corporatization led to the spread of the joint-stock form of legal entities.

Keywords: Joint stock company, control, legal regulation, management bodies, legal entity.

Аңдатпа: Ғылыми мақала акционерлік қоғамдағы бақылау мәселелеріне арналған. Акционерлік қоғамның басқару органдарының мәртебесі, акционерлердің құқықтары және оларды қорғау тетіктері мәселелері жан-жақты құқықтық талдауды талап етеді, өйткені Қазақстан Республикасының қолданыстағы акционерлік заңнамасы Қазақстан Республикасындағы қарқынды дамып келе жатқан қатынастарға сәйкес келмейді. кәсіпкерлік саласы. Қазақстан Республикасында акционерлік қоғамдар құру экономиканы мемлекетсіздендіру мәселесін шешудің нақты нұсқаларының біріне айналды. Акционерлендіру арқылы мемлекеттік кәсіпорындарды мемлекетсіздендіру және жекешелендіру заңды тұлғалардың акционерлік нысанының таралуына әкелді.

Түйін сөздер: Акционерлік қоғам, бақылау, құқықтық реттеу, басқару органдары, заңды тұлға.

Для реализации своих прав акционеры самостоятельно изобретают способы собственной защиты. Наиболее распространенный из них - консолидация акций с целью голосования на собраниях акционеров объединенным пакетом акций. Обращает на себя внимание и такой способ защиты, как внесение в действующее законодательство понятия "соглашение акционеров по голосованию", представляющее собой заключенное в письменной форме соглашение, в котором акционеры- участники оговаривают возможность солидарного голосования по тому или иному вопросу. В литературе высказано мнение, что "с помощью таких соглашений владельцы мелких пакетов акций могут объединить свои силы и провести свое решение".

В основе контроля за деятельностью менеджмента в акционерном обществе лежит понимание того, что интересы менеджмента, претворяющего практически стратегию акционерного общества, зачастую не совпадают с интересами акционеров, среди которых, в свою очередь, существуют свои противоречия.

В литературе обращено внимание на то, что «в собрание акционеров входят физические лица и организации с часто несовпадающими интересами, целями, инвестиционными перспективами и возможностями».

Кроме того отмечено, что «управляющие в целях повышения собственного престижа иногда больше заинтересованы в разрастании руководимых ими фирм, чем в максимизации доходов акционеров, или же они повышают себе оклады и премии за счет доходов общества, которые в ином случае могли быть направлены на выплату более высоких дивидендов» [1].

Американские экономисты А.А. Берли и Г. Минз в начале 1930-х гг. рассматривали контроль в акционерном обществе как возможность подбирать кандидатов в совет директоров общества. Минусом данного подхода является рассмотрение контроля только через владение акциями. Как показывает корпоративная практика, в том числе и казахстанская, кроме обладания пакетом акций существуют и другие обстоятельства, позволяющие заинтересованному лицу (группе) реально контролировать деятельность акционерного общества, обладая незначительным пакетом акций или вообще не располагая акциями.

По утверждению Д. Котц: контроль - это возможность формировать общую политику руководства корпорацией. Описываются основные теории контроля в акционерном обществе:

- теория акционерного контроля;
- теория контроля финансовых институтов;
- менеджеристская теория.

В соответствии с первой теорией (теория акционерного контроля) контроль в акционерном обществе осуществляется акционерами, владеющими достаточным для этого пакетом акций. Основанием осуществления такого контроля служат права, связанные с собственностью на акции, в частности право избирать совет директоров [2].

В соответствии с п. 2 ст. 48 Закона об АО решения по вопросам внесения изменений и дополнений в устав общества, изменение типа общества, добровольная реорганизация и ликвидация общества (за исключениями, установленными Законом об АО) должны приниматься квалифицированным большинством голосующих акций общества.

Квалифицированным большинством на основании ст. 2 Закона об АО является «большинство в размере двух третей от общего количества выпущенных голосующих акций», что составляет 67 процентов.

Кроме этого, Закон об АО использует понятие «контрольный пакет акций», которое определено как «процентное соотношение определенного пакета акций к размеру выпущенного (оплаченного) уставного капитала акционерного общества, дающее право собственнику такого пакета акций определять решения, принимаемые акционерным обществом» (ст. 1).

Для абсолютного predeterminedения всех решений общества требуется квалифицированное большинство.

Таким образом, получается, что контрольный пакет акций общества есть величина непостоянная и относительная, которая зависит от «расклада акций» у акционеров, в то время квалифицированное большинство есть величина постоянная и равняется 67 процентам выпущенных голосующих акций акционерного общества.

Контроль со стороны финансовых институтов основывается на владении акциями как на праве собственности, так и по поручению других лиц. Но в обоих случаях финансовый институт основанный на праве голоса по этим акциям может predeterminedить решение о смещении совета директоров. Он же может быть использован при продаже пакета акций и тем самым нанести ущерб интересам менеджмента общества и другим держателям акций, в частности при продаже пакета акций «враждебной» группе, которая стремится поглотить данное общество. Кроме того, финансовые институты обладают еще и другим рычагом воздействия на акционерное общество. Например, общество которое прибегло к крупному займу, зачастую должно следовать определенным предписаниям, ограничивающим его деятельность и направленным на то, чтобы гарантировать уплату заемщиком процентов и погашение долга [3].

Менеджеристская теория утверждает, что контроль в акционерном обществе осуществляется его высшими менеджерами. Основой контроля со стороны высших менеджеров служат прежде всего их стратегические позиции. Они фактически принимают решения и, будучи лишены должного контроля со стороны акционеров или финансовых институтов, могут стать контролирующей группой, владея небольшим пакетом акций.

Дополнительным фактором, из которого складывается власть высших менеджеров является информация, недоступная по объективным причинам другим группам по вопросам деятельности общества.

Если общество контролируется одним субъектом, то налицо полный контроль.

В случае, если акционерное общество контролируется несколькими группами, то каждая из этих групп осуществляет частичный контроль. В данном случае, политика общества формируется в результате компромисса между группами. Группа, контролирующая общество, реализовывает свою власть через менеджмент тремя способами:

- занятие ключевых позиций в менеджменте;
- давление на менеджмент с целью претворения своей концепции управления обществом (для этого она имеет возможность заменить менеджмент, не выполняющий указания контролирующей группы);
- осуществление косвенного контроля обществом через менеджмент, который осознавая возможности контролирующей группы, проводит должную политику.

Величина пакета акций, владение которым позволяет осуществлять полный или частичный контроль над акционерным обществом, по мнению Ю.А. Метелевой «всегда меньше при финансовом и менеджерском контроле, чем при контроле акционеров».

Акционерный капитал в корпорациях США распылен среди акционеров и акционеры, за редким исключением, обладают небольшой долей акционерного капитала. Например, в 1998 г. только восемь из 50 процентов крупнейших американских корпораций имели в своих списках владельцев, которым принадлежало 5 процентов и более акционерного капитала.

Отсутствие доминирующего над другими акционера ведет к тому, что ни один из них или ни одна из групп акционеров не может потребовать для себя каких-либо особых прав. Такая ситуация частично может быть объяснена тем, что размеры акционерного капитала крупных акционерных корпораций огромны и одному акционеру даже институциональному, не под силу приобрести сколько-нибудь значительный пакет акций.

По утверждению американского экономиста М. Хесселя, на американском фондовом рынке даже крупные институциональные инвесторы выглядят карликами.

Например, гигантский пенсионный фонд TIAA-CREF из 95 млрд. долларов своих активов 35 млрд. держит в акциях и этот объем составляет чуть более 1 процента совокупного капитала, представленного на рынке. Калифорнийский пенсионный фонд государственных служащих CalPERS имеет в своих активах более 60 млрд. долларов. Крупнейшее вложение, сделанное фондом, - 66 млн. долларов - составляет лишь 0,72 процентов акционерного капитала компании «Дженерал Электрик».

Из-за такой распыленности акционерного капитала, а также из-за того, что американским банкам законодательно запрещено приобретать в собственность акции корпораций, в США реализовался менеджерский тип контроля.

Напротив, в Германии акционерный капитал концентрирован и контроль в акционерных обществах осуществляют финансовые институты, в основном банки, так как им, в отличие от американских банков, разрешено приобретать в собственность акции акционерных обществ.

В тоже самое время, банковский контроль над немецкими акционерными обществами является следствием не столько прямого владения их акциями, сколько следствием того, что они являются хранителями собственности отдельных акционеров и их доверенными лицами на собраниях акционеров [4].

Вместе взятые, банки представляют более 4/5 всех голосов, принимающих участие в общих собраниях акционеров. При этом только 3 процента индивидуальных владельцев акций пользуются своим правом давать указание банку по поводу голосования.

В остальных случаях банки голосуют по своему усмотрению, но конечно же в интересах представляемых ими акционеров.

В Японии воспринимают контроль в широком смысле - как способность определять действия другой стороны, ставить ее в известные рамки, заставлять другую сторону действовать по своему усмотрению, подчинять ее своей воле. Особенностью японских акционерных обществ является то, что, несмотря на весьма сильную концентрацию акционерного капитала, как и в Германии, здесь нет ярко выраженных центров контроля, а распространено взаимное владение акциями, особенно среди промышленных обществ.

Таким образом, взаимное владение акциями представляет собой ситуацию, когда те кто контролирует, одновременно являются теми, кого контролируют. При распыленности пакетов акций, в том числе и в связи с ограничениями, налагаемыми антимонопольным законодательством, ни одно из крупных акционерных обществ не в состоянии контролировать другое крупное акционерное общество с помощью крупного пакета акций. Но несколько крупных обществ, входящих в то или иное формирование типа сюдан, объединив свои усилия, вместе могут повлиять на действия какого-либо общества.

Ввиду того, что на месте последнего может оказаться любое из сообществ, взаимное владение акциями приводит в конечном счете к углублению взаимозависимости между предприятиями, к усилению их заинтересованности в благополучии партнеров.

Как указывалось, акции большинства акционерных обществ, созданных в Казахстане в процессе приватизации, принадлежат трудовому коллективу (наемным работникам) и членам менеджмента. Трудовые коллективы представляют собой разнородную по преследуемым целям группу людей, соответственно, они не могут осуществлять должный контроль в акционерных обществах.

В то же время, менеджмент общества, обладая меньшей долей в акционерном капитале общества, преследует цель сохранить власть и контроль в обществе. Как правило, в вышеуказанных объектах приватизации контроль находится в руках менеджмента, независимо от того, кто становится формальным собственником акций.

Концентрация власти достигается дирекцией несколькими способами, одним из них является целенаправленная скупка акций у рабочих с целью доведения своего пакета акций до размера контрольного. В случае невозможности осуществления этого способа, главным образом из-за отсутствия достаточного количества средств, акции остаются у рабочих, но принимаются дополнительные меры по контролю за их передвижением.

Такой мерой может быть установление менеджментом контроля за ведением реестра акционеров. В соответствии с п. 2 ст. 35 Закона об АО «закрытое акционерное общество и открытое общество с числом акционеров, не превышающим пятьсот, вправе осуществлять самостоятельное формирование, ведение и хранение реестра держателей акций...».

Таким образом, наличие информации у менеджмента общества о структуре акционерного капитала позволяет ему осуществлять успешный контроль за движением акций. Кроме того, в качестве мер контроля можно выделить не правовые, в число которых входит не допуск представителей «внешних» акционеров на территорию общества. Дирекция, не обладая необходимым количеством акций, вынуждена опираться на трудовые коллективы, традиционно ориентирующиеся на мнение своего руководителя.

Таким образом, дирекция путем проведения встреч с трудовым коллективом-акционерами склоняет их к голосованию на общих собраниях за предлагаемые дирекцией предложения.

В ряде акционерных обществ доля внешних акционеров бывает достаточно большой, для того чтобы добиваться контроля над акционерным обществом, а иногда им удавалось осуществить контроль и сместить управляющих. Иногда среди российских акционерных обществ встречаются такие, где аутсайдерам принадлежит 30 процентов и даже более 40 процентов акционерного капитала.

Как указывается в литературе: «...в целом аутсайдеры еще пока маломощны для того, чтобы претендовать на контроль в акционерных обществах».

Следует отметить что, при использовании схемы классического корпоративного шантажа (“greenmail”) иногда бывает достаточно небольшого пакета акций для установления контроля над акционерным обществом небольшой группе. Схема выглядит следующим образом: атакующая структура покупает некрупный пакет акций интересующей компании, после чего новые акционеры начинают атаку на менеджмент компании в виде публичной критики его действий, угрозы консолидировать более крупные пакеты акций для смены менеджмента или блокирования стратегических шагов компаний.

В источниках описываются различные версии «greenmail», в частности его русская версия. В соответствии с ней, некая структура приобретает крупный пакет акций (15-25 процентов) компании с раздробленным уставным капиталом. Затем происходит объявление данного акционера стратегическим партнером компании. Вместе с тем, новоявленным акционером предпринимаются недружественные действия в отношении менеджмента акционерного общества - от ареста ценных бумаг других акционеров под любым предлогом до организации проверок компании со стороны государственных структур.

Целью осуществления таких действий является проведение внеочередного собрания акционеров для принятия выгодных для атакующей структуры решений. С момента осознания остальными акционерами и менеджментом общества реальной опасности для них со стороны нового акционера последний начинает торг с обществом по цене выкупа у него акций как гарантию спокойствия общества.

В отношении банковского контроля, вернее его отсутствия, можно утверждать, что крупные корпорации устанавливают контроль над банками путем выступления учредителями банков. Н. Мильчакова считает, что в установлении контроля прежде всего будут заинтересованы те банки, которые за последние годы получили солидный опыт обслуживания акционерных обществ и тем самым накопили информацию об их финансовом положении.

Банковское законодательство РК запрещает банкам участие в уставных капиталах юридических лиц, если эта деятельность не связана с участием банков в уставных капиталах банков, негосударственных накопительных пенсионных фондов, компаний по управлению пенсионными активами, инвестиционных фондов, страховых организаций, организаций-лизингодателей, юридических лиц, акции которых прошли листинг на фондовой бирже, участием в уставном капитале юридических лиц, являющихся частью инфраструктуры финансового рынка и (или) осуществляющих автоматизацию деятельности банков и

организаций, осуществляющих отдельные виды банковских операций, участие банков в уставном капитале организаций, осуществляющих профессиональную деятельность на рынке ценных бумаг, участие банков в уставном капитале юридических лиц в случаях, когда принятые в качестве залога акции этих организаций переходят в собственность банков в соответствии с условиями договора о залоге до момента их реализации банками, деятельность по управлению имуществом и делами неплатежеспособных должников в процедурах банкротства, осуществление сделок с облигациями юридических лиц, чьи ценные бумаги прошли листинг на фондовой бирже (п. 2 ст. 8 Закона об банках).

Думается, что в связи с тем, что банки в РК играют огромную роль в экономике государства, а также ввиду устойчивости всей банковской системы можно рассматривать вопрос о легализации участия банков второго уровня в промышленном капитале. Де-юре, банки второго уровня давно участвуют в капиталах ряда успешных компаний РК. Запрет на участие банков был оправдан во время периода становления финансовой системы. В настоящее время, учитывая наличие проблемы размещения у банков, которая вызвана наличием свободных средств и ограниченными инструментами для вложения необходимо законодательно разрешить вопрос о участии банков в капиталах корпораций и о создании финансово-промышленных групп в РК [5].

Список использованной литературы

1. *Закон Республики Казахстан от 13 мая 2003 года № 415-III «Об акционерных обществах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.01.2022 г.*
2. *Жакенов И.В. «Виды акционерных обществ». «Право и Государство» №7, 1997.*
3. *Венедиктов А.В. Смешанные акционерные компании // Экономическое возрождение. 1922. №1. С. 33-34; Вормс А. Смешанные товарищества// Советское право. 1922. №1. С. 92.*
4. *Шретер В.Н. К вопросу о юридической природе акционерных обществ с участием государственного капитала // Вопросы промышленного права. М., 1925.*
5. *Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.03.2022 г.)*